ГАРТ

ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНІЙ ТА КРИТИЧНИЙ ЖУРНАЛ ВСЕ УКРАЇНСЬКОЇ СПІЛКИ ПРОЛЕ ТАРСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ

РЕДАГУЮТЬ: В. КОРЯК, І. КУЛИК,
І. МИКИТЕНКО, В. СОСЮРА, П. УСЕНКО,
М. ДОЛЕНҐО, В. ЮРИНЕЦЬ

68

№ 4-5 КВІТЕНЬ—ТРАВЕНЬ 1928

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ

[89179 (05)]

Укрголовліт № 1102. 9/V 1928. Зам. № 1378. Тираж 1.200.

ЗМІСТ

МАЙ - ДНІПРОВИЧ

БАСАРАБІЯ

Між бистрим Прутом і Дністром,
впираючись у Чорне море,
лежить тяжке народнє горе
під злим боярським канчуком.

Не горе то батьків за родом
і не легка дітей печаль —
Єдиний крик, єдиний жаль
всього Молдавського народа!

З проклять, оправлених у біль,
там в'яжуть опір ночі й днини...
І помсти крик, мов клект орлиний,
кривавий кличе всіх на бій.

Вставай! Вставай! А ніч пряде.
Росте народній гнів, як хмара.
О ні! не вдасться вам, боярам,
згасити цей червоний день!

Ще Басарабія не впала
і в крові ще не залилась!
Ще прийде чорний час для вас,
пани і слуги капітала!

Нехай сьогодні в вас парад —
він завтра може обірваться!
І будуть ради й воля й праця
обабіч вільного Дністра!

САВА ГОЛОВАНІВСЬКИЙ

* * *

Перескочить золотисті гаті
І в світи невидані піти,
Що стоять розхристані й розп'яті
За межею нашої мети.

І цвісти, цвісти і розцвітати
Міліоном золотих жоржин,
Щоб і наша простогруда хата
Відчувала сили передзвін.

Щоб колись у сумі надвечір'я
Розкололась радощами мла,
Щоб на нашім золотім подвір'ї
Діямантом пісня зацвіла.

Ще оці, золотогруді гаті,
Ну, а потім — у ясні світи,
Що сонцями — теплі і багаті
Над межею нашої мети.

1928.

Л. ПЕРВОМАЙСЬКИЙ

ОКОЛИЦІ

Роман

Докії Певзнер на знак найбільшої пошани й дружби — присвячую.

Частина перша

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

1

Життя Тихона Амосовича проходило тихо й спокійно без захоплюючих злетів угору, без карколомних спадів униз, наче маленька, спокійна, неглибока, нешироi річечка, притока більшої, ширшої, глибшої річки. Малесенька річка тече, несе свою воду до більшої (бо кожна річка має кудись упадати), пристосовується до місцевости, обминає гроби, знаходить натуральні джерела, аби легший та довший шлях був. Часом зробить таку петлю, що дивуєшся... Для чого?

Кожного ранку по гудку Тихін Амосович виходив з дому з маленьким кошиком в руці, зодягнений у запорошений спецодяг. У млині кошик з сніданням клав на раз назавжди встановлене місце й ставав до вальців.

На перерві спочатку запалював цигарку, викурював її повагом, не хапаючись, затягувався не дуже часто... Потім виймав з кошика снідання, загорнене в газетний аркуш, і їв так само повагом, пережовуючи кожну крихітку хліба, кожен шматочок сала чи ковбаси.

Ця звичка їсти не кваплячись залишилася в Тихона Амосовича від голодних років, коли, крім півфунтової пайки хліба та пшоняного кандьору, не було нічого.

Тоді він їв намагаючись як-найбільше продовжити насолоду, випивав по безліч шклянок чаю з сахарином, наповнював шлунок і все-таки залишався невдоволений, бо, крім почуття ваги в шлункові, така їжа не давала нічого... Правда, дала вона ще один

реальний наслідок: катар шлунку, і тепер Тихін Амосович часто неймовірно страждав від нього.

На вигляд Тихін Амосович був невисокий, худорлявий, з жовтим обличчям, з синяками під холодними, притамовано - свинцевими очима, ходив сутулячись, руки тримав у кешенях штанів або за спиною. Волосся в нього росло теж якесь недоладне — темніше зверху вниз, тоб - то борода була руда, аж червона, „шевченківські“ вуса трохи світліші, а голова вже зовсім русява, з легким відтінком золота. Бороду він голив, щоб не так кидалася в вічі різномастність. Лоб, перехрещений зморшками здивовання, невисокий і не низький, лоб пересічної людини. Ніс, як і більшість пересічних носів — картопелькою, вуха невеликі, чисто вимиті й рожеві, як у дівчини...

Після роботи Тихін Амосович обідав дома, переодягався в чисту одежу — чорні суконні штани, заправляючи їх у чоботи пляшкою, до блиску наваксовані. Сорочки в нього були „українські“, вишивані солідними фарбами: коричневою, світло - синьою й сіро - голубою. Краватка широка, теж у таких тонах. Зав'язував він її акуратно й заколював довгою шпилькою, щоб не теліпалася. Поверх сорочки вдягався також чорний однобортовий піджак, з міцними костяними ґудзиками і трохи потертими кешенями. Комір і борти піджака Тихін Амосович часто чистив бензиною та хлібною шкоринкою й дуже турбувався, що скоро треба буде брати в роботу новий костюм, що висів на стіні загорнений у простирадло. „Брати в роботу“ це значило одягати після млина що - дня, але це не значило, що старий таким чином мав повну й безповоротну відставку. Його віддавалося в чистку та перелицьовку, і він продовжував слугувати ще рік - другий, а тоді вже продавався за безцінок, але неодмінно продавався. Проте навіть на перелицьованому на ньому не було жодної плями чи дірочки. Він був ветхий, витертий на колінах та на ліктях, але чистий. Жілеток Тихін Амосович не носив — чи не любив, чи, може, того, що костюм без жілетки обходився дешевше. Чобіт у нього завжди було дві пари: одна до роботи, друга — вихідна. Робоча пара підлатана слугувала рік - два, а вихідної з калошами не міг зносити й за три роки...

Пообідавши Тихін Амосович ішов на збори професійної спілки або ком'ячейки.

Він був непартійний, але на збори ком'ячейки акуратно приходив, сідав десь на задній лавці, плював під ноги і слухав усіх ораторів з однаковою увагою, жодним рухом не виказуючи, чи співчуває він промовцеві, чи ні; чи подобається йому промова, чи не подобається. Любив він промовців поважних, солідних, особливих товаришів із центру, бо місцевих вважав не досить розвиненими, недорікуватими

просто. Не любив він промовців молодих, безусих, які обов'язково розмахували руками, бігали коло столу президії, пили воду що - п'ять хвилин прямо з квітчастого полив'яного глечика, що стояв на столі, і за кожним словом повторювали: „товариші" та „значить".

Повагою користувалися промовці вусаті, що вміли говорити по півтори години незапинаючись, гладко, як заведена машина...

По закінченні доповіди, він не ляпав у долоні, як инші, а лише трохи вільніше вмощувався на своїй лавці й запалював чергову цигарку. Протягом зборів він безліч випалював їх, і з - під лавки, де він сидів, після зборів виміталося неймовірну кількість недопалків.

Голова зборів підвівшись вигукував:

— Товариші, запитання будуть?

Тихін Амосович починав хвилюватися.

Йому кортіло подати запитання, але поперед нього це встигало зробити декілька инших.

Він йорзав на лавці, трошки підводився, витягував шию, й нарешті, несміливо гукав:

— Можна мені запитати?

— Будь ласка, товаришу! — кричав голова, — тільки голосніше...

І тут Тихін Амосович подавав яке - небудь запитання, дуже схоже на запитання того анекдотичного червоноармійця, що по доповіді в касарні про міжнародній стан запитав: товаришу політрук, а чого сьогодні борщ без м'яса?

Між ними була ріжниця лише в тому, що червоноармійцеві наболіло „м'ясне питання" й цікавило його більше, ніж лорд Керзон, а Тихін Амосович любив просто „ошарашувати" доповідачів своїми несподіваними запитаннями. І коли це, тоб - то „ошарашити" йому вдавалося, він весело посміхався в думці і казав сам собі: і цей такий, як і всі...

Членські внески Тихін Амосович платив кожного місяця зразу ж після получки. В завкомі його вважали за людину, хоч і недалеку, зате чесну й акуратну.

Часом його вибирали до якоїсь комісії.

В комісіях він незмінно брав на себе обов'язки секретаря, бо любив писати й писав чітко й розборливо. Писати йому все ж доводилося рідко і він смакував самий процес: умочав перо в атрамент, обережно струшував зайвину ло каламарчика і, схиливши голову набік, виводив протокола.

Коли ж не траплялося ні зборів, ні засідань, Тихін Амосович ішов до свого безпосереднього начальства, до вальцового Петра Павловича Гвоздика.

2

У Петра Павловича пили чай, сидячи за великим столом.

Самовар кипів, виспівував на різні голоси, з чайника валувала пара.

Марфуша — дружина Петра Павловича — розливала чай, нарізала тоненькі кружала цитрини й клала в шклянку Петрові Павловичу й собі, а для Тихона Амосовича подавала до столу вазонку мореревого або малинового варення.

Тихін Амосович над усе любив варення з морелів.

Він розширеними ніздрями втягував його запах, ложечкою брав одну морелю, наповнену соком, жовто-рум'яну аж прозору, обережно спускав її в шклянку. Потім набирав жинтаревого сиропу, піднімав ложечку високо й сироп падав у шклянку тоненькою, пахучою цівкою...

Тихін Амосович колотив ложечкою чай і дивився на Петра Павловича або на Марфушу.

Він вже вивчив кожну риску їхніх облич, але що-разу не міг собі відмовити в догодності ще раз роздивитися, відшукати, можливо, якусь риску, незнайому досі.

Петро Павлович, високий і тонкий, як ножиці, з вуглуватими руками й гострими плечима, з довгою й тонкою, наче в струся, шиєю. Голова маленька й кругла, як опука, жовтуваті ґудзики очей глибоко сидять. Ніс карлючкою вгору, тонкий і малесенький, як кнопка. Вуха наче зібралися одлетіти від черепа, великі й він може ними рухати. Адамове яблуко на тонкій шиї гостро випирає, як не прорве шкіру. Петро Павлович чомусь голить і вуса, й бороду, а волосся на голові підстригає „йоржиком“.

Він говорить басом і думає, що говорить дуже дотепно.

Дружина його, щоб він не сказав, сміється роблено, сухо: хі-хі!..

Вона низенька, товста, очі в неї запливли салом, а губи неприємно великі й червоні. Носа на обличчі й не помітиш — він увесь втопився в червонастих півкулях щік...

Тихін Амосович подивився на Марфушу й сказав:

— Добре в вас варення...

Марфуша підхопила його похвалу і почала розказувати, якого вона варення наварила тим літом і скільки, яке засахарилось і яке довелося домішувати сиропом.

Непомітно балачка перейшла на те, що яблука минулого літа були не дешеві, а до морелів і доступитись не можна було.

— Що воно цього року буде?

— Нічого не буде, — одрубав Петро Павлович, — не варитимеш варення, й усе... Наїлися солодкого й годі!

Марфуша збентежилась.

— Як це так не варитиму? — вона навіть забула хіхікнути. — Хіба я його для себе варю, про мене, я й сто год без нього житиму... А для гостей? Який би вже поганенький гість не був, а чаєм його напоїти треба, а без варення й чай не чай, так собі, водичка... Хіба не моя правда, Тихоне Амосовичу?

Тихін Амосович поважно погодився, хоч його й покоробило від цих слів. Він почував себе поганеньким гостем, а їх гостинними господарями, що навіть поганенькому гостеві дають чаю з варенням.

Він заздрив становищу Петра Павловича, становищу одруженого мужчини, незалежного господаря над хатніми речами, дружиною та дітьми.

Тихону Амосовичу неприємно було в них бувати, але він продовжував приходити — „у науку“.

Тихін Амосович постановив, що так само буде у нього, коли він одружиться, матиме власне помешкання, хоч би з двох кімнат та кухні, придбає меблі то-що.

Після довгого й приємного чаювання Петро Павлович витяг з кешені старовинну срібну, з синьою склицею цигарочницю й запропонував Тихону Амосовичу цигарку.

— Запалимо? Ха-ха... щоб дома не журилися?

— І так не журяться, — взяв цигарку Тихін Амосович, — нікому.

— Женитись пора, — знімаючи з столу самовара, — зауважила Марфуша, — доки ви парубкувати будете?

— Серйозно! — басом одрубав Петро Павлович. — Доки? Одружилися б, ходили до нас із жінкою, ми до вас, чого лучше?

Тихін Амосович помовчав, покрутив кінчика своїх „шевченківських“ вусів і кивнув головою.

— Чого ви киваєте? — вернулася з кухні Марфуша. — Хіба не пора?

— Пора, — погодився Тихін Амосович, — пора...

Після чаювання грали втрьох „у п'ятисотку“ — п'ятсот одно.

Колода карт — невідомо скільки років нею грали: ряба „сорочка“ заплямована, захватана масними пальцями, вуглики пооббивані і вже зовсім не гострі, а напівкруглі.

Як і завжди, таліруючи карти, Петро Павлович сказав:

— А карточки вже потріпалися... Треба нову колоду купувати. Може б, ти купила, Марфушо?

Марфуша підкинула брови й недбало відповіла:

— Тільки мені й роботи, що карти!

Петро Павлович говорить про потребу купити нову колоду карт тільки для форми, і Марфуша це давно вже знає.

— Тільки мені й роботи, — повторила вона. — Я й граю з вами тільки за компанію . . .

Вона все робить тільки за „компанію“. Їй цього не хочеться робити, але цього хочеться Петрові Павловичу й вона робить. Тихону Амосовичу — робить. Коли послухати її, то виходить, що й існує вона на світі за „компанію“, що троє дітей родила „за компанію“ також . . . Її ніщо не цікавить. Нічого в світі тоб - то не існує, бо існує в світі лише те, що цікавить її, а таких речей дуже мало.

3

Вдома Тихін Амосович скидав піджак, сорочку і лишався в одній спідній.

Спідні сорочки в нього міцні, б'язеві. Він надбав їх більше дюжини, щоб не часто прати, бо як часто перуть — білизна швидко рветься.

Роздягнувшись, Тихін Амосович сідав читати газету.

Спочатку читав „пригоди й злочини“, і особливо дратувався, коли вже в сто десятий раз читав про фармазонщиків, що якомусь дурневі продали шматочки скла замість бріліянтів.

— Дурні ! — в думці гримав Тихін Амосович. — Кожного дня в газетах пишуть і кожного дня нові дурні знаходяться ! . . Я б таких . . .

Але Тихін Амосович навіть кари не міг скласти для „таких“.

Щоб заспокоїтись, Тихін Амосович читав фейлетона і дуже жалкував, коли його написав було не Остап Вишня.

Він був великий прихильник цього вельмивідомого гумориста і популяризував його в широких масах.

— Здорово пише ! — поважно озираючи слухачів, промовляв Тихін Амосович. — Совітую прочитать ! Ну, як слово скаже, так неначе одріже ! Приходьте до мене, я вам почитаю, в мене є.

Дійсно, в Тихона Амосовича вдома в шухляді лежав акуратно складений стос газетних вирізок : фейлетони й гуморески Остапа Вишні.

Тихін Амосович не робив зайвих витрат, купуючи газету, він ще зберігав фейлетони і таким чином позбавлявся необхідности купувати їх виданими книжкою.

За фейлетонами йшов відділ робітничого життя.

Тихін Амосович прочитував у ньому всі замітки, обурювався чи милувався, це дивлячись, якого змісту траплялася замітка.

Замітки про раціоналізацію та про робітників - винахідників викликали його на роздум.

Він читав, припустимо, про те, що слюсар такий-то, на такому-то заводі вдосконалив такого-то варстата, що збільшило на стільки-то відсотків продукційність і підвищило якість... За це слюсар мав нагороди 300 карбованців.

Триста карбованців це сума, що має значіння для Тихона Амосовича, тому він запам'ятовував лише її. Всі ж останні цифри замітки одразу ж виходили з його пам'яти, бо вони його не цікавили.

Тихін Амосович думав, що не погано було б вдосконалити вальці, щоб одержати нагороди хоч 250 карбованців...

— Та чорт їх вдосконалить!

— Це треба голови, щоб щось нове вигадати. А раз не вигадаєш — не матимеш нагороди...

— Жалко!

Після цього газета відкладалася набік, а Тихін Амосович починав думати про гроші.

Від них залежало його життя.

Вони мусили зробити революцію в житті Тихона Амосовича. Дотепер ішло збирання сил революційної армії.

Книжка ошадної каси має вже лише одну незаповнену сторінку. Коли він заповнить її, його ощадження будуть складати 500 карбованців і в той день, коли він внесе останній внесок, мене рівно три роки з того дня, коли внесено перші 8 карбованців.

Протягом трьох років що-два тижні він одкладав на книжку шість-вісім карбованців. Як не кажіть, це потребувало великих зусиль, бо навколо немало принад, що можуть спокусити сорокалітнього мужчину.

Тихін Амосович старанно обминав їх, відмовляв собі навіть у дрібницях. Голився раз на тиждень, до кінематографу не можна було його затягнути, а коли випивав з приятелями, ніколи не забував, що більше, як за три пляшки пива, йому платити не можна.

Швидко цьому мусив настати кінець...

І Тихін Амосович почував себе непідготованим.

Скажімо просто — Тихін Амосович усі три роки збирав гроші для того, щоб одружившись мати змогу придбати обстанову для свого родинного помешкання, не чіпаючи свого місячного заробітку, потрібного на прожиття.

Він досяг цього. І не може одружитися з причини дуже простої — ні з ким.

Вечорами, відклавши газету, Тихін Амосович в пам'яті оглядав усіх своїх знайомих жінок, в думці екзаменуючи їх на предмет гідности виконувати обов'язки дружини.

Жодна не задовольняла його вимог.

Одна худорлява, инша надто товста. Третя вже й помірна, але має кепську вдачу, й з нею життя буде безкінцевим скандалом. Четверта йому не подобається, бо дуже стара, а за молодих він і не згадує, бо певен, що жодна за нього не піде.

— Да, молода за мене не піде, — зідхав Тихін Амосович, стягуючи чоботи. — Та й що з тих молодих! Один у голові вітер... А мені вітру не треба, мені треба жінку умственну й роботящу...— позіхаючи він погасив лямпу.

РОЗДІЛ ДРУГИЙ

4

З першої зміни ішли втрьох: Петро Павлович, Тихін Амосович і Федя.

Федя — підмітальщик, — наймолодший: двадцять років йому. Він підроблюється під справжнього дорослого. Вуса у нього не ростуть, він старанно голить іржавою бритвою „жілет“ те місце, де вони мусять бути. Кажуть, це викликає рослинність.

Федя завжди одягається як-найкраще. Він має змогу це робити, бо живе у батьків.

Він певний, що гарна одежа — це перша ознака інтелігентности, і тому йому соромно в своєму запорошеному борошняним пилом спецодязі йти вулицею.

Він махнув рукою на своїх супутників і наддав шагу. Пройти б як-найшвидше.

— Чого ти летиш? — крикнув йому навздогони Петро Павлович і звернувся до Тихона Амосовича. — Летить! Хтойзна й чого... Так довго не літатиме! Ноги попереламуються!

— Правда, — погоджується Тихін Амосович, і тягне, — попереламуються... Та й чобіт не настачиш.

Він дивиться на Петра Павловича знизу вверх.

Петро Павлович вищий за нього й за Федю, що ось притишив ходу. Він поруч з ними здається гігантом. Та він не гігант, хоч і з явними ознаками гігантизму.

— А вам чобіт жалко? — задерикувато відповідає Тихону Амосовичу Федя. — Чоботи ніщо! Що таке чоботи?

— Кому ніщо, а кому й „що“... Ти всі гроші на взуття та одежу витрачаєш, а нашому братові й за кватиру плати, й за харч плати. А нашому братові треба дивитися, як би в одній парі два годи виходити... От тобі й „ніщо“!

Федя мовчить. Значить, він погоджується з Тихоном Амосовичем.

Це видно по всьому, хоч би по тому лише, що Федя мовчить. Бо коли він не погоджується, то обов'язково стане сперечатися. Правда, це трапляється дуже рідко. Федя погоджується з усіма і з кожним.

Петро Павлович розказує про свого „старшенького".

Льонька застромив гвоздика у „пупик".

— Такий кумедний мальчишка! Бачить ямочка, давай, значить, колупатися, а там як підніме крик! Марфуша до нього. Дивиться, аж він гвіздок у пупик застромив... А больший же хлопчисько!

Він це розказує не то як смішну пригоду, не то, як печальну, і Тихін Амосович не знає, чи йому сміятися, чи висловлювати співчуття. Визволяє Федя. Він регоче молодим баском і впевнено заявляє.

— Больший, а, видать,— ще малохольний!

Петро Павлович ображено, трохи прищурившись, дивиться на Федю і зневажливо цідить крізь великі жовті зуби:

— Сам ти... малохольний! Таке з дитиною трапилося...

— Нещастя!— підхоплює Тихін Амосович і має від Петра Павловича вдячний погляд.

Їх наздоганяє Микола Григорович, русявий, стрункий красунь, помічник машиніста.

— Здорові, козаки!— кричить він і його спітніле обличчя виблискує здоров'ям і силою.

— Здоров, козаче!— відповідає Петро Павлович.

— Здрастуй, Миколо Григорович, здравствуй — відповідає Тихін Амосович.

— Здрастуйте, товаришу Рябченко,— відповідає Федя.

— А як нащот пивця?— підморгує Микола Григорович,— хто ставить?

Тихона Амосовича тут немає.

Він поспішає додому, але не може зникнути, бо Петро Павлович розказує йому про те, що вчора купив корову.

— Симентальської породи,— каже Петро Павлович,— молокаста корова...

— На паях, може?— до повітря звертається Федя, бо ніхто не відповідає Рябченкові.

Але Рябченко уже зачув про корову.

— Значить, з тебе випивка!— бере він під руку Петра Павловича.

— Чого?

— А корову купив?

— Ну, купив...

— За які гроші?

— За совецькі... Живи так, як я, і сам купиш!

— Знаємо, як ти живеш... Могорич!

Петро Павлович хіть - нехіть мусить поставити півдюжини, „щоб корова більше молока давала“...

Пивна — невеличка кімната, за нею ще кімната темніша.

Ідуть до темнішої.

На стіні портрет товариша Петровського, в кутку естрада.

Попід стінами столики, пооббивані ясноголубою клітчастою циратою.

Стіна зверху розмальована орнаментом — серпи й молоточки під трафарет.

— В мене троє дітей, — бубонить Петро Павлович, — дітям без молока не можна...

— Діти — квіти майбутнього! — випалює Федя, а Петро Павлович здивовано зводить плечі й хитає головою. Федя знічується.

— Молока з базарю не наносиш... Півдюжини! — до офіціянта.

— Вам з музикою?

— Обійдемося й так...

Музики на естраді скисають. Їх двоє — піяніно і скрипка.

Скрипка — тонкий, високий, як Петр Павлович, і рудий.

Піяніно — товстий з синіми губами й чорним волоссям.

Вони обидва в сірих толстовках.

У скрипки волосся старанно розчісане набік і зализане чимсь нудно - пахучим.

У піяніна волосся пнеться кущиками вгору. Схоже на те, що кущики бузини хочуть бути дубами.

Компанія п'є пиво і зрідка перекидається словами, наче опукою.

Петро Павлович кине слово, його підхопить Тихін Амосович і одкине до Феді, Федя перекине його до Миколи Григоровича і так знов... Слова порожні, инколи слово, як опука, впаде на стіл між шклянок у калюжу пива й плаває по поверхні, не втопає...

— Ну, що? Підемо? Ей, товаришу! — кричить до офіціянта Петро Павлович.

— А ми не пай - дьом... Правда, Федю? — агітує Рябченко.

— Не підем, — погоджується Федя, — куди його йти?

— А чого сидіти? Получку пропивать? Нащо воно схоже?

— Правда ваша, Тихоне Амосовичу, — погоджується Федя, — нащо воно схоже?

Але з місця Федя й не рушить.

— Та чого його йти? — ловить за рукав Петра Павловича Рябченко.— Випиймо ще... А то що це за випивка, що випив і не поригав?

— Ваша правда! — і з ним погоджується Федя.

— Дюжину з музикою!

Музики на естраді оживають.

Піяніст бере бравурні акорди.

Скрипаль настроює скрипку.

— На акраїнє, гдє-то в горадє,— наспівує Микола Григорович, дивлячись услід Тихону Амосовичу й Петру Павловичу.— Пішли? Ну, йдіть... Ми на вас накивали! Правда, Федю?

Федя погоджується.

5

Петро Павлович купив корову.

Яке відношення має ця подія до душевного стану Тихона Амосовича? На перший погляд ніякого. Що Тихону Амосовичу з цієї купівлі? Ні прибутку, ні збитків.

Діти Петра Павловича — Льонька, Сонька й Васька — питимуть молочко, Марфуша зніматиме сметанку, збиватиме масло, робитиме сир... Е, мало чого не буває од корови в господарстві. Масла не купувати, ще й продати можна — зайва копійка буде... Теля продати теж або ж зарізати...

Як бачите, купівля Петром Павловичем корови до душевного стану Тихона Амосовича відношення має...

Прикра новина.

Вона зіпсувала настрій Тихону Амосовичу не на один день.

Тихін Амосович майбутнього свого не уявляв без корови, без вареників в сметані — і раптом, коли до цього вже так недалеко, його друг, його запеклий ворог Петро Павлович купує корову... Він ніколи не гадав, що Петро Павлович додумається!

Вже п'ючи пиво, промовляючи чемні ввічливі слова до Петра Павловича, він відчував у собі хвилі ворожости, що трохи не хлинули поза його свідомістю... От було б! Та Тихін Амосович стримав себе. Він вміє стримуватись, хоч це й боляче... Настане час, коли він дасть волю своїм чуттям, тепер ще не слід...

Тихін Амосович дванадцять років працював на млині разом з Петром Павловичем. Спочатку він став підмітальщиком. Петро Павлович був помічником вальцевого й відтоді ввесь час так. Завжди на один щабель нижче. Тоб-то й утримання менше, а значить і жити гірше.

В Тихона Амосовича навіть з'являлося бажання, щоб Петро Павлович помер, чи щось инше щоб трапилось, аби він — Тихін Амосович — міг би стати за вальцевого.

Часом Тихону Амосовичу снилися бридкі кошмари, в яких він грав ролю в убивстві або каліцтві Петра Павловича. Після того на роботі він довго не міг дивитися в очі вальцевому. Він не був жорстоким, ні, він з острахом відкидав од себе подібні думки, він боявся їх, бо був м'якосердечним боягузом. Проте, коли б щось мимо його волі трапилося з Петром Павловичем — він не плакав би.

В думках про корову Петра Павловича та про своє майбутнє Тихін Амосович пройшов кілька вулиць і провулків й нарешті опинився коло будинку поштово-телеграфної контори.

Будинок стояв за кам'яним з залізними штахетами парканом і, як і паркан, фарбований був темнозеленою фарбою.

Кілька дерев та кущів жовтої акації росли під вікнами.

Зовні будинок був веселенький, чистий і привітний, а всередині, як і всі будинки поштових установ, вражав своїми брудними підлогами, заляпаними атраментом різного кольору, запльованими багатьма відвідувачами.

Стіни без усякого плану тісно заліплені були всякими плакатами, об'явами та обов'язковими постановами, так що всі злилися в одну барвисту пляму, з якої не можна було схопити оком чогось окремого. Тільки напружуючи зір, можна було читати оголошення про державні позики, хоч воно й надруковано було великими літерами — в инших плакатах, в центрі яких цей мав приміщення — губився зір.

Тихін Амосович підійшов до віконечка з написом: „ощадна каса".

Філіял ощадної каси був і при млині, де працював Тихін Амосович, але він вирішив грошей там не тримати, бо хоч таємницю внесків і забезпечено, а хто його зна, на очах у всіх, якось не зручно.

Співробітник прийняв у нього гроші й книжку, записав і подався кудись, сказавши почекати.

Тихін Амосович сів на стілець коло столу, на якому писали відвідувачі поштової філії. Стіл був брудний, покритий невеличким подраним шматком жовтого пропускного паперу.

Тихін Амосович ніколи не наважився б покласти на стіл руки, бо бачив, як на дошках столу бугорками лежала якась брудно-коричнева маса. Він взяв олівця і провів ним по дошці. Бугорки були брудом липким, огидним.

В цей час його покликали до віконця.

Приймаючи від співробітника ощадної каси книжку й перевіряючи вірність запису, Тихін Амосович між, иншим, сказав:

— А бруду тут у вас...

Співробітник підвів од столу свою білобрису голову й на обличчі в нього було щире здивовання: вперше людина заявляла про це в поштовій конторі...

РОЗДІЛ ТРЕТІЙ

6

Прокинувся по звичці, коли закричав гудок 16-го млина, й хотів був уже вдягатися, та згадав, що стоїть на другій зміні...

Басистий гудок шістнадцятого звучав густо й коротко й коли обірвавшись затих, стало чути діскантовий довгий гудок їхнього, четвертого, млина.

Тихін Амосович перекрився через голову ковдрою, залишивши тільки дірочку для дихання, зобгався в бубличок, майже дістаючи колінами до підборіддя, й став дрімати. Чув, як за стінкою прокинулася господарка, як важко гупнула ногами з ліжка, як потягла з під нього — з-під ліжка — „генерала“.

— Ваше превосходітельство... — крізь сон посміхнувся Тихін Амосович, уявивши собі господиню підчас конфіденціяльної розмови з „генералом“.

По хвилі заснув.

Снилося йому, що сидить він у Петра Павловича й п'є чай з морелевим варенням.

Васька Петра Павловича в нього на колінях сидить і бавиться ланцюжком від годинника...

Петро Павлович у новому костюмі, Марфуша в новому шарфі...

Завісочки на вікнах біленькі, чисті, схоплені посередині паперовими розанами.

Березовий буфет блищить свіжою поливою. Зі стелі на трьох мідних ланцюжках висить велика лямпа з матовим дашком. Цукерниця, ложечки, шклянки — й ті блищать, наче щойно одшліфовані.

Тихін Амосович гладить по голівці Ваську, втирає йому соплі й каже до Петра Павловича:

— Може, в хвильки зіграємо?..

Каже й сам собі дивується.

Ніколи він не пропонував грати, завжди чекав, поки Петро Павлович запропонує. Це одне, а друге — в хвильки Петро Павлович не вміє грати, завжди вони грають в „п'ятсот одно“.

— Хіба ж ви не знаєте, що я в хвильки не граю? — мило всміхаючись, каже Петро Павлович.

— Ну, тоді у воза, — відповідає Тихін Амосович і знову дивується — у воза він сам не вміє грати.

Петро Павлович червоніє.

— Мабуть, нам не грати сьогодні... Що ж то за гра у воза? Я такої й не чув.

Тихін Амосович радіє. Він вже був злякався — дуже далеко залетів у своєму нахабстві.

— Ну, тоді давайте в „п'ятисотку"!

Петро Павлович веселішає.

— Васю, — каже він, — йди до мене...

— Не хоцу...

— Йди-йди... — радить Тихін Амосович, — дядя щось дадуть...

Він нарешті розуміє, що це не Петра Павловича „найменшенький", а його „найстаршенький", втретє дивується, бо не пам'ятає, чи має він дружину...

Марфуша виходить з кімнати. Васька починає ревти.

Тихін Амосович кидається до нього й бачить, що Петро Павлович застромив Васьці великого цвяха у пупик.

— Ах, ви й підлий! — кричить Тихін Амосович і почуває, як йому гостро виростають до колосальних розмірів „шевченківські" вуса, — ах, ви ж негідний!

Збігають на крик Марфуша та якась незнайома жінка, по всьому видно, Васьчина мати, а його дружина, й уплутується Петрові Павловичу в настобурченого з переляку „йоржика", Петро Павлович кричить:

— Кликали в гості, та ще й б'ється!

Так це Петро Павлович з Марфушою в гостях у нього? А чого ж це серед тижня? Ага! Це ж він купив хату... Так-так!

Марфуша перериває його думки добрим стусаном у груди.

— Ой! — кричить Тихін Амосович й прокидається.

7

— Й присниться ж отаке! — позіхнув Тихін Амосович і заспаними очима обвів кімнату.

Було вже прибрано.

Від змитої підлоги тягнуло вогкою прохолодою.

Сонячний промінь крізь широку щілину в віконниці падав на стіл і в світло-тінях на столі: — оселедець на тарілці в оточенні кружалок свіжих огірків та червоних баклажанів, присипаних перцем,

АРМУ. Касіян В.

Вночі на мості
(офорт)

облитий олією та оцетом. Чорний хліб з блискучою шкоринкою й товстим у палець закалом; кавун недбало розкраяний на великі скибки, світиться наскрізь яскраво-червоний з чорними крапками насіння у соковитому тілі... На поливі глечика з молоком промінь грає наче на справжній зеленій порцеляні.

Тихін Амосович встав з ліжка.

Його невеличке худорляве тіло губилося в просторих і довгих б'язевих кальсонах. Він зав'язував їх як-понижче на ногах і все-таки вони падали широченними величними бганками, так що можна було подумати, що то не кальсони Тихона Амосовича, а шальвари якоїсь перської чи турецької красуні.

Вмивався Тихін Амосович на кухні, під бляшаним умивальником. Обережно поклав шматочок делікатного мила в зелену з дірочками мильницю й витерся грубим, полотняним рушником.

В помешканні було тихо.

Господиня пішла, мабуть, кудись.

Тихін Амосович сів снідати.

Їв оселедець з огірками... Огірки свіжо й приємно хрумтіли на зубах, баклажани прискали соком і жовтуватим дрібним насінням. Від них рожевів у тарілці оцет.

Коли покінчив з оселедцем — повстало несподіване запитання. Був кавун і молоко. Дві речі, що одна иншу виключали. Коли з'їсти кавуна — не можна було б пити молока. Коли випити молока — не можна було б поласувати кавуном.

Тихін Амосович довго вагався. Йому не було охоти псувати шлунка, хотілося й кавуна, й молока і він не знав, що вибрати. Він згадав нарешті, що молока доведеться вжити після огірків та баклажанів і рішуче звернув до кавуна.

Солодкий! Соковитий! Прекрасний кавун!

Скибка за скибкою кавун зникав у шлункові Тихона Амосовича.

Сінешні двері стукнули.

— Вже встали?

— Уже...— відповів Тихін Амосович, і господиня ввійшла до його кімнати.

Це була старіюча жінка. Вдягнена в сіру спідницю й квітчасту кохту з бантовими бганками на спині й спереду, вона скидалася на дзвоник з ручкою, що вживається на велелюдних зборах для встановлення тиші. З надто низької й надто широкої постати випирав посередині ґудзик — голова, пов'язана по-бабському чорною хусткою.

Здавалося, варто було натиснути на ґудзик-голову, щоб у середині в господининій постаті щось задзвонило.

Це була надзвичайна жінка.

Що-ночи вона бачила не менш трьох снів. Коли вже два, так це мало. А один обов'язково мусив приснитися.

Снилася їй усяка нісенітниця, а найбільше війна. Це тому, що син її, дрібний чиновник поштово-телеграфної контори, добровільно пішов захищати єдину-неподільну, і з військом Врангеля ушився за кордон до Туреччини.

Вона одержувала од сина листи з обіцянкою приїхати в кожному з них. Листи одержувала не дуже часто, чекала їх нетерпляче, тому їй снилася війна, бо на війні стріляють, а постріл віщує звістку, а кров — звістку від кревного родича.

— Вже й поснідали? — подивилася на стіл Тетяна Гавриловна. — А я оце на базар бігала. Бубличків вам до молока принесла...

Бублички, свіжі, рум'яні, маком обсипані, милували око, викликали слину в роті...

Тихін Амосович повагався, узяв бублик і став їсти, вмочаючи в молоко.

Бублик бубнявів, від нього відпадали шматочки в шклянку, з них та молока утворювалася кашка, Тихін Амосович набирав її ложечкою і їв, вимазуючи вуса.

— Оп'ять ви мені сьогодні снилися... Снилося мені, як будто німці наступають на наших. Наші біжать, тікають, падають... Ви біжете, пригнали вас у куток, ви як повернетесь, та як піднімете ґвинтівку, та як стрельнете! А німець і впав... А кров!.. А кров!.. Так і полилася річкою!..

Тетяна Гавриловна подивилася на Тихона Амосовича й продовжувала:

— Це, мабуть, мені звєстіє буде од Сашеньки...

— Мабуть, буде, — погоджується Тихін Амосович, хоч у сни він і не вірить.

Бублики та молоко з'їдено.

Тетяна Гавриловна прибирала з столу.

Тихін Амосович відчув приємне бурчання в шлункові, вдягнув піджака і вийшов з хати...

8

Два кривих люстра на всю височінь низького помешкання ростуть од столика, що завширшки в третину метра тягнеться вздовж усієї стіни.

Стіни оббито зів'яло-бузковими шпалерами. Місцями по них руді плями.

Вікна затягнуто тонкими білими фіранками.

Околиці

Тхне дешевим одеколоном і поганим мильним борошенцем.

В розгойданому кріслі, відкинувши назад голову, сидить Тихін Амосович. Крісло високе і ноги ледве торкаються кінчиками чобіт до обов'язкової трикутної підніжки.

Голяр милить Тихону Амосовичу щоки.

Тихін Амосович дивиться на себе в люстро й неприємно вражається тим, що в нього ліве око опинилося вище правого, вуса ростуть один вниз, другий вгору і взагалі все обличчя перекосилося й розпухло.

Він заплющує очі і віддається на волю слизьких, холодних рук голяра — може перерізати горло, може й ні, то як схоче.

В нього колосальна уява.

Він аж здригується, так до подробиці яскраво бачить себе у почервонілій од крови мильній піні...

Розплющує очі.

Голярка шкрябає.

Тихін Амосович морщиться.

Хоч би швидше скінчилися ці муки.

Але, як на зло, голяр робить свою справу не хапаючись — в ряди-годи хтось зайде до приватної голярні.

Нарешті закінчено.

Голяр прискає на Тихона Амосовича розбавленим одеколоном з примітивного пульверизатора. Це переламана надвоє рурка, один кінець у флаконі, другий — в роті.

Голяр надимає щоки, наче дме у валторну, потім схоплює серветку й махає нею перед обличчям Тихона Амосовича.

Одеколон заходить в уразки, щимить. На допомогу з'являється руде борошенце з нікелевої шабатурки.

— Все!

Голяр витирає слизькі руки об свого несвіжого халата, отримує 30 копійок, і Тихін Амосович виходить на вулицю. Настрій у нього вже зіпсований. До цього причиною є також несправність шлунку. Молоко, кавун, огірки й оселедець зробили своє. Взагалі йому дуже легко зіпсувати настрій. Тихін Амосович присягається в думці ніколи не змішувати огірків з молоком.

Вулиця гаряча й порожня.

В сквері кричать, галасують діти.

Іде ломовик порожняком, не кваплячись, крутить цигарку. Ломовикові ноги звисли з підводи й хитаються. Підвода торохтить по каміннях — вулиця єдина в місті брукована. Кобильчина, видимо, зденервована незвичайним торохтінням, ввесь час повертає голову до свого власника: час уже, мовляв, звернути на затишну вулицю!?

В Пустограді всі вулиці затишні.

Навіть найбільш шумна, в порівнянні з вулицею великого міста, звучить, як літня муха в порівнянні з примусом.

Немає нічого кращого, як жити в Пустограді! Виходиш на будь-яке перехрестя і, в будь-який край глянувши, бачиш кінець міста. Його будував, мабуть, якийсь миргородець, бо тільки уроженець цього оспіваного незчисленними письменниками, починаючи від Гоголя, міста, міг збудувати Пустоград в улоговині між незчисленних бугрів. На весні, коли тане сніг, і в-осени, коли йдуть дощі, з бугрів на місто біжать потоки води, на вулицях калюжі глибокі й широченні. Можна топитись! Пішоходів, як водиться, немає, стрибають обивателі з цеглини на цеглину... Да! Немає нічого кращого, як жити в Пустограді! Ні вітрець з-за бугрів не повіє, задуха й курява... Порох набивається до рота, лізе в ніс.

— Геп-чхи-и! — з варіяціями чхає Тихін Амосович і чує:

— На здоров'я, козаче!

— Спасибі, — відповідає Тихін Амосович і тисне руку Миколі Григоровичу Рябченку.

— Відкіля йдеш?

— З голярні, хай їй усячина! Бачиш, як подряпали?

— А ти хіба в голярню ходиш? Я, знаєш, сам голюся...

Микола Григорович знає слабе місце Тихона Амосовича — хоробливу любов до ощаджень. Микола Григорович продовжує:

— Самому голитися чистіше, та й дешевше обходиться, ніж у голярні...

— Хіба дешевше? — зацікавлюється Тихін Амосович.

— Ясно, дешевше!.. Тридцять копійок за раз, чотири рази на місяць — це руб двадцять, а увесь прибор ти за п'ять-шість карбованців придбаєш. Дешевше вийде, а потім вже тільки на мило гроші треба.

— Ну... А важко самому? — далі допитує Тихін Амосович.

— Де там! Де там! — сміючись махає рукою Микола Григорович. — Зовсім не важко. Я вже цілий рік сам голюся, й нічого, знаєш, звик... Ні пошести не боюсь ніякої... А в голярні сам знаєш, яка чистота.

— Неодмінно придбаю собі прибор, — каже Тихін Амосович.

— І добре зробиш! Тільки чого ж відкладати? Я можу піти з тобою, допоможу вибирати... Га?

— Ні, — каже Тихін Амосович, — мені зараз ніколи! Хай инщим разом...

— Ну, як так, то й так... Прощавай, козаче!

— Бувай здоровий, Миколо Григоровичу.

І йдуть у протилежні кінці.

Тихін Амосович швидко поспішає додому переодягатись та йти на роботу.

Микола Григорович повагом, не кваплячись...

Він усміхається.

Нічого не значить, що Тихін Амосович голярки не купить сьогодні — ідею кинуто й він не спатиме ніч, а завтра її здійснить.

Микола Григорович озирається через плече, бачить сутуловату спину Тихона Амосовича аж в кінці кварталу й швиденько вскакує в розчинені двері комунарної голярні...

Йому весело.

9

— Приходьте до нас завтра! — сказав Петро Павлович, коли вони разом виходили з воріт млина. — Марфуша надумала гулянку справляти. Завтра моєму найменшенькому два годи сповнюється. Тільки ми не дома гулять будемо, а підемо, мабуть, у Полтавський ліс .. Га? Як ви скажете? Хороше в лісі...

— Хороше! — погодився Тихін Амосович, — хороше... Краще, як у хаті.

— Душно в хаті... Вночі так потом обливаєшся. Я вже пробував надворі спати, так якийся чорт з-під голови штани витяг... І народ же пішов, прости господи!

— Так і дивиться, де що погано лежить...

Ішли.

Ззаду чорнів корпусами млин.

Наздоганяли робітники.

Молоді поспішали додому переодягнутися, перекусити, щоб встигнути ще на третій сеанс до кінематографа.

Десять годин.

Гудок одкричав.

Відбивали на дзвіниці години й дзвін утопав у прозорості вечірнього повітря.

Пустоград спав.

З профспілкового саду чується: фальшивить в оркестрі „альтушка“.

— Так прийдете, Тихоне Амосовичу? — ніби з просоння сказав Тихін Амосович. — Я ще Миколу Григоровича прохав, казав, що прийде. Ми по-тихому, по-сімейному...

— Неодмінно прийду...

На розі їхні дороги розходилися.

Вони зупинилися, закурили й кожен пішов у свій бік. Тихону Амосовичу приємно було, що його запросили на сімейну гулянку, хоч був і неприємний бік у запрошенні — треба купувати іменинику цяцьку.

Непередбачене втрачання... Згадавши про витрати, Тихін Амосович згадав про бритву.

— Треба неодмінно купити,— вирішив він, стукаючи в вікно до Тетяни Гавриловни.

— Зараз! — почувся приглушений голос з-за вікна й незабаром двері будинку відчинились.

РОЗДІЛ ЧЕТВЕРТИЙ

10

— А вам учора листа принесли,— сказала, подаючи снідання, Тетяна Гавриловна.— Забула віддати. На вікні лежить...

Тихін Амосович знав, від кого лист, тому спокійно прийняв з рук Титяни Гавриловни шклянку молока.

— Спасибі,— сказав він і вмочив у шклянку шматочок хліба.

Тетяна Гавриловна пішла з кімнати, але на дверіх зупинилася.— Значить, не дарма мені стрілянина й кров снилася... Мабуть, од брата лист? Як кров сниться, од родича должно буть.

Тетяна Гавриловна знала, що Тихін Амосович ні з ким більше не листувався, і тому говорила впевнено.

— А чого ж мені не сниться? Мені лист, а вам сниться! Дивно...

Тихін Амосович закінчив пити молоко й узяв з вікна листа.

— Важкий лист! Аж на двадцять копійок марок наліплено...

Розірвав конверта. В ньому був лист на аркушику поштового паперу і фотографічна картка, наліплена на грубий кардон.

Тихін Амосович сів до столу, одсунув порожню шклянку і дивився на картку.

Широкоплечий військовий з голеним обличчям сидить на стільці, коло нього стоїть жінка в простій сукенці, стрижена, як хлопець, а коло ніг жінки, на маленькому стільчику, дівчина років п'яти.

— От так! — подумав Тихін Амосович.— У брата дочка вже он яка, а він ще й не писав, що одружений...

Картка перейшла до рук Тетяни Гавриловни.

— Оце ваш брат? А жінка в нього стрижена... Комуністка тоже, мабуть! І дочка...

— Тихін Амосович не відповів.

Брат писав дрібно і чітко

„Здоров, Тихоне!

Тобі, я знаю, не цікаво листів моїх читати, не дуже ти з них радієш, якби радів, то за шість років, може, хоть рядок мені написав би. Мабуть, не потрібний я тобі, не цікавий. А ти для мене багато значиш. Що-дня про тебе думаю. Як живе Тихон, мій брат? Що з ним діється? Чи здоровий? І не тільки про ці дрібниці, бо це, братухо, дійсно дрібниці. Всі ми живемо як-небудь, може, й не так таки треба було б жити. Инакшого нам життя треба, не задовольняє нас наше... От ізнов тепер про старе: про що не пишу тобі, а до старого звертаю. От того, що не задовольняє, я й пішов добровольцем на Врангеля. Не чекав мобілізації. З того ми й розійшлися з тобою. Не забув? Тобі все тиші та спокою хотілося, щоб десь, як котові, сметанку злизувати та дітей плодити, та щоб коло хати садок був, щоб вийти у садок, та квіточки нюхати... Гарно ж пахне! А мені, Тихоне, таке життя не сподобалося... Мені, Тихоне, не думалося про садки, коли люди з голоду пухли та ворог насідав, от і пішов! Ну, так чого ж його нам сваритися! Образився ти? Було за що. Я тебе й собакою називав і жабою на болоті. І знов таки, було за що називати. Ти, мабуть, і досі собі кумкаєш? Думаєш, що живеш добре? Що кращого життя тобі не треба?.. Хату купив? Якщо не купив, так, мабуть, збираєшся.. Я тебе добре знаю — в тобі батькова кров тече. Якби не злидні, та якби залишилися ми в селі господарювати, крепкий би з тебе хазяїн був. Сам би не доїдав, не допивав, жінку б голодом морив, як наш батько, дітей у найми гнав, а копійки складав та в люди б пнувся. Ото й батько наш такий був! Й нас на заробітки послав, щоб зайвого пуда не з'їли. Вибився в люди. Як жив злиднем, так і помер злиднем... Ну, то й царство йому німецьке, не про мертвих мова, хоч воно й батько. А от не розумію я тебе. Нікого у нас в роду куркулів не було. І мати, покійниця, трудяща женщина була, а дух у тобі куркульський сидить. Проти нового всього, чим його й виганяти? Якщо у куркуля він, так це понятно. Йому наші порядки не по душі. Він на них вовком дивиться, бо в нього й земля, й коні. А в тебе ні кола, ні двора. Сам ти робітник, власть твоя робоча, а ти теж вовком. Того я й листи тобі всі шість років пишу. Брат же ти, не можу я дивитися, як ти робочий, та збоку стоїш дивишся, як ми пнемося з важкою ношею вгору крутезну, та

ще й сичиш... Признавайся, Тихоне, сичиш, мабуть? Ти собі мовчати можеш, твоє діло, а я до смерти тобі спокою не дам — писатиму, по голові битиму, може, вдовбаю що час уже замиритися нам. І не тільки зо мною замиритися, з часом нашим важким, підійти до нього ближче.

Оце посилаю картку тобі. Моя дружина і дочка її Оля. Гарне дівча, усе в матір. Живи здоров. Нашу частину в инше місце пересувають. Тут на звороті й адреса.

Антон"

Тихін Амосович забрав в Тетяни Гавриловни картку і разом з листом сховав у конверт. Коли б не картка, він знищив би листа, як і всі попередні, але картку нищити було шкода, руки не піднімалися на відтворені постаті людей, що десь сущі. Тому на цей раз не знищив листа... А відповіди хай почекає!

Тихін Амосович вдягнув піджака, конверт з карткою та листом поклав до внутрішньої кешені.

Антон?

Молодший брат Тихона Амосовича, командир роти в червоній армії. Шість років не бачились. Шість років писав Тихону і ні разу Тихін не відповів.

— Ну, що ж? Значить, життя роз'єднало...— думав Тихін Амосович, виходячи з дому.

Дзвонили в церквах. Плив передзвін над містом.

Сонце...

— Брати? Е-е, що там брати... Ти — брат мій, а хлібець їж свій. Не по-однаковому живемо, не по-однаковому думаємо.

Назустріч вулицею йшли знайомі й незнайомі. Зі знайомими Тихін Амосович машинально вітався, незнайомі проходили перед очима, не залишаючи сліду в свідомості.

— Брати? Я за життя тихе, спокійне, без зайвого шуму, без колотнечі... Я жаба болотяна!

Єдина на Пустоград асфальтова панель розігрілася, майже танула під гарячим сонцем. На ній лишалися глибокі сліди підборів. Тим глибший слід, чим важча людина пройшла. А від підборів Тихона Амосовича слід не глибокий, ніби він ледве торкаючись асфальту йшов. Легкий увесь Тихін Амосович, як реп'ях, і не важить зовсім, а буря не змела. Реп'яхом вчепився за життя й тримається...

— Виходить, я жаба болотяна, живу в багні, Антоне... Ну, що ж? Творив бог світ, творив болото, чоловіка й жабу. Треба комусь жабою бути... Не ти, так я.

На телеграфний стовп зліз монтьор, прив'язавши сталеві лапи до чобіт. Прикріпився пасом до стовпа і щось там мудрує плоскогубцями. Дріт розплутує, перемотує.

— А от ти, Антоне, захотів инакшого життя. Перебудовувати захотів? Будуй, перебудовуй... Он отой монтьор, що на стовпі, думаєш, йому користь від того, що він телеграфну лінію справляє! Він за все життя, може, телеграми нікому не послав... Будуй, Антоне! Хтось поживе замість тебе.

Крамниця „Дитячий світ".

У вікнах ляльки, пароплави, барабани, коні, залізниці, рушниці й гармати.

— Хтось уже й пожив замість тебе! Оженивсь ти, Антоне, й то не по-людському. Жінка в тебе стрижена, теж, мабуть, „будує"... а хто то їй дитину змайстрював?.. Га, Антоне? А ти годуй байстрюка! От тобі й нове життя... Що толку з нього?

Службовець з крамниці „Дитячий світ" з-за стойки, встановленої різними цяцьками, запитав:

— Чого зволите?

Тихін Амосович ткнув пальцем у перший, що стояв на стойці, пароплав, фарбований білою й голубою фарбою, з чердаком, димарями, фальш-бортами, капітанським містком і навіть з ляльками команди на спардеці.

— Скільки це коштує?

— Шістнадцять карбованців 35 копійок...

— Ого! — Вирвалося в Тихона Амосовича. — Мені подешевше.

— Тоді можна ось оцей пароплавчик, за п'ять...

— Та й дорого як у вас!

— Ну, от паротяг — за три карбованці...

Тихін Амосович розгублено обвів очима прилавок.

— А он та дудка... Скільки?

— Сімдесять п'ять копійок.

— Покажіть.

Службовець байдуже подав йому трубу.

— І грає вона?

— Грає, — буркнув службовець.

Тихін Амосович подув у трубу, викликав з неї різкий неприємний звук, і, знову перепитавши про ціну, пішов до каси.

Нарешті він міг вийти з крамниці. Труба була вже загорнена в папір і вмістилася в кешені. Службовець проводив його насмішкуватим поглядом.

Тихін Амосович не помічав того. Він увесь був у полоні своїх думок, навіяних братовим листом.

— Брати? Тільки того, що з черева одного!.. Ти собі, Антоне, мудрий, будуй, живи по-новому, а я по-свойому. Кожний живе, як хоче, та як може. Можеш не тягти мене на свою стежку.

Він підходив до помешкання Петра Павловича.

Зайшов у двір і стежкою поміж бур'янами, калачиками, травою — гулявкою прямував до флігелька в кутку двору. На порозі флігелька сидів Петро Павлович, на руках у нього Васька.

— В кожного своя стежка,— продовжував думати Тихін Амосович,— багато тих стежок, а ведуть вони всі на кладовище... Так що я, Антоне, свою стежку хочу не поспішаючи пройти, найдовшу вибиратиму...

Тихін Амосович привітався з Петром Павловичом, погладив по голівці Ваську і разом з господарем пішов до будинку.

11

Слід було прийти трохи пізніш. Та раз прийшов, не стати ж його виганяти?!

Щоб згаяти час, поки вернеться з церкви з Льонькою та Сонькою Марфуша, Петро Павлович завів балачку. Перш за все він сповістив.

— Марфуша ще з церкви не вернулася...— і, хоч на обличчі Тихона Амосовича не з'явилося й тіни здивовання, продовжував:— я сам до церкви не ходжу, а їй не забороняю. Я кажу, ти, Марфушо, попам віриш, а не богові. Богу можна й на смітникові помолитися, На смітникові, каже, кури гребуться. Молись ти там. А я до церкви піду, там півча співає. Ну, йди, кажу, а я вдома сидітиму... А ви як, до церкви ходите?

— На великдень, Петре Павловичу,— відповів Тихін Амосович, дивлячись, де б його покласти кашкета,— тільки на великдень і ходжу.

Петро Павлович жваво підхопив:

— Тільки на великдень! І я тільки на великдень... Я для людей. Не партійний же ж, ну, люди й балакають, Марфушини родичі... Для людей чого не зробиш?

В цей час Васька, що його Петро Павлович покинув на призволяще, захопившись розмовою, здерся на стілець, звідти на столик, притулений до стіни, обвішаної „фотографіями“ в черепахових рямцях.

— Папасо, а це я!— скрикнув Васька, вказуючи пальцем на одну з фотографій.— Дивіца, папасо...

Петро Павлович блаженно сміючись, зняв зі столика Васю.

— Такий карапуз!

— Добрий хлопчик, — нарешті знайшовши місце для свого картуза, пробурмотів Тихін Амосович.

— Оце ми його знімали,— подав Тихонові Амосовичу картку, що на неї вказував Васька.

Тихін Амосович побачив обличчя годованого, круглоголового, вухатого „карапуза“, що сидів на генералі.

— Добре знято! — щиро захоплюючись, крикнув Тихін Амосович.— Хто знімав?

— А цей, наш ...— клацнув пальцями Петро Павлович і нарешті пригадав.— Штенберг . . . Добре зняв! Як живенький. . .Васю,— нахилився він до синка й показав йому картку.— Хто це такий:

— Я, папасо . . .

Васька рвав з рук батька картку в черепаховій рямці.

12

В кімнату з криком забігли Льонька й Сонька. Забачивши гостя, вони засоромились.

Сонька вперше вдягла нове платтячко з яркого ситцю і тому думала, що всі тільки на неї й дивляться. Вона почервоніла й вибігла. Льонька ж зупинився біля дверей і похмуро засунув палець у праву ніздрю.

— Ну й ідійотська ж звичка у дитини! — обурився Петро Павлович,— чисто геть пупик собі розколупав, тепер цілими днями пальця з носа не виймає.

— Думає хлопчик,— розсміявся Тихін Амосович,— без пальця тут не обійдешся . . .

— Я йому за таке думання руки поодриваю . . . Льонько, ступай сюди!

Але Льонька, замість виконати батьківського наказа, кинувся з ревом до дверей і втрапив прямо матері в пелену.

— Та чого ти?—крикнула засапана Марфуша.— Оп'ять батько... Ти перестанеш дитину мучити?

Вона ще не бачила Тихона Амосовича. Вона захекалась і посиніла від злости. Її улюбленця зачеплено . . . Льоньку били? Думали бити? — Грім і блискавка.

Та Марфуша вже помітила гостя і одразу ж від обличчя в неї відхлинула краска, вона стала бліда, можна було думати, що втратить свідомість, але це на хвилину. Вона оволоділа собою, Льонька мав стусана у задничку й вилетів за двері. Марфуша попливла до гостя. Ясне сонечко. Чай з малиновим варенням.

— Тихоне Амосовичу! Здрастуйте!

— Поздоровляю . . . поздоровляю! — підвівся Тихін Амосович.— Дай бог вам діждати радости від нього . . . Від Колі вашого.

— Від Васі,— басом виправив Петро Павлович.

— Від Валі,— кивнув головою Тихін Амосович, готовий крізь землю провалитися від сорому й ніяковости : Марфуша тричі цілується з ним, тричі й навхрест.

— Від Васі . . . дай бог радости,— нарешті сказав Тихін Амосович і вийняв з кешені свій подарунок.

— Васю! Скажи спасибі дяді . . .

Вася прийняв з рук Тихона Амосовича дудку, подивився на неї широко розчиненими очима і в радісній розгубленості повторив :

— Васю, кази пасибі дя . . .

Всі розсміялися. Вася теж. Петро Павлович став його вчити дути у дудку.

— Отак,— сказав він і надув щоки. Тоді здалося, що волосся в нього на голові стало сторчака від натуги.

На порозі з'явився Микола Григорович.

— Драстуйте, козаки!

На ньому біліла простора сорочка, з трохи підкоченими рукавами, легкі штани „в полосочку" облягали дужі мускулясті ноги, його свіже обличчя сяло веселістю.

— Драстуйте, козацька жінко! А де іменинник?

— Васю,— сказала Марфуша,— скажи: здрастуйте, дядю! . .

— Дласту дя . . .— дивлячись у бік повторив Васька і сховав за спину подаровану Тихоном Амосовичем дудку.

— На, козаче, цяцьку, та рости великий,— розсміявся Микола Григорович і витяг з кешені теж дудку.

Тихону Амосовичу трохи не випали очі — однакові дудки, бляшані, зелені з золотими обводами й розміром однакі.

Васька, побачивши нову дудку, простяг руки.

Подарунок Тихона Амосовича покотився по підлозі.

Тихін Амосович не зводив очей з Миколи Григоровича.

Той здивовано дивився на свій подарунок, на Васю, одвів погляд і очі йому зустрілися з очима Тихона Амосовича. Вони б, здається, дивилися один на одного вічність, та Васька подув у дудку, різкий звук шарпонув їх по вухах і повернув до дійсности.

Марфуша роздратовано пересмикнула плечима й вийшла з кімнати.

Петро Павлович ходив коло гостей, головою трохи не достаючи до стелі.

— Ну, поки самоварчик закипить, давайте в п'ятисоточку!

Гості погодилися.

Тихонові Амосовичу сором гриз серце. Можна ж було купити щось инше, не ту дурацьку дудку... та й Микола Григорович! Теж помічником машиніста зветься, а цяцьку дитині за сімдесять п'ять копійок купує!

Микола Григорович весело, мов нічого не було, кидав карти.

— Купуй, Тихоне Амосовичу! Карточки перший сорт, спеціяльно для тебе кидаю! В прикупі готові сорок.

— Шістдесят шість! — сказав Тихін Амосович.

— Шістдесят сім,— обережно надбавив Петро Павлович.

— Сімдесят,— підкинувсь угору Микола Григорович.

— За мною! Моя перша... Дешево не оддам.

— Сімдесят один.

— Вісімдесят,— погнав Микола Григорович. — Чого ви боїтеся, Петре Павловичу!

— За мною,— не здавався Тихін Амосович.

Петро Павлович не витримав.

— Сто! — крикнув він і склав карти.

Микола Григорович розвів руками.

— Без мене.

— Пасую,— підтримав його Тихін Амосович і прикуп лишився за Петром Павловичем.

— Та нащо він мені? — почервонів Петро Павлович і його величезні вуха рухнулися.— Дві дев'ятки, а в мене в картах третя! Одписуйте собі по двадцять п'ять очок... Тихоне Амосовичу, тасуйте карти!

13

Самовар на столі шумує, з білого чайника — гаряча пара.

Сонячний промінь падає на яскраво начищений бік самовару, зайчиком стрибає в люстро, люстро відкидає зайчика на стіл, де фотографічні картки...

Повна хата веселих зайчиків, самоварного шуму, стукання ложечками об шклянки і тихої розмови.

Тиха і мирна розмова йде між людьми, що не звикли тихо говорити. Всі кричать.

Мовчить лише одна, видимо безголоса жінка, Марфушина сестра у - других. Вона прийшла пізніше инших, але, як і всім, їй показали Васіну фотографію.

Вона хіхікнула до Марфуші.

— Що ви вигадаєте з Петею... — і почервонівши виправилась,— з Петром Павловичем...

Більше від неї ні слова не почули за чаєм.

Безголосу жінку звали Ориною.

Орині, мабуть, було років тридцять п'ять, тридцять шість.

Бувши так само невисокою, як і Марфуша, вона в протилежність Марфуші, була худорлява, як тріска, мала землистого кольору обличчя, всипане „родинками“. Ці родинки сиділи де слід і де не слід: над правим оком, на лівому крилі носу і просто на лобі одна, завбільшки з царський срібний п'ятачок.

14

Після чаювання розгорілися дебати: брати чи не брати з собою дітей. Марфуша висловлювалася за те, що безперечно брати, бо ні на кого їх дома залишити. Можуть „перевернути хату догори“ ногами й сами покалічитись.

Петро Павлович згоджувався на те, щоб брати одного лише іменинника.

Гості ж радили дітей не брати, бо „вам же, Марфушо, од них спокою не буде“.

Нарешті дебати було припинено, бо Петро Павлович також перейшов на бік гостей. Льонька, Сонька й іменинник Васька залишалися вдома під доглядом сусідської дівчинки.

РОЗДІЛ П'ЯТИЙ

15

Чомусь вийшло так, що кошик з провізією довелося нести Орині, а кошик з пляшками пива — Марфуші.

Чоловіки весело балагурили, йдучи весело попереду.

— Ех ви, кавалери! — похитав головою Петро Павлович, глянувши якось назад.— Хіба не бачите, як женщинам важко, хоч би допомогли!

Тихін Амосович винувато кинувся допомагати, обережно прийняв кошика з рук у Марфуші, а Микола Григорович і не подумав. Він якраз розказував Петрові Павловичу свіжого анекдота і обидва весело герготали.

Марфуша, кинувши солодкий погляд у подяку Тихону Амосовичу, підпливала до них.

— Уже розпусничаєте? — роблено визвірилася вона на Миколу Григоровича.— Ви мені чоловіка портите...

— Чи чуєте! Трьох дітей чоловік має, а ви боїтесь за нього... Такого не спортиш.

Околиці

Йшли затіненою стороною вулиці.

Назустріч люди, молодь.

Гуляють...

Головна вулиця містечка — це літній клуб. Сюди виходять у вільну годину зустрітися зі знайомими, побалакати, полузати насіння, перемити кісточки ворогам і друзям... Ех! Хіба мало про що є балакати у вільну годину містечковому обивателеві на головній вулиці?!

Кошик з дюжиною пива був важкенький. І Тихін Амосович помалу відставав від авангарду компанії. Піт юшив з нього, він вже в думці кляв себе за те, що взявся допомагати, а Миколу Григоровича за те, що той з таким байдужим виглядом виступає в своєму широченному костюмі поруч з Петром Павловичем та Марфушею.

Його наздогнала Орина.

— Важко? — сказала вона, перекидаючи свого кошика з правої руки в ліву.

— Важкувато,— не дивлячись на неї, відповів Тихін Амосович.—Жарить сьогодні добре... Коли вже воно це літо скінчиться?

— І я так думаю, Тихоне Амосовичу, та тільки вже знаю, що як прийде зима, знов казати будете: коли вже літо? Як не кажіть, літом краще. Холоду не боїшся, палива не треба... А зимою так намерзнешся в нетопленій хаті.

Тихін Амосович глянув на неї.

Вона розчервонілася від важкої ноші, від довгої ходьби по буруватим містечковим вулицям, від спеки і її неприємне обличчя набрало вигляду зашмаленого шматка м'яса.

Тихін Амосович, одводячи погляд, сказав:

— Так що на людину ніколи не вгодиш, Орино. Людині завше чогось більшого хочеться аніж вона має.

— Воно так! А я вже звикла не хотіти більшого... З мене й цього доволі. Живу, як живеться! Чи добре, чи погано — не все одно хіба?.. Все одно!

Тихін Амосович вслухався у її голос і забував, що голос цей належить жінці з такою неприємною зовнішністю. Голос був, як зелена лозинка, і, як зелена лозинка милує зір, милував вухо.

— Ні, не все одно, Орино. Людині наказано хотіти. Од натури наказано, щоб людина хотіла, а ви кажете, що вам усе одно... Хіба вам так таки нічого й не хочеться? Ну, заміж вийти... щоб діти були?

Орина змінилася в обличчі.

Вийшли вже в останню вулицю, ішли згори до млина, де працювали всі троє чоловіків. Там мали взяти човна і човном їхати до Полтавського лісу.

Орина зідхнула.

— Ну й що ж, що хочеться? Ні, неправда, не хочеться... Раніше хотілося, а тепер ні. Життя мене дуже вдарило, одбило охоту хотіти... Куди мені? — вона раптом кинула свій серйозний тон, і, неприємно кокетуючи, додала. — Мені вже швидко сорок буде...

Її зелений голос прозгучав різко, і навіть сліпий, що не бачив би її обличчя, сказав би, що він належить некрасивій, роздратованій жінці...

16

У великому човні розмістилися вільно й зручно.

Микола Григорович сів на весла, а Тихона Амосовича посадили стернити.

— Ти ж умієш? — питав Микола Григорович, — коли треба праворуч, то ти сюди, а ліворуч — сюди! А як просто, так ти отак! Поняв?

— Поняв, — відповів Тихін Амосович, хоч він нічого й не зрозумів з цих пояснень.

Жінки сиділи на середній лавці.

Марфуша обличчям до Миколи Григоровича, а Орина в протилежний бік — до Тихона Амосовича... Петро Павлович пристроївся на самому носі за спиною в Миколи Григоровича.

Пропливли попід мостом між товстими, почорнілими палями. Між ними ріка була мутно-лінива, темна й на ній грали сонячні зайчики, таким сміхотливим веселим ряботинням, що здавалося дивишся на приємне, смагляве обличчя у крапочках ластовиння, що виступає крізь засмаглість шкіри. За мостом зникали корпуси млина, від міста доносився шум великого базару, скоро й місто зникло за черговим бугром, порослим вигорілою, жовтою травою. Недалеко вже й до лісу.

Сонце жарило.

Орина накрила обличчя хусткою.

— Боїшся колір обличчя зіпсувати? — глузливо звернулася до неї Марфуша.

— Мені боятися нічого! Не люблю, як шкіра лущиться.

Більш ніж усім від спеки діставалося Тихону Амосовичу. Піт котився йому з лоба, з щік, застрявав краплями у вусах, у ямочці на голеному підборідді.

Нащо було вдягати чорного піджака?! Він пробував його скинути та, тримаючи однією рукою стерно, трохи не перевернув човна.

— Постраждай ще трохи! — заспокоював його Микола Григорович, — вже недалеко.

АРМУ. Бура В. Київський арсенал в Жовтні
(літографія)

І дійсно, за десять хвилин допливали до лісу.

— Добрий вечір тобі, зелена діброво!— ухнув басом очманілий від спеки, як і всі, Петро Павлович.

— То вечір! Ще й не пив, а вже затменіє найшло!— засміялася Марфуша.

— А яка разниця? З пісні слова не викидають!

Вибірали місце де б причалити.

Ліс деревами збігав по берегу аж до самої води і зачарований зупинився, побачивши свій привабний відбиток, як у люстрі. Тут річка була вузенька й де-инде дерева з протилежних берегів зплітались вітами над водою, утворюючи зелений пахучий коридор.

На березі під деревами затишна, приємна тінь.

У верховітах кричали птахи, десь довбав дзьобом кору засохлого берестка дятел, безліч мурашок, комашні різної повзало й нишпорило в буйній траві.

Микола Григорович білим рукавом витирав піт з обличчя.

Тихона Амосовича ломило розпарену сонцем спину. Він сів під деревом, прихилився спиною до стовбура. Орина виймала з човна кошики з провіянтом та пивом.

Марфуша вже лежала на траві, підстеливши Петрів Павловичів піджак. Петро Павлович подався в глиб лісу.

Микола Григорович кинувся на траву коло Марфуші, потягся, напруживши здоровезні м'язи, а потім підклав руки під голову й видихнув з ґрудей повітря.

— А що, кажете, захотілось у лісок?.. Га?—і заспівав:

Пайдьом, Дуня у лісок,
у лісок...

Марфуша причепурила рукою волосся й прикрила спідницею ноги.

— Що ви й скажете!

— Ха-ха-ха! — реготав Микола Григорович і продовжував співати:

Та й виріжим лопушок...

Вернувся з лісу Петро Павлович.

Високий, він, здавалося, головою губився у верховітах — коли лежиш і дивишся на стоячого, так здається.

В Петра Павловича був стомлений вираз обличчя. В „йоржику" на голові застряли листочки, в руках він мав щойно зламану лозинку.

— Що, Петро Павловичу, зубки ріжуться? — повернув до нього голову Микола Григорович.

Петро Павлович поважна особа. Він знав своє місце й своє право в цьому товаристві, він з суворим виразом сів на траву і, не всміхаючись, сказав:

— Розморило щось мене... Так щоб заснути...

Він почував себе господарем і керовником. Хіба можуть бути протести? Петро Павлович так сказав! Але Миколі Григоровичу чужий авторитет ніщо. Він незалежна людина. Він може думати, як сам того хоче. Він може давати поради.

Микола Григорович не погодився.

— Спати? Та що ви, Петре Павловичу! Оце зараз випити, закусити, а тоді вже й спати... Проспимось, покупаємось та й додому...

Петро Павлович нехотя згодився.

— Як так, то й так... Марфушо! Оришко! Де ти там, Оришко?

Орина сиділа коло Тихона Амосовича і так само, як і Тихін Амосович, мовчала.

— Аж ось я, тут! — відгукнулася вона й підвелася.

Тихін Амосович думав про братів лист, про брата.

— Кажеш, Антоне, пора миритися? Я з тобою й не сварився! Ти ж перший, як уходив на фронт, вилаяв мене: сказав, що собака я, що як собаку слід пристрелити мене. Ну, чого ж ти, Антоне, не пристрелив? А тепер миритися приспічило.

— Тихоне Амосовичу! Ідіть до гурту! — крикнула Марфуша.— Що ви там ворожите.

Тихін Амосович і не помічав, що ввесь час ворушив губами, беззвучно вимовляв думані слова.

Він підійшов до гурту і сів між Марфушою та Ориною.

— Ну, що? Вип'ємо? — налила Тихону Амосовичу в шклянку пива Марфуша і стала наливать у останні.

— Без мене, я пасую,— не дав своєї шклянки Микола Григорович,

— Чого? Випейте!

— І справді, чого ви? — разом сказали Петро Павлович і Марфуша.

— Мені не можна... Лікар заборонив.

— Оттуди к лихій годині,— махнув рукою Петро Павлович.— Як лікарів слухати...

— Воду, каже, пийте... Я й захопив з собою перевареної!

Микола Григорович витяг з кешені своїх широчезних штанів півпляшки горілки.

— Ну ви ж і штукар! — кинула в його бік Орина, а всі зареготали.

— Так кому свяченої водички? Козаки!

Микола Григорович ножем оббив сургуч з корку, стукнув днищем пляшки об землю, корок вискочив, а горілка запінилась на хвилинку, взялася безліччю пухирчиків, що одразу ж випливли на поверхню і полопались.

Тихін Амосович і Орина майже не пили. Всі дудлили пиво, випивали горілку й потроху впивалися.

Кожний впивався по-своєму. На кожного хміль впливав по-інакшому. Марфуша розчервонілася і все хотіла заспівати. Голоса в неї не було ніякого, але вона хотіла співати й тому вигукувала надщербнилим, якимсь шкляним голосом, що можна було думати— ось-ось розіб'ється:

„Ой, куме, куме, добра горілка —
Вип'ємо, куме ще й з понеділка

Петро Павлович упав у чорну меланхолію й дивувався де ж це міг взятися в його Марфуші отакий голос.

Марфуша продовжувала:

Продаймо, куме, рябу телицю —
Вип'ємо, куме, ще й у п'ятницю...
Вип'ємо куме, ще й у п'ятницю...—

Басом тяг за нею Петро Павлович.

Микола Григорович тільки потирав руки з задоволенням.

Він ніколи не впивався, хоч і випивав більше за всіх. Він дослухався до слів пісні і часом вставляв якесь слово.

— Уже й телицю продали? Люблю таких. Гулять так гулять!

Марфуша, підбадьорена тим, що її пісня так уподобалася слухачам, продовжувала співати:

Кидаймо, куме, всяку роботу —
Випиймо, куме, ще й у суботу.

— Козачко! Та годі вам! Ви ж так цілий тиждень прогуляєте!

Гей, від неділі до понеділка
Випиймо, куме, — добра горілка."

Марфуша замовкла. І тепер уже Петро Павлович завів філософськи меланхолійно:

Гей, вип'ємо, куме, тут,
Бо на тім світі не дадуть.

Тихін Амосович з ввічливости підтримав його:

Хоч дадуть, хоч не дадуть,
Все ж випиймо, куме, тут.

— А пити вже й нічого,— зазирнула оком у пляшку Марфуша.

— Як так нічого! Роблено образився Микола Григорович і витяг з другої кешені другу півпляшки

— І пить будемо, і гулять будемо, а прийде пора — помирать будемо! Правда, Петре Павловичу?

Петро Павлович був не від того, щоб не пофілософствувать, але зовсім на иншу тему.

— Ну,— сказав він несподівано,— я робочий, сочувствующий. Я в бога не вірю... Он спитайте в Тихона Амосовича, він знає! Я в церкву тільки для людей на великдень ходжу...

Петро Павлович і Микола Григорович подалися за дерева. Ішли вони обнявшись, хитаючись і п'яно співали:

Як у-мру-у-у у, то по-оховайте-е-е...

Марфушу занудило.

— Орино,— сказала вона — ти не забула взяти м'ятних крапель?

— Не забула. Ось вони,— подала пляшечку Орина,— хіба вже треба?

— А для чого це?— здивувався Тихін Амосович.

— Тоже мужчина... Щоб не нудило!

Марфуша накрапала на шматочок цукру крапель, з'їла його і запила водою... Але краплі не допомогли. І, одійшовши за кущ, вона стала блювати.

— І завжди ж так!— пояснила Орина. — Знає, що буде ригати, а п'є. Думає, їй м'ятні краплі допоможуть! Вип'є на копійку, а п'яна на карбованець... Що тут веселого?

— Нема нічого веселого. Сімейні люди, а не можуть, щоб потихому...

З лісу верталися Петро Павлович та Микола Григорович. Микола Григорович підтримував Петра Павловича, сміявся і співав:

Пускай могила мене накаже
За те, що лам-ца дрі-ца, хацаца!
Та я могили, ох, не боюся
І буду ламца дріца хацаца...

— Будеш?— гикав Петро Павлович.— Ламцаца?

— Буду!— продовжував Микола Григорович.— Бо я могили, ох, не боюся...

І вони обидва заливалися сміхом.

РОЗДІЛ ШОСТИЙ

17

Петро Павлович, Марфуша й Микола Григорович спали в різних кінцях галявини.

Крізь густі корони дерев сонце зазирало на галявинку, гострим промінцем падало на обличчя комусь із сонних, той жмурився, закривав рукою обличчя чи одвертався од сонця... Марфуша сонною рукою вирвала лопушину й накрила обличчя.

Марфуша була як гора гарячого рожевого м'яса, і Тихонові Амосовичу аж моторошно було дивитися на її голі ногі в розтоптаних сандалях. Він одводив погляд і зустрічався з очами Орини.

Вона теж не спала, лежала за два кроки від нього, підклавши під голову руку.

— Не спите, запитала вона,— важко зідхнула і, не чекаючи відповіди, продовжувала,— оце так весело було... Іхали, жарились на сонці, напились, наїлись, та й спати завалились. Ви подивіться, як Петро Павлович вухом трусить!

Дійсно, Петрові Павловичу на вухо залізла якась комашка, йому було лоскотно і він, не прокидаючись, ворушив вухом.

— Як пес,— вже тихше додала Орина й знову зідхнула.

Лежали мовчки.

Тихін Амосович намагався не дивитися на її обличчя, хоч в тіні воно й не здавалося таким землистим.

— А тіло в неї мабуть...

Тихін Амосович піймав себе на цій думці, всміхнувся і став дивитися вгору в зелені корони дерев.

— Чого смієтесь?— підсунулась до нього Орина.

— Вірно ви сказали... У Петра Павловича вуха, як у пса лягавого,— відшукав причину своєму сміхові Тихін Амосович і поклав їй руку на коліна.

Орина здригнулася і її рука механічно кинулася, щоб одштовхнути його руку. Але Орина не відштовхнула його руки.

Вони більш ні про що не говорили.

Тихін Амосович більше не міг сказати слова, бо бажання загрожувало задушити його, він вже відчував його гарячі пальці на своїй шиї, закрив очі й дихав коротко й часто...

Орина мовчала також.

Вона бачила, що робиться з Тихоном Амосовичем, і боялася лише того, що бажання його може згаснути.

З такою боязню вона дивилась на його обличчя і знала, що він з заплющеними очима бачить її.

Вона підвелася з землі і одійшла до перших дерев, що обрямовували галявину. Повернулася.

Тихін Амосович, підвівши голову, напружено дивився їй услід. У якомусь непомітному рухові всього Ориненого тіла він зрозумів її і, загубивши очі в траві, подався за нею...

18

Верталися додому, коли сонце вже зайшло і небо синіло в зеніті.

Ліс шумів зеленими коронами дерев, а ріка відбивала вогні пожежі на заході.

Здавалося — лижуть воду червоносині язики сонячної пожежі, здавалося — гаряча ріка ось закипить, підніметься парою й човен вдариться днищем у висхле джерло.

Ріка була як холодний вогонь.

Холодний вогонь згасав, а з лісу крався, наповзав синій, глухий присмерк і нараз, наче сам злякався своєї темноти, запалив одинокого ліхтарика в небі.

З боків горбилися бугри, і п'яно пахла вигоріла трава.

Од міста чулися співи й весела гармонія — на кладовищі гуляла молодь, співала, сидячи на могилах.

Сілуетом виріс міст.

Під мостом чорна тьма. Не видно було навіть мокрих паль, тільки блідий проріз між ними.

Коли пропливали під мостом, по ньому, по мості, торохтіла підвода і луна била гулко у вуха.

Млин.

З полегченням вискочив з човна Тихін Амосович. Орина знов сиділа проти нього. Зате відчував він її гарячу ногу коло своєї ноги. І це нагадувало йому про те, що сталося в лісі. Він не засуджував себе, він просто боявся, що Орина не дасть йому спокою, боявся відповідальности, боявся наслідків.

Коли ж вийшли з човна, Орина й не підходила до нього, йшла спереду з Петром Павловичем та Миколою Григоровичем.

Тихін Амосович радів з цього.

До нього підійшла Марфуша.

— Чого це ви сумний сьогодні?— сказала вона й додала:— та це й ясно... Чоловік одинокий, як попаде поміж сімейні люди, зразу йому не по собі... Скільки вам років? Пора вам женитися, Тихоне Амосовичу!

— Пора, — погодився Тихін Амосович, але не тільки для того, щоб припинити балачку, як це робив він завжди, а й тому, що одружитись входило в його плани... Звичайно, не з Ориною. Але

одружитися час... І те, що було між ним і Ориною, тільки нагадало про необхідність. Це може пройти без наслідків, але може мати неприємний кінець.

— То й чого ж ви? Пора, то й женились би.

— Не найду собі пари. Мені, самі знаєте, жінки треба тихої, роботящої, щоб мене шанувала...

Марфуша засміялася.

— І тільки за цим діло стало?

— Тільки... Завтрішній день під вінець, аби було з ким.

— І добре! Я вам найду жінку... Що?

— Найдіть... Тільки щоб не стара, не товста й не брунетка... І характером добра.

Марфуша зкривилася. Вона була якраз не молода й товста й брунетка.

Роблено засміялася.

— За характер не ручуся, а біляву, тонку й молоду знайти можна... А мені що за це?

— Помиримось, Марфуша... Чого вам про це турбуватися?

Марфуша й не турбувалася. Це питання вона поставила між иншим. Сватати було однією з небагатьох її пристрастів. Раз беручись за цю справу, вона віддавала їй всі свої здібності та енергію й неодмінно доводила до кінця. Про те, чи залишалася задоволеною новоспечена „пара“, говорити не будемо.

— Тільки одне, Марфуша,— нікому про це не говоріть.

— Сурпризом? Чого ж, можна не говорити... Ви куди? Додому? А, може, до нас чайку попити? Як знаєте...

Тихін Амосович попрощався з компанією й пішов иншою вулицею додому.

Вулиця йшла згори вниз. Він простував швидко, хотів спочити. На ґанках будинків, на лавках коло воріт сиділи обивателі, лузали насіння, балакали.

— Тихоне Амосовичу!

Він зупинився. Його наздоганяла Орина.

Вона наблизилася, він відчув дотик її гарячої вогкої руки.

— Тихоне Амосовичу... Ви знаєте, де я живу? На Закопанській, у Роговенчихи... Ну... Оце й усе, що я хотіла вам сказати. Приходьте якось увечері? Тихону Амосовичу,— промовила з благанням у голосі... Стисла йому руку.

— Видно буде,— озираючись, відповів він і, майже вирвавши руку, поспішив униз вулицею.

Орина подивилася йому вслід і повагом пішла вгору.

(Продовження буде)

КЕС. АНДРІЙЧУК

ТРІОЛЕТ

I

Пробігають розгонисті дні,
Розцвітають за обрієм ранки.
Гей, веселі, похмурі, сумні
Пробігають розгонисті дні.
І здається сьогодні мені,
Проповзли тараканами танки.
Пробігають розгонисті дні,
Розцвітають за обрієм ранки.

II

Над заводами посвист упав,
Контрабандою дим у простори.
У тремтінні червоних заграв
Над заводами посвист упав.
В позолоті вечірній отав
Я відчув шумовиння моторів.
Над заводами посвист упав
Контрабандою дим у простори.

III

На чолі посивілих озер
Вітер сіє рядочками зморшки.
Ранком подих солоний завмер
На чолі посивілих озер.
Вибиває у тактах Морзе:
Відцвітають літа як волошки,
На чолі посивілих озер
Вітер сіє рядочками зморшки.

Одеса, 1928

ВОЛОДИМИР КУЗЬМІЧ

ХАО-ЖЕНЬ

Новела

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ, ДЕ ЧИТАЧЕВА УЯВА УНОСИТЬСЯ В ДАЛЕКІ КРАЇ

Я, Юрась, присвячую першу мою новелу дівчині Мірі, що її давно кохаю за жіночу тендітність, властиву їй, любій моїй Мірі. Хай її очі прочитають мій перший твір і зрозуміють, що мої палкі думи завжди прагнули тієї надзвичайно широкої боротьби, що точиться на полях велетенського Китаю, бо не міг я лишитися спокійним тут і дивитися в Мірини очі в той час, як газети своїми квадратовими вустами гукали людству про допомогу.

Так, я знаю. Я гадаю, що Міра заплаче, зажуриться, довідавшись про мою втечу кудись-кудись (але газети скажуть, де я — я виглядатиму як інкогніто з рядків газетного комунікату, де говоритиметься про повстання в провінції Ху-Бею або Хе-Нані). Та хай вона пригадає, скільки я мучився, вивчаючи за її порадою англійську мову, щоб нарешті здійснити мій замір і приєднатись до жовтих братів...

Певно, набрид я їй, певно, вона, натура (як це частенько буває) мінлива що до сердечних відчуттів, і мій запит, чи маю я сподіватись на подружжя с нею, моєю коханою комсомолкою Мірою, налякав її? Це мені невідомо, бо вона в останні часи холодно ставилась до мене і навіть позбавила звичайних добрих поглядів, лагідної ласки і того звичайного (підкреслюю) кокетства, яке властиве багатьом жінкам.

І як би там не було, хай вона не тужить за мною: я все своє чуття, все моє давнє кохання зібрав в одну краплину творчости і свавільно, як пульверизатором розбризкав його в оці слова, що вона безперечно читатиме, в оцю новелу, яку з почуттям шаноби я присвячую Мірі.

Читай, Міро, і любуйся, як виграє райдуга поезії в розбризканій краплині мого скромного натхнення. Починаю...

А. КАЗКОВИЙ ДЕНЬ КІНЧАЄТЬСЯ ВТРУЧАННЯМ ДОЛІ

Чарівна Юе, срібляста красуня нічного неба, залишала фіолет і синім неводом ловила зорі, щоб разом з ними зникнути над дальніми провінціями Китаю, де межа з пустелями і найвищими узгір'ями світу.

Ставав день і великий порт, новий китайський Чікаго, повільно підводиться з цементового ліжка, щоб першому з приморських міст жовтої країни стрінути сонце.

Очі Шанхаю (порт вибіг на велику косу) уважно дивилися вперед на море, у бік Японії, а там випливали залізні щогли невідомого крейсера і одтіняли своїми різьбляними стовбурами ранкове небо з його чудовою молочною туркезою.

Ще сонце не вийшло з-за обрію, а крейсер зупинився на рейді і пливкою примарою застиг серед ранкової тиші. Прапори і стяги понависали на щоглах і затріпотіли над вантами.

Порт іще спав.

В одному з кутків серед численного вантажу, наваленного в порту, прокинувся Ян-Лін — 26-літній рікша. Сонце сліпучим сяйвом спало на очі і послабило цим утому минулого дня. Вмить пригадалось, що котрий рікша переспить своїх колег-конкурентів лишиться без заробітку.

Ян-Лін заробив трохи учора. Годині о дванадцятій вночі підібрав п'яну потвору — якогось англійця — і одвіз його до порту на військовий корабель.

Ян-Лін зрадів. Друзі ще спали, а на рейді стояв великий корабель, од якого одпливав великий баркас з моряками. Сьогодні доля змилостивилась над ним і радість Ян-Лінова була безкрайня. Певно, він перший прийде до хвильорізу і запросить до коляски поважного пасажира — якого-небудь морського офіцера.

Корабель не колисався, а могутнім панцерним тілом розтягся на хвилях, на жовтих пінястих бурунах. Баркас наближався до берега, посилюючи у Ян-Ліна сполох раптової радости.

— Ніпонс! Японці,— галаснув рікша.

Він трохи вагався, чи будити своїх друзів, але вгледівши, що в баркасі не менше сорока душ, стрибнув до сплячих і почав розштовхувати їх.

Притьмом двадцять душ кинулось до своїх візків і погнали до берега, пильнуючи, де мав пристати баркас.

— Ніпонс! Ніпонс!

Ян-Лін схопив свою легеньку бамбукову коляску і помчав за своїми колегами.

Рікші побігли уперед дивовижними стрибками, страшенно галасуючи і лаючи один одного, коли візки наскакували один на один. Баркас підпливав до прекрасного балюстрадного надбережжя. Весла все легше та легше хлюпали по хвилях.

— Сюди, сюди!

— Я, я,— кричали всі двадцять душ.

Але крик припинився, коли на кормі баркасу встав морський офіцер і махнув на них прапором. Рікші притихли. Ян - Лін продерся уперед, чемно став збоку, наглядаючи за моряками, що виходили під командою мічмана на беріг.

Залунала незрозуміла команда і японці поважно розсипались по бруку. Потім посідали в коляски рікш.

Ян - Лін все стояв і зацікавлено поглядав на мічмана, що стежив за своїми підлеглими людьми. Нарешті, коли рікші почали зникати у напрямі великого міста, мічман уважно повів очима по обличчях рікші, і погляд зупинився на Ян - Ліні, чиї вилиці та розкосі очі здалися йому принаднішими за инші.

Справді, Ян - Лін був симпатичний. Азіятські риси м'якшали у хвильках усмішок. Мічман не дивився в серце Ян - Ліна, йому були більше до вподоби міцні ноги з темними ґулями м'язів на гомілках та стегнах; йому подобався рівний, спокійний вираз очей, і тому він узяв його, бо, гадав мічман, такі ноги швидше довезуть до місця, а витриманність і спокій врятують його од випадковости серед великого неритмічного руху на вулицях Шанхаю.

— Нанкінг - Род,— почув адресу Ян - Лін і в ту ж мить зірвався з місця.

Ян - Лін реготав би невтримано од радости, коли б йому не довелося перетинати пилюжисте і брудне авеню, що спускалося до порту, коли б вітер не забирався у рот, у горло разом із дрібними скалочками.

Ян - Лін радів, що везе багатого пасажира, радів, що сьогодні одробить хазяїнові останні невдалі дні. Багато центів він отримає нині і, звичайно, піде в кіно або гратиме в фан - тан з товаришами.

Рікша чітко одбивав свій швидкий крок, а будинки, квартали, спочатку бідні, обшарпані — китайські, чим далі — багатші, европейські — все минали і минали повз них.

— А ну, швидше,— незлобиво сказав ззаду мічман і ткнув його носком у зад.

Казкові картини з різнобарвністю і привабною красотою — увесь той химерний вигляд великого міста, де надзвичайно стародавня культура Китаю межувала з кварталами американського бізнесменства — все це не вражало рікшу, все це було знайомим

Ян - Лінові. І скільки разів він не бігав повз цих кварталів, йому не обридало кожного разу втручатись у якусь несподіванку, коли нею цікавився його пасажир.

До Нанкінг - Рода ще далеко і тому всі рікші заспівали своєї меланхолійної пісні.

Спереду мугикнув один, потім зразу три, і вона ритмічна та мелодійна полинула в повітрі.

Везіть, везіть, хлопці . . .
У важкого чужинця грошей багато,
А у нас їх нема. І коли б ми їх мали,
То не ми, а він би возив нас.
Ме - би - лахаййа
Тах - ашин - вала
Ве аус цех.
Везіть, хлопці, везіть,
Коли довеземо чужинця,
Він дасть нам грошей, і ми гулятимемо
Усю ніч аж до майбутнього дня.
Ме - би - лахаййа
Тах - ашин - вала
Ве - аус - цех.
Везіть, кулі, везіть,
Чужинець робиться все тяжчим,
А краще б його перекинути
Через брук та в море,
О, тоді нас запакують у в'язницю
І розлучать нас із сонцем — Жи
І місяць, прокляте чадо дракона,
Стерегтиме нас!
Везіть, везіть, везіть!
Ме - би - лахаййа! . .
Везіть, хлопці, везіть,
Бо у в'язнях працюють без грошей.
А в кості грати — заборонено,
Там обстрижуть нам коси,
А потім скарають на горло.
Везіть, кулі, везіть
Ме - би - лахаййа.

Ян - Лін співав разом з иншими і нарешті зареготав. Він не втримався од вияву своїх щирих почуттів: всі пасажири сиділи у колясках без жодного руху і певно не розуміли жодного слова з пісні, яка стосувалась тільки до їх самих.

Ян - Лін не соромився, що мелодія пісні бідна широтою згуків, що в неї нема европейської розливности — все це дарма. Головне — зміст, головне — організаційний заклик. І хай шість тисяч літ культури стародавнього Китаю — Дай - Юань - Го наклало свій відбиток

на розум і почуття Ян-Ліна, хай вона, оця прекрасна і дорогоцінна культура, оспівується в працях сходознавців і гробокопів, нащо вона Ян-Лінові, коли він засуджений на невігласся і коли життя вимагає од нього иншого руху, поступовости і прагнень до „завтра“.

Везіть, везіть, кулі,
Бо буде незабаром час і Юе —
Проклятий місяць, чорний брат дракона,
Зникне з небосхилу!
Везіть, везіть, кулі,
Бо везете ви увесь світ в країну Жі,
В країну Жі — країну сонця,
Де живе Сунь-Ят-Сен
І руський родич його Ленін.
Ме-би-лахэййа!

Нарешті з-за височенних будинків показалася площа майдану і далекою лінією замайорив Нанкінг-Род — головна вулиця Шанхаю. Ян-Лін звик її порівнювати з розрубом довжелезної шаблюки, що одним махом розсікла залізо-бетонну голову міста-гіганта.

— Стоп!

Ян-Лін зупинився за півсекунди і поглядом провів мічмана в універсальний магазин. Незабаром мічман повернувся з купівлями, з пакунками, і вантаж коляски Ян-Ліна збільшився.

Рух вуличний ішов чарівний, мінливий і кольористий — раси, люди усіх племен перемішалися в одному гурті, наче загадкове ворушило історії всі струмки культур і цивілізацій злило тут в одну ріку і ріка, не маючи виходу, закрутила у вирі усі людські нації з їхнім романтичним минулим.

Ян-Лін сіпнув з місця коляску і знову полинув поміж инших рікш, поміж автомашин і метушливих юрб народу.

— На фабрику Джефріс-Джапан, — гукнув мічман.

Шлях прийшовся по морському узбережжі і вітровієм повіяло недалеке море, киваючи їм піною хвиль.

Ритмічно розмірені думи Ян-Ліна не порушувало майже ніщо. Задума опанувала його і він спокійно позирав уперед на шлях. Прокляття за своє гірке зацьковане життя поки-що не непокоїли його. Ранок і близкість моря впливали на нього нейтралізаційно.

— Далеченько ще?

— Через десять хвилин, — одповів Ян-Лін.

Рікша, дихав рівно, і мічман хвалив себе за свій вдалий вибір, бо китаєць нічим не виявляв своєї утоми. Мічман встигне на фабрику, до родича-японця, щоб передати йому деякі листи з батьківщини.

Рікша мовчав, байдужий до звичайних картин.

Проте час стрічає нас несподіванкою, ніби виправдуючись цим перед нами за свою бездіяльність і ліноту! Так скоїлось і сьогодні.

Ледве вони наблизились до фабричних кварталів, як з будинку англо-американської кампанії продукції тютюну вискочив невідомий чоловік і з розпачем, з криком, диким та одчайдушним, кинувся в море.

Ян-Лін перший угледів це. І коли з голови людини злетів кашкет і виявилося, що то загибає біла людина, давно відома йому, він заспокоївся.

— Що там таке? — запитав мічман.

З берега долетіли зойки публіки й поліцаїв.

— Що там таке? — і мічман немилосердо вдарив ногою по заду бідолашного рікші.

— Туди! — заволав мічман.

Ян-Лін скривився од удару і так сіпнув коляску, що офіцер ледве-ледве не впав на брук.

— Швидше, драконовий хвіст! Швидше!

До ріки збігалася юрба — жінки кричали, а поліція спішила моторами до місця небезпеки.

— Він потопає?

Мічман підвівся на сидні і занепокоєно блукав зором по бурунах солоних вод, ловив зором місце, де виринала голова і булькали пухирі.

За дві хвилини Ян-Лін підкотив до бухти і допоміг мічманові зіскочити з візочка. Японець вдерся у гурт людей.

— Потопає? О, боже! Рятуйте його! — голосила одна англійка.

Полісмен — великорослий сікх-індус — одганяв публіку і розвертав свого білого тюрбана, щоб кинути один з кінців нещасному.

— Він — відома людина! Рятуйте!

Шушукали в натовпі — гримали один на одного, але ніхто не наважався кинутись у воду, бо, на горе білої людини, надбережжя підносилось камінним обривом на два метри і тому врятувати було тяжко. Човни були далеко і звичайно могли спізнитися.

Рікші і всі китайці, що стояли поруч сікха, дивилися просто на воду і, ніби знаючи у чім справа, їдко посміхалися і іронізували поміж собою.

Японець-мічман люто підбіг до них.

— Ви чого стоїте?

У відповідь на лютість китайці зареготали. Ян-Лін озирнувся і помітив, що міс-англійка длубається в ридикюлі і лається з приводу байдужого ставлення „до високого обов'язку людини", щиро нюхаючи сальмяк, щоб не знепритомніти.

— А - а! Абр! Рятуйте,— гукав з води бідняга. Він барахтався у хвилях і очима пінгвіна дивився то на небо, то на юрбу. Він боровся за життя і бажання врятуватись зростало кожної хвилини.

— Хто він такий? — збентежено запитав японець - мічман.

— Він — відомий! Відомий, містер,— заверещала англійка.

— Хто він?

— Він — полковник!

Мічман обурився: він витяг морську шаблюку, що — наче рапіра, мала гостроту лише на кінці, і вдарив двох китайців.

— Геть, ви дияволи! Я рятуватиму без вас!

І справді, мічман скинув білий формений сурдут, кашкет з золотим мереживом.

Він бажав шляхетним вчинком довести прекрасним міс і містріс, що европейська цивілізація дала наслідки і серед жовтої раси.

— Куди? Куди ви, пане? — зарепетував сікх.

І, розмотавши тюрбана, шпурнув один кінець у воду. Кінець упав недалеко од полковника і пішов у глиб, майже торкнувшись пліч.

— Ловіть кінець,— гримав полісмен сікх.

— Кінець ловіть!

Мічман стрибнув у воду і взяв напрям до тонучого.

Той борсався в хвилях і наче не помічав, що за нього турбуються люди. Він хлюпав руками по піні, пускав бульки і пірнав у глиб морських вод і немов загубив усяку свідомість.

— Не тікайте од мене,— кричав мічман услід диваковi - полковникові, бо, на диво усіх присутніх, той рішуче поплив на середину бухти.

Ян - Лін стояв очманілий. Раніше йому кортіло реготати, але трагедія боротьби затяглася і регіт став би блюзнірством. Инші рікші принишкли і колом обступили сікха.

— Цей йолоп удруге кидається в море! Це — принциповий самогубець!

— Самогубець? — скрикнув Ян - Лін і, іронічно посміхнувшись, сунув руку в кешеню по гроші.

— Він — російський емігрант, панове! Я йому кинув рятівниче коло, а він одпливає од нього!

Напруження дійшло до краю. Сікхові слова були правдиві: біля самогубця плавав рятівничий пояс, а він навмисне одпливав од нього, щоб швидше покінчити з набридлим розбитим життям. Полковник (це стало наявним лише зараз) плавав прекрасно, але в ньому вагалися два начала: бажання небуття (бажання свідоме, давно обмірковане) і бажання жити (воління цілком інстинктове), бо воно з'явилося відтоді, коли емігрант окунувся у море і почав потопати.

— Ян-Ліне! Покажи йому гроші! Він припливе назад!

Рікша без жодної заминки вийняв десять сентів і помахав ними над головою.

— Пане емігранте! Не губіть себе! Ми дамо вам грощей! грошей!

О, чудо! Поява грошей, за якими давно сумувала кешеня руського емігранта, справив велике значіння. Ян-Лін угледів, як полковник повернув назад до берега, і безсилими помахами рук попрямував до гранітної дамби.

— Двадцять сентів!

— Двадцять мексиканських!

Тюрбан сікха мокрою ганчіркою теліпався над поверхнею води і закликав до себе самогубця.

— Гроші?

Це був перший запит врятованого. Мічман і сікх допомогли видертись йому на парапет. Росіянин простяг руку по гріші і весело-істерично зареготав.

— Хто ви такий?

— Я? — похмуро сказав офіцер-емігрант.

Я безробітний вояка!.. Колишній герой — Андрія Первозванного... за останню війну і, як бачите, нині — почвара!

Мічман увічливо вислухав білоемігранта і заговорив з ним французькою мовою. Ян-Лін довго вдивлявся в їх обличчя, але не зрозумів, про що йшла балачка і чому так раптово засвітилося радістю лице росіянина. Нарешті, вони відрекомендувались.

— Полковник з бригади Нечаєва — Ласунов!

— Мічман японської служби з крейсера „Ісухі“ — Ящимото.

Інцидент вичерпався. Натовп почав розходитися. Мічман згадав про свою фабрику і повернувся з врятованим гостем до коляски.

— Нам треба обсушитися. Поїдьмо до мойого родича!

Коляска помчала по старому напряму — на захід, повз радянського посольства, до фабричного району.

Ян-Лін не простив собі незнання чужоземних мов і твердо поставив за мету: взнати, що одзначує спілка японця з „Ісухі“ і самогубця-полковника з хижацької бригади білих.

Але думати не було часу. Треба — бігти і стежити за шляхом.

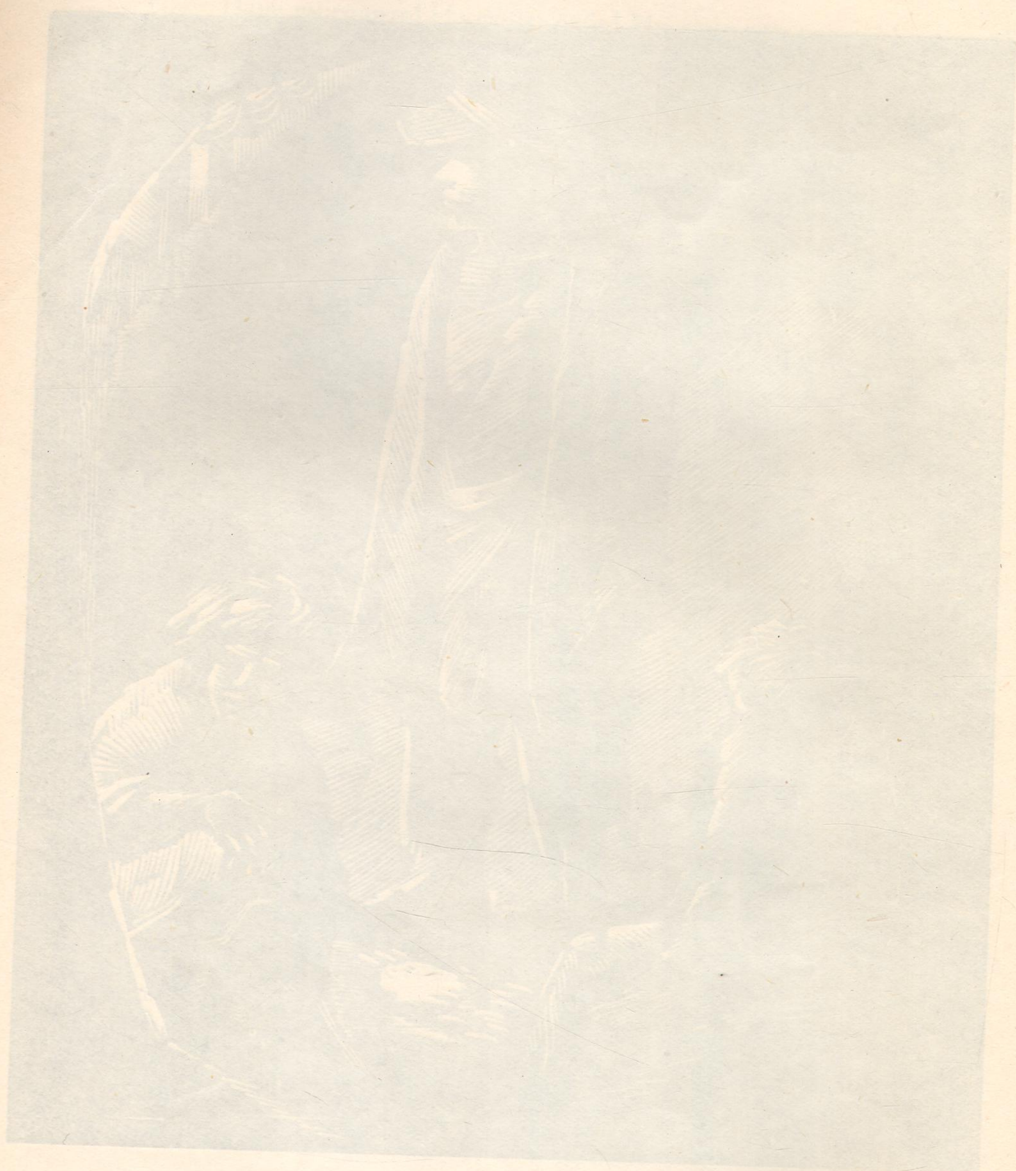
Б. РІКША І ЙОГО ПАСАЖИРИ ПОПАДАЮТЬ У ВИР СТРАЙКАРІВ

Фабричні квартали простягали до них чорне напинало. Димарі струнко простягались до хмар. Сонце високо підбивалося вгору.

Ласунов довго і трохи слізно оповідав мічманові історію свого трагічного життя про те, як червоні вигнали їх з Сибіру, як їм

АРМУ. Шаповал Як. Безпритульні (дереворит)

довелося поневірятися серед чужинців, як вони поступили на службу до Чжан - Цзо - Ліна. Оповідання нарешті закінчувался згадкою, як генерал розщитав своїх друзів і розквитався, сказавши їм на прощання:

— Щось довго тримається влада рад! Ми вас утримували кілька років, але нині ми виховали власні військові сили!

Ласунов бідкався ще три місяці. Чистив взуття, вичищав свинарні — і хворий духом, задумав покінчити життя самогубством. Перший раз це не вдалося — врятували кулі, а сьогодні доля зіткнула його з такими доброзичливими істотами, як сікх - полісмен і мічман Яшимото.

Вони проїхали кілька кілометрів.

Яшимото похмуро розповів своєму військовому колезі, що він забезпокоєний напруженістю життя в Шанхаї і що рікші — найгірша наволоч у світі — поводяться нахабно з чужоземцями і, головне, з англійцями та японцями.

— Та, прикладом, оцей візник — Яшимото тицьнув пальцем у потилицю Ян - Лінові. — Чи посмів би він так глузувати з людини в час небезпеки та з чортівською посмішкою дарувати гроші?

Ласунов почервонів.

— Невже моє життя коштує двадцять центів? — Він не знав, що грошима махає якийсь осоружний рікша!

Обом стало ніяково, і мічман поспішив змінити тему розмови.

— Да, тривожно у місті. Недаремно приплив сюди наш крейсер. На нашій національній концесії твориться щось незвичайне.

Ян - Лін тупсяв перед коляскою і його постать ритмічно колivалася. Краплини поту поволі спадали з чола і котилися по вогких слідах попередніх краплин. Настрій чим далі псувався. Шлях пішов у гору і довелося натужуватись над коляскою з двома важкими тілами.

Коляска ледве не перекидалася назад.

Ян - Лін напружував м'язи, але голоблі, попадаючи у пахву, натирали руки. Шкіра надувалася пухирями, і тому, щоб полегшити собі труднощі, він затягнув старої китайської мелодії, що сподобалася Ласунову за її сходження з відомою піснею „Брате Якове, брате Якове, чи ти спиш? Чути дзвін на башні — бім, бам, бом“.

Ян - Лін заспівав щось подібне. Слова незиразно вилітали з вуст. Це був спокійний міноровий заспів, і згуки йшли з невеликими інтервалами.

Я везу, я везу.
А вони і не знають куди,
Хе - тао . . .

Пісня не обривалася. Поетичний настрій не зникав і рікша підпав його владі. Наче очі його вгледіли під ногами велику бинду

з словами пісні, наче од цієї співочої пути піднеслася голуба пилюка мінору. Відчуття тяжкого зникло. Одностайний ритм біготні сприяв утворенню слів, і вони нанизувались у мелодійне намисто.

Ян-Лін підхопив заспів:

Хе-тао!
Нема у Китаї добрих людей,
Тих, що взивають Хао-Жень.
Хе-тао!

Яшимото умовлявся з Ласуновим і неуважно слухав мугикання рікші.

Фабрика Джефріс-Джапан постала перед ними червоними прямокутниками цегляних будівель і двома невеликими димарями. Обриси дрібних приміщень було ледве видно, але гостре око моряка помітило, що навкруги заводу стоять озброєні люди і кружляють біля двох великих заводських брам.

— Ви бачите?

— Там, здається, мітинг,— відповів Ласунов.

— З якого приводу?

Росіянин знизав плечима.

Японець натяг кашкета на лоба і, щоб сонце не світило у вічі, приклав долоню.

У сивім вуалі далини рухалися юрби і час од часу долітав буйний галас. Рікша прискорив біг.

За дві хвилини Ян-Лін досяг брами і круто повернув візка перед самим входом на завод. Мічман і полковник злізли і стривожені застигли перед химерним видовищем.

Біля брами лежав забитий китаєць і його пошматьканий одяг обгортав змією голову. Переламані руки лежали на грудях, наче трофей якоїсь бійки. Над трупом сварилося кілька душ і з нечуваною лайкою підступали до двох наглядачів з фабрики. Чотири робітники стояли позаду наглядачів і не пускали їх назад.

Наглядачі одступали і одповідали мішаниною з японських, англійських та місцевих слів. Їхнє становище було прикре.

— За що ви його вбили?

Наглядачі одбивалися, і ніхто не чув, якими аргументами вони захищали своє життя.

Ян-Лін отримав платню і встряв до сутички.

— Ви вбили? — настоював робітник з темноохровим кольором обличчя, розмахуючи кулаком перед винними.

Юрба зростала — через відчинену браму валили гурти робітників текстильної фабрики. Збентеження росло що-хвилини.

— Кличте хазяїна сюди,— вимагали десятки китаян.

Ян - Лін лишив коляску в затишку, де будівля контори утворювала з брамою невелику западину, а сам приєднався до групи і обурений закричав одноразово зі ста голосами:

— Тягніть хазяїна сюди!

— На відповідь!

Мічман і Ласунов, користуючись запрудою людських тіл у брамі (люди посунули сотнями), пройшли повз контроля і знервовані вбігли до кабінету головного інженера, де сидів хазяїн.

— Пане Ласунов, тепер будьте обережні...

Ян - Лін захопився протестом. Він залишився у масах і ставав нестримним і лютим.

Обличчя вбитого щось нагадало. Він три хвилини згадував, де міг стрінути цю людину. Протягом своє 26 - літньої пути він занайомився з усіма професіями низів. І нарешті згадав, що забитий служив колись рікшею в англійському сетльменті.

— За що його вбили?

Удари посипались на двох наглядачів.

— Хазяїн де?

Хазяїн вийшов на ґанок зі сполотнілим лицем і зробив знак, що він усіх скликає до себе.

— Не бийте їх!

Ян - Лін посунув за загальною хвилею людей через браму заводу. Натовп тисячів що - хвилини. Рев виростав, як в урагані хмара.

Вигуки в химерній мішанині плили над згуртуванням людей, і невиразний шум, подібний морському прибоєві, панував над усім.

— Я тут! Що вам треба? — з жахом спитав хазяїн - японець

— За що його вбили?

Запит бренливо полоснув в повітрі, немов крива шаблюка самурая, і розлігся в дальніх куточках заводського двору. Хазяїн мовчав і дивився то на труп, то на своїх льокаїв - наглядачів.

— І ти не знаєш, ящур безокий?

Хазяїн кліпав віями і раптово зрозумів, що наглядачі щось наробили, певно виконуючи інструкції надто ретельно і захоплено.

— Коли так, ми не одпускаємо тебе.

— Ми кликали тебе, щоб ти викликав начальника концесії,— гукнув один агітатор, опинившись поруч з хазяїном.

— Начальника!

Гурт розлився перед брамою. Бешкет роз'ятрених, розлютованих сердець тільки розпочався, і Ян - Лін одчуває, що мусить скоїтись щось надзвичайне, бо гармидер не вщухав і нові юрби робітників з сусідніх фабрик прибували на майдан.

4*

Гудки фабрик гули, перебиваючи один одного, зливаючись в симфонію розгойданих згуків. Повітря немов голосило над злочином людей з фабрики Джефріс - Джапан.

— Страйк!

— Протест!

Ян - Лін зовсім забув про свою коляску. Коли він ускочив на ґанок, то немов перелякався. Більше 10.000 народу згуртувалося на майдані і нові, нові маси надходили без краю.

Агітатор, невідомий Ян - Лінові, мусив чекати найнапруженішого моменту, щоб одним сірничком запалити ці маси людського палива і дати волю вогневі.

— Начальник концесії! — зарепетувало десь спереду, робітники розступилися, щоб дати шлях чотирьом кулі, що несли на плечах розкішний паланкін.

— Я тут. Що вам. . .

Начальник концесії не закінчив. У відповідь зірвалася буря крику, ледве начальник концесії зійшов на ґанок.

— Говори, за що його вбили?

— Я не. . .

Агітатор раптово підніс руку вгору і дав знать, що його палке серце просить слова.

— Я говорю!..

Начальник і хазяїн збліднли. Тоді охорона начальника вийняла револьвери і стала обіч.

— Ми кликали начальника концесії, щоб він попрохав на місце злочину губернатора міста . . .

— Губернатора нам!

Маси загули, немов море, що по ньому лине перший шквал. Голови загойдались, немов гребені хвиль. А жовті чола підвелися вгору, наче піна злости. Дунув перший вихор бурі — і робітництво замкнуло коло хвиль навколо двох чорних скель — начальника й хазяїна, що стояли в чистих вилощених вбраннях перед ними, обдертими і нужденими людьми.

— Ми кликали тебе, щоб ти запросив губернатора.

Агітатор зрозумів, що рано починати промову і тому вигукував окремі гасла:

— У вбивстві винна система суспільного ладу!

Начальник тупцяв на місці і радий був видертись з кола страйкарів.

— Гаразд! Я поїду до губернатора, — і він пішов сідати в паланкін.

— Не пускай його!

— Хай губернатор приїде сюди!

І кілька китайців рішуче одштовхнули його од паланкіна.

— Клич губернатора телефоном!

— Телефон! Телефон!

Через півгодини після цього застрайкували робітники усієї концесії. Клич протесту пролунав по цехах, і 30.000 робітників залишили варстати.

— Чи хутко приїде губернатор? — запитали у начальника концесії, вивівши його на узвишшя.

— Його світлість пан губернатор не може прибути сюди, бо має авдієнцію з паном японським послом з приводу прибуття крейсера „Ісухі“.

— А чого прибув крейсер „Ісухі“?

— Я не знаю.

— Ви мусите знати!

Лава збентежених людей сунула в браму. Всі вулиці на території японської концесії переповнилися, і Ян - Лін став свідком першорядної події, що мала ось - ось відбутись.

Він відчував гостру злобу, спостерігаючи нове явище — великі людські маси, що оточили забитого китайця; він взнав силу, більшу за його власні кулаки. Ця нова сила вабила його, вливалася в нього, як вода в порожнє річище старої ріки.

Вперше він бачив, як поважні персони — хазяїн фабрики, навіть начальник концесії злякалися цієї сили і тому нахлин бажань перевернув усе шкереберть у голові Ян - Ліна, розлився по кривинах мозків і змив відтіля бруд рабського світогляду.

Коли крикнули про крейсер „Ісухі“, Ян - Лін згадав ранок і порт і, не побачивши навкруги ні Яшимото, ні руського білогвардійця, гукнув агітаторові:

— Я привіз сюди офіцера з крейсера! Спитайте у нього!

Агітатор обернувся і колючим поглядом глянув поруч себе.

— А де він?

— Він розмовляв з хазяїном, коли того викликали сюди.

— Його нема! Він зник!

Хазяїн і начальник концесії озирнулися.

Лице агітатора вмить змінилося. Вилиці вкрилися рисками, очі запали у глиб, а з зіниць виповз той пломінь, що запалює вогнем голови людей. Шия виструнчилась, підборіддя підвелося вгору.

Агітатор заговорив:

— Друзі і товариші! Ось — перед вами — двоє відомих громадян нашої країни Сі - Хай! І ось вам — протилежність — вбитий за їхньою допомогою чесний робітник - китаєць! Ви добре знаєте їх

усіх. Оці два — шакали імперіялізму, а третій — один із тих Хао-Жень — твердих людей, що в Росії вбили найбільшого дракона в світі — і творять свою вільну робочу республіку. Хто нам одповість за цього Хао-Жень, цього доброго роботящого чоловіка? Оці два одповідатимуть? Чи одповість отой шпигун японського крейсера, що втік од...

— Він тут!..— зненацька гукнув хтось далеко.

— Він не шпигун, а мій рідний брат,— сердито озвався хазяїн.

— Де він?

Ян-Лін приснув очима вздовж брами.

— Він тікає на чужій колясці,— гукнуло знову.

На банановій алеї недалеко од майдану з'явилася коляска, що швидко пересувалася поміж деревами. Вона подаленіла до порту. Голова людини в білому одягу торкалася зеленавих гілок. Білий чоловік заміняв рікшу.

— Це моя,— перелякано скрикнув Ян-Лін і погнався за втікачами.

В. ПОДІЇ НАБИРАЮТЬ НЕБУВАЛОГО РОЗМАХУ

Ласунов і Яшимото втекли, пересіли в одну з автомашин і покинули коляску, коли помітили, що до них наближається погоня на чолі з Ян-Ліном.

Автомобіль, повертаючись на иншу путь, розтрощив на очах рікші коляску, і вона хруснула, немов розчавлений хрущ. Скалочки дерева посипались навкруги. Ян-Лін зупинився над ними, як над домовиною друга, і серце перетворилося на камінь, пробило кров'яну діру вздовж тіла й немов упало поруч з розтрощеним, колись елегантним, прекрасним візком.

Гнів запалав під серцем. Гнів і жах. Бо Ян-Лін не має права повертатися до хазяїна, що дає в аренду, а без візка він нічого не заробить і тому попаде у ще більшу кабалу. Розбита коляска наче раптово одірвала його од смуги старого життя і в перший раз примусила розкинути очі на ввесь світ.

Товариші надбігли і стали обабіч. Їм було дивно спостерігати мовчазність колеги, зціпленість губ і набряклість жил на руках і скронях.

— Що стоїш? Ходімо до своїх. Однаково не повернеш, втекли.

— Повернемо,— зі злобою мугикнув рікша у відповідь і глянув у слід утікачам. Курява закурила позад машини і закрила усе від очей.

— Як же я повернуся до господаря? — запитав він, не розуміючи, що цей незначний випадок скеровує його брудне життя на

нову путь. Донині часто йому снилося ніби він везе на візку вбитого вонючого кабана і ніяк не може позбавитись небажаного вантажу, немов руки приковані ланцюгами до оглобель.

— Навіщо повертатися?

Сполотнілий Ян - Лін похмуро почвалав назад до заводу, де мітинг закінчився грандіозним виливом мас на вулиці. Ян - Лін бачив це з невеликої гори, і його вразила шаленість юрби. В браму виходили робітники, всіма вулицями йшли робітники до майдану, наче незчисленна кількість струменів лави і чорної пемзи стікала у низину, творила там плавке озеро людей. Серед цього безмежжя голів і нерозмірених сердець плив човником мрець, що його несли на раменах кулі.

Хазяїна фабрики замкнули в одне з приміщень, а начальникові концесії наказали одкрити путь у місто і повели його перед собою. Начальник виконав наказа, і люди покотилися кавунами по схилу вулиці.

Фабрики і заводи не припиняли галасливого зойку і загравні згуки линули до центру міста, до міжнародного сетльменту. У повітрі бреніла труба заводових повстань, і Ян - Лін сприймав це здивовано і трохи зраділо. Йому до вподоби була шумливість маршу і дзенькіт, брязкіт у тулумбаси. Душа китайця давно прохала такого зворушення повітря, якого ніколи не буває на святах нового року.

Десь взялися петарди і вони розривалися у натовпі, приємно лякаючи дитячий розум юрби. Гуркіт, раптовість поодиноких пострілів, гітариста повінь згуків і різнобарвність змішаних мелодій — увесь цей водоспад людських згуків плив над містом і заглушав звичайний гамір рухливого велетня.

Першою одгукнулася китайська частина міста, і з брудних кварталів посунули нові маси, що їх життя заполонив водоспадний рев нової людської Ян - Дзи - Дзян.

Ян - Лін не розплився серед мас. Ні, він ще ніколи не бачив, щоб палець руки злився з тілом. Уява його намалювала колоса, утвореного тілами людей: він мало помітний — втілився в колоса, і не злився з ним, а зрісся, ставши маленькою частиною велетенського тулуба.

Він остаточно забув за свій візок і підбіг до перших рядів, де, під охороною своїх людей, плив паланкіном начальник концесії. Озброєна револьверами йшла охорона комітету страйкарів і позирала на паланкін. Оратор - гоміндановець ішов обіч носіїв червоно - голубого прапору Китайської республіки і кидав окремі гасла в маси.

— Десять тисяч років Китайській республіці та його Кантонському урядові! — кричав промовець.

— Чун ван мін ко — ман сцю, ман сцю!

Вигуки здіймались над юрбою, як вітрила над морем.

— Десять тисяч років нашим братам, радянським радникам і головному з них — Бородіні!

— Десять тисяч — ман сцю, ман сцю!

— Куо-мінг-тан — ман сцю, ман сцю!

Ян-Лін остаточно зрісся з тілом велетня і, не порушуючи симетрії, він вільно рухався, немов палець руки — і на тлі мерехтливости инших рухів це виходило природним і законним.

Горло раптом стислося, і він крикнув:

— П'ятдесят тисяч років нашому старшому братові, любому Радянському Союзові Республік!

Ян-Лін заплакав од нутряної радости і весело слухав, якими тисячолітніми бажаннями міряв своє серце новий Китай.

Начальник хмурнішав у своєму паланкіні і мовчки зупинився біля виходу з території концесії, провожаючи нерозмірений вилив китайців.

Вигуки-гасла ображали його, як патріота нації. На його думку, концесія не могла дозволити порушувати спокій та лад.

Ян-Лін вибіг наперед демонстрації і задивився на невидану красу і зливи фарб над головами.

Прапори національного уряду маяли птицями. Носії підносили їх угору. Радянські серп та молот містилися на них. Серце рікші стислося од піднесення.

О, Китаю! Твій прапор поки-що лежить на землі, затоптаний британським левом, але він підводиться з крови і лине до сонця, і воно, запрошене з небес, впало на твій стяг і жовтим колом вічности залишилося з тобою, урочисто розсипавши на твоєму прапорі блакитне проміння!

Пемзовим прибоєм била історія в старі мури і ось — люди струнконогим потоком наблизились до Ян-Ліна.

Гора горбато скніла у південних обіймах, а відтілля сповзали хвилі і густими водами обпливали квартали.

Раптово на очі йому попався хмурий начальник. Він був плямою на картині генерального маршу. Вигляд цього міжнародного льокая образив рікшу:

— Десять день японському дурневі!

— Халуєві десять день — ман сцю, ман сцю!

Регіт полоснув гострою шаблюкою по обличчю японця, і очі його осліпли од гніву. Він наказав своїм охоронникам заступитися за нього, але вони заклякли од жаху і не ворухнулися, поки не пройшли всі тридцять тисяч народу.

Г. ЯН - ЛІН — ДЕЛЕГАТ ДО ЖЕБРАКІВ

Страйк розроставсь. Величезні натовпи сходилися до міста з різних частин.

Нарешті авангард демонстрації вийшов до центру міста. Передні людські хвилі накотилися на квартали, оточені колючим дротом. На проходах стояли озброєні команди англійських, французьких, італійских моряків і попереду їх дзьобатими хижаками дивилися кулемети.

Хвилі накотилися і зашуміли горластим прибоєм.

— Чого не йдуть далі?

— Проходу нема, — відповідали з перших рядів.

— Китайцям нема проходу по власній землі? — питав знову настирливий голос.

— А хто тобі казав, що земля — китайська?

Задні хвилі напирали на передні, і демонстрація почала повільно обтікать дротяні перепони. Вона розтяглася, розбилася на струмочки.

— Чому сьогодні не пускають? — кричали поліцаям.

— Губернатор наказав.

Ян - Лін опинився перед засадою на вулиці Футчау, що йшла паралельно Нанкінг - Род. Ця фешенебельна вулиця кипіла рухом різноколірних, иноді фантастичних жіночих вбраннь з єдвабів, з тонких оксамитів — жінки, дами, кокотки, проститутки метелили перед загорожею, немов метелики, що б'ються об електричний ліхтар, налітаючи на вогонь тонкотканними крильцями.

В супроводі „денді" вони дивилися через лорнети на бурхливу навалу людей. Дехто голосно реготав з приводу буйноголосого реву демонстрантів, дехто сміло підходив до колючої стіни і саркастично спостерігав рухи китаян.

Одна мадам навмисне близько підійшла до загорожі і, глузуючи, кинула у натовп дрібну монету в п'ять центів.

— Кому не хватає заробітної платні, маєш!

Монета вдарила по переніссі Ян - Ліна і з жалібним дзвоном цокнулась об каміння бруку.

Мадам зареготала.

Це образило Ян - Ліна, і він одповів пошпуреною каменюкою, що влучила в одну з довжелезних єрогліфічних вивісок. Вивіска заколисалася і збила чотири кашкети, дві шляпки і зламала одне страусове перо. Ще колисаючись, вона якось зірвалася з прищіпу і білим прямокутником розсікла кольористий натовп. Чоловіки і жінки побігли од загорожі, а лавочники, крамарі, власники чайних хатинок притьмом кинулися зачиняти свої крамниці.

Вулиця Футчау завихляла чорними, жовтими, блакитними тінями.

— Хо-хо-хо, — не втримався Ян-Лін і зирнув на команду моряків. Ті стояли непорушно. Лише зійшлися щільніше один до одного. Ян-Лін поглянув ще раз і разом з зеленим гнівом відчув щось нове.

Він бачив: командиром японських моряків був Яшимото, а попереду над кулеметом схилився Ласунов. П'ятдесят чоловіка білогвардійців стояли за ними і чорновусі обличчя здалися Ян-Лінові схожими на російських козаків.

Тоді рікша мовчки догнав промовця і шепотом передав йому новину.

— Ми їх виселимо відтіля, — сказав Ян-Лін і знову повторив свою пропозицію.

І тоді ж промовець-гоміндановець написав записку і послав його до цеху жебраків.

— Скажи, що за нагородою ми не стоїмо.

Ян-Лін хутко помчав до передмістя, до кінця базару, і через п'ять хвилин став перед радою цеху. Його стрінули почвари, яких нема ніде на земній кулі. Обдерті, вмазані у сажу, у чорний пилючий бруд, — вкриті дрантям, фуфайками, старим лахміттям із ковдр, а подекуди і газетним папером, члени цехової ради оточили рікшу, і бідний одяг Ян-Ліна здавався їм розкішним у порівнянні до їх жебрацького вбрання.

— Викурити їх? — запитав голова „талаї-е“.

— Так, тільки негайно!

І, виконавши місію, Ян-Лін повернувся назад. Через хвилину за його спиною заголосило неможливими тонами, голосами, вереском, немов велетенський молот забухав густо по чавунних черепках. Немов кожна скалка металу хрумко кололася на горошинки, заливаючи повітря навкруги лопанням металічних молекул.

— Ма-джонг! Ма-джонг!

— Будемо ніччю грати, пити, жінок любити. Підемо на герць!

— Ма-джонг, — ревли члени жебрацького цеху, збираючись на бешкет до англійців.

Рікша був радий, що втік од вонючих, брудних, невимовно загажених кварталів, де мешкали жебраки. Його ніс був призвичаєний до всіх запахів світу, окрім надзвичайно нудного смороду жебрацького.

Ян-Лін добіг до демонстрації і захекано сповістив гоміндановця, що незабаром „вони будуть тут“.

Демонстрація остаточно зупинилася перед загорожею, де починалася Нанкінг-Род, і рікша помітив, що до робітників приєдналося до 4.000 студентів і китайської молоди.

Маса нервувала. Ззаду натискали і вимагали руху вперед, але перепона вп'ялася кров'яними крапками у велетенське тіло колективу.

— Ось вони! — гукнуло далеко збоку.

Ян - Лін прислухався. Ліворуч почувся невиразний шум, щось середнє поміж реготом та грюкотом — наче по бруку покотили велику цистерну, наповнену гайками. Навала згуків виростала.

— Талаї - е! Талаї - е! Великий пане!

Ян - Лін вискочив назустріч.

І прикипів, здивований, до землі:

Жебраки юрбою до 200 душ бігли за рікшею і гримали, щоб той зупинився, але англієць раз - у - раз бив стеком по спині і приговорював з лютим виразом обличчя:

— П'ять доларів! Десять! П'ятнадцять дам... коли встигнеш довести до сетльменту.

Бідний рікша вибивався з сил і щиро бажав довести чужинця до міжнародніх кварталів. Велика нагорода вабила його.

— Талаї - е!

— Талаї, — взивали жебраки і простягали руки, випрохуючи в англійця милостиню. Білий чоловік мовчав і суворо дивився уперед, чекаючи повороту до Нанкінг - Род. Але замість відчиненого проїзду він стрінув людську стіну, густу і зелену, як тіна.

Крик здивовання вирвався з вуст англійця.

— Талаї - е. Великий могутній пане. Обдаруй нас!

Але той, кого вони взивали „талаї - е", затикав собі ніс, коли вітер наганяв повітря од юрби.

— А? Ти — не талаї, а гваннаку! Ти — собака!

Вереск досяг останньої межі і розкосе, окасте жебрацтво навмисне перекинуло рікшу і повалило англійця у грязюку. Зляканий візник схопив візок і, щоб не зламали його, помчав назад додому.

— Талаї - е, — насіли вони на европейця, оточивши його обрубками покалічених рук. Гній поточився з ран зелено - молочною юшкою, закапав вичищене взуття, і сморід вадькуватий гостро вдарив у випещене обличчя цивілізатора.

Нарешті у нього не вистачило терпіння, і він, щоб позбавитись як - небудь цих потвор, вивернув кешені і все серебро шпурнув у юрбу. Коли всі нахилилися збирати дрібні монети, англієць подався спартакіядним маршем на гору.

Це бачили студенти і робітники.

— Ха - ха - ха, — рознеслося ген - ген.

...Кінець - кінцем жебраки під проводом Ян - Ліна пройшли до двох головних засад на Нанкінську вулицу і вулицю Футчау

і в кількості 200—250 чоловіка розійшлися на лінію кварталу, групками по десять-двадцять душ.

Далі... О, дивовижне явище Китаю, багатого на реальну фантастичність життя і невиснажного на чудові вигадки азіятщини!

За командою радників цеху, всі заревли, як тибетські верблюди, як череда мексиканських бугаїв, що стали перед загорожею, випрохуючи води своїм ревом.

Жебраки почували себе надто вільно.

Дикий бешкет невтримного реву, дикого, як розрив набою — розтопив повітря.

— Аао! Еуоаа! Войї-еее!

Ян-Лін любив шум і не затуляв вух, а сміявся над Ласуновим та Яшимото, що вперший раз спостерігали дикунський танок голосастих горлянок.

— Гваннаку! Собака чужинська!

— Гва-аннакуу! Порося моєї свині!

— Ма-джун! Стара п'явка! Ма-хуан!

Жебраки хрюкали, гавкали і імітували голоса усіх тварин і птиць. Але ніщо їм не вдавалося так гарно, як завивання пораненого сіамського слона і гнівний рик обдуреного тигра.

Це були живі джунглі. Це був рухливий бамбуковий ліс, і з хащі неслися усі згуки та пісні, які тільки народжувались протягом ночи під фосфоричними тропиками.

— Ганьба білому зрадникові! — гукали вони на Ласунова.

Згодом моряки почали затуляти носи і одсуватися назад стриманим кроком. Вонючий наплив досягав чужинців — колишніх гостей Китаю.

— Ганьба мілітаристам і крейсерові „Ісухі" !

А тимчасом по всьому Шанхаю шугали газетчики і викрикували, хвилюючи і так рознервовану публіку. Вийшов екстрений бюлетень ранкових газет:

„Шанхай під владою московського більшовизму!"

„О 10 годині ранку страйкувало 80.000 робітників!"

„О. 12 годині ранку страйкарі вийшли на вулицю!"

„За останніми відомостями, страйкують 130.000 робітників!"

„В перший раз одмовилися виконувати свої обов'язки рікші управління французької концесії!"

Перед редакціями висіли величезні об'яви про заходи муніципалітету і про важливу змову між англійським, американським та японським консулами з командирами крейсерів та дредновтів, що стояли на рейді, що мусили боронити европейців на випадок червоного повстання.

„Норт Чайна Дейлі Ньюс“ од 30/V 1925 року вила, як сирена пожежної команди:

„Більш - ш - шшовизм мус - сить бути знищеним!

А метелик шанхайської ради профспілок оголошував самодисципліну та вперту поступовість, викликав на герць ворогів:

„Великий китайський Чікаго завмер. 230 тисяч робітників вийшли на вулицю, щоб довести, що існування капіталістичного ладу є довгочасний тривкий злочин проти людськости, проти майбутнього, проти Радянських Республік, що вперше покарали вікового злочинця — буржуазію та її льокаїв.

„Всі на вулицю! Поширюйте страйк!“

Ґ. КРИВАВИМ БРУКОМ

Метелики розсипалися над людським морем і жмутками розходилися по руках. Краплина за краплиною, струмок за струмком — припливом нових слів і гасел — ішли вони через свідомість страйкарів.

Ян - Лін хапав метелики з раптовою жадністю і читав їх, поки жебраки вили і бруднили певну ділянку дротяної загорожі. Цех виконував свої обов'язки ретельно, і Ян - Лін почув одним вухом, що недавно вони, по запрошенню цеху крамарів, помстилися над двома китайськими купцями, що не додержувались правил, встановлених цехом. Парфумною гірляндою своїх смердючих тіл вони оточили крамниці двох зрадників і одганяли покупців лайкою і гриманням, аж доки крамарі не здалися на ласку цехової ради.

Нині Ян - Лін упевнився, що слух правдивий і що жебраки справді здатні впливати на психічний стан ворожого табору. Англійці — перші одсунулися од загорожі на досить велику дистанцію, за ними американці і нарешті на ділянці Нанкінг - Род — Футчау одступив загін Яшимото. Ласунов не втримався на своїх позиціях і, побачивши загальний відступ, мовчазним жестом руки показав нове місце кулеметній чоті.

— Ін - пян! Ін - пян! Товста тітка відступає, — зраділи злидарі і, за покликом до нової акції, притиснулись до самої загорожі і почали закидати заядлих мілітаристів камінням, калом і иншими покидьками звальних місць.

Найдивовижніше було те, що жебраки продерлися у прохід колючого дроту і потім сивою хвилею нахлинули на військові застави. Їх ніхто не прохав робити це, але ненависть до „білих тигрів“ перемогла жах, і от, під щохвилинною загрозою кількох кулеметів, посунула чорна лава і хутко наблизилась до першої лінії охорони.

Кулі побігли за ними. По інерції подалися за кількома хоробрими, що напористо наскочили на кулемети Ласунова і Яшимото.

— Назад! — зойкнув Ласунов, але було пізно.

Люди залили всю площу поміж ним і загорожею. Повінь сміливости заразила всіх. Десятки рук вхопилися за стовпи, і хутко земля покрилася чорними ямами.

— Назад!

Ніхто не чув і певно не послухав би.

— Назад!

Яшимото подав наказа і перша вогненна смуга залізомовного кулемета лягла на юрбу. Просікла невидимою сокирою рівну путь — строкату стьожку — пилкою різнула могутній стовбур стародавнього дуба — і велетень похитнувся і загинулим листям, збитим з віт, сипнув на траву.

Але дуб був міцний соками глибини та корінням — він хитнувся кілька разів, ще раз обтрусив обсіченим листям і не впав, на здивовання ворога.

Ласунов без жодного попередження одкрив стрілянину з кулемета. Білогвардійці обстріляли натовп з п'ятидесяти ґвинтовок. І все даремно. Нестримний рух безугавних тисяч переміг саму смерть.

Батогами сікли кулемети по юрбі.

Китайці не відступали.

Вогненним толоком, кривавим рухачем вони одсували маси — кулі несли смерть, і все ж загорожу — знищено; перепону, перегорожу між жовтим і білим світом — рознесено; тисячі людей прорвалися у квартали, і на невеликій площі вирішалася справа — кривава дискусія між двома класовими правдами. Ян-Лін не позирав назад на жахливу картину — на кулеметну м'ясорубку, на бойню. Ніщо не зменшило його поривної одчайдушности.

Він дістався лінії ворожого розташування, і перший його удар впав на Ласунова. Очі Ян-Ліна не нотували остраху полковника, жалюгідного притамовання рухів емігранта. Він не стежив, скільки його товаришів полягло трупами, не стежив, як вели себе жебраки перед жорстоким ворогом — треба було досягти кулемета, задавити кулеметчиків і . . . наче навмисно доля грала з ним: близькість посилювала нахлин цих бажань. Сальтомортально рікша перелетів віддалення і розгнівано упав на білогвардійця.

Мить — і з перекушеним горлом Ласунов покотився вниз.

Ворог подав сигнал відступу, і от озброєні частини міжнародньої охорони покотилися до центру міста, перелякані настирливою атакою кулі — цим жовтим ураганом, перед яким затремтів корабель самої історії.

Ставте монумента жертвам цієї бойні! Ставте його — робітникові, студентові, кулі і жебракові! Хіба ви не почули, як великий шторм людськими бурунами розтрощив хвильорізи ер і високохвильно перелинув у гавань Росії і в ній перщій потопив старі кораблі, що заховували свій консервативний вантаж (лад, світогляд) од подуву з моря!

Ставте монумента жертвам 30 травня! І слухайте, як регоче океанськими просторами півсвіту жовтий тайфун. Не затуляйте очі й вуха! Їдкий вал революцій однаково обпалить вам лице і вам, безвірникам і гітарним міностам, ніколи не вгледіти, як корабель історії з паламаними щоглами і завузленими шкотами прямує на схід до сонцесяйного моря!

Ставте монумента на розі Нанкінг-Роду і на розі Футчау, бо цими аортами незрівняного міста вперше потекла кров китайського народу!

Тисячні юрби увірвалися до центру. Протягом кількох годин людським океаном, де вирував тайфун, панував ясний штиль радісної надії і сяйво блакитного сонця. Це був перший виквіт червоної радости.

Ян-Лін дав волю своїм рукам. Він бігав і зривав усюди вивіски „вхід китайцям та собакам — заборонений“, кликав других і між ними почалося змагання на швидкість та моторність.

Ян-Лін і вмиратиме, та згадає, як його душа забагатіла. Він ніколи не забуде, як розіп'ялися на хвилину його груди, як випало відтіля серце і замість нього запалав вулканною загравою прозорий рубін, чистий і прекрасний.

Рікша радів, що не думи, а блискавки бурхають у нутрі, що кожний куточок його тіла живе одчуванням перемоги і несподіваного свята.

Як кожна росинка одбивала промінь ранку, так кожна клітина організму одсвічувала сонцем.

Кривавим бруком він побіг до порту. Позаду зойкнули випали, і нова думка повернула його розум, немов на карусельному станку. Позаду виростав жах.

Очевидно, демонстрантів наздогнали регулярні частини і оточили їх.

Над морем загуркотіло, і грізний відгук розкотився квохчатим прибоєм звуків.

Ян-Лін побілів і зупинивсь на мить. Переляк мотузами спутав ноги.

Образ Яшимото з крейсера „Ісухі“ постав перед ним.

В очах затуманіло: морепорт і кривавий брук, довгий кривавий брук...

Д. ЯН-ЛІН ЗУСТРІЧАЄ НЕВІДОМИЙ КОРАБЕЛЬ

Кілька куль пролетіло над головою рікші. Дзенькнули по вивісках і цокнули по вітринах, пробиваючи прозоре скло.

Од місця розстрілів бігли люди і щось дико кричали, перелякані військовими засідками у невеличких провулках.

— В порт!

— До порту, — хтось гукнув недалеко од Ян-Ліна.

Придивився до них — це були його знайомі рікші, що мчали униз без своїх колясок. Вони од жаху не впізнали його і покинули його на самоті.

— Крейсер „Ісухі“?

— Він одкрив недавно стрілянину!

З обмотаною головою проминув його молодий робітник і побіг до узбережжя.

— Туди! Туди!

— Там радянський пароплав забере нас!

На лицях палав жах і надія на порятунок. Виряченими очима людина позирала на довгий брук, на далеку смугу жовтого моря. Утікали всі, хто тільки міг — і, спостерігаючи цю божевільну втечу, Ян-Лін лякався сам і біг за ними, немов перед ним тікала ясна радість, а позаду цокала по бруку чорними підковами смерть.

Страшно було бігти одкритим узбережжям понад берегом моря — з міста долітали кулі, дзьобаючи землю і галасливо присвистуючи. На рейді стояв крейсер „Ісухі“ і раз-по-разу бив з гармат по китайській частині міста. Три випали трусонули морські буруни й хвилями розтятого повітря полетіли у височінь. Три рази димок над бортами розпливався у сивизні імлистій, і три рази долітав до вух Ян-Лінових рокотливий далекий відгук.

— Певно, сліпими?

— Якого там біса!

Кривавим бруком добіг нарешті Ян-Лін до порту і перші хвилини виглядав, де мав стояти радянський пароплав.

Як до матери одшуканої, спішив рікша до пароплава. Серце завмирало, тіло тремтіло от жаху, а голова була повна ясною надією. Китаєць давно знав, що росіяни частенько запливають до Шанхаю, знав, що „Трансбалт“ — найвеличезніше судно дружньої радянської держави. Йому довелося колись довго, [illegible] любуватися його величним виглядом, коли той перевантажував [illegible] довго [illegible] олисаючись на рейді.

Плакав тоді од радости рікша — ві[illegible] ків, поки не з [illegible]ним прапором з берега, з одного штабелю ящ[illegible] тий сікх-поліцай.

Нині знову з радісною візитою завітав пароплав, і рікша мав хоч єдиним оком зирнути на друзів, розповісти їм про сьогоднішні розстріли і нахабство імперіялістів. Вмре він — а зробить, двадцять днів очікуватиме на відплиття і перед самим одходом забереться в трюм, заховається од поглядів поліції!

Він палав однією думою і фізично одчував, що одне зерно мрії дало цілий врожай бажань. Невиявна туга за щастям стискала груди і заважала дихати.

Що зробити? Що заподіяти, щоб моряки не вигнали його, як сказати їм, що він — не шпигун? Яким засобом він упевнить капітана, що доля змилостивиться над пароплавом і поліцай-контроль ніде не знайде його?

Ян-Лін чвалав по довгих проходах поміж грудами вантажу і серце його плакало од жалю.

Радянського пароплаву ніде не було видно.

На рейді моря струнчили свої озброєні вежі чужинські дредновти і млосними примарами височили на темному обрії. За ними розстилався морський простір, порожній до самісінького небосхилу. Небо насупилося і, як ображений хлопчик, порозкидало свій драний одяг, а тому хмари й хмаринки здавалися надзвичайно рухливими, начеб-то прозорий блакитний велетень ворушився і переплітав у невимовному розпачі руки та ноги.

Осторонь майорив „Ісухі". Димарі його диміли шипучим димом, пар струмками виривався з-під клапанів, а за ютом виростали гори-хвилі і з пінястими одливами набігали на каміння та скелі.

Крейсер вирушав, а куди — невідомо.

Ненавистю стрів його китаєць. Витвір з металу і панцеру, цей крейсер спадав на тонкоморду хижацьку ящірку.

На гарматах уже висіли накривала — жахні гірла заховалися під маскою. Вся команда стояла на палубі і прощалася з французьким крейсером,

Мить — і на щоглах розсипалися стяги. Барвистою гірляндою зарясніли вони над кораблем. Француз одповів тим же.

Крейсер моторно повернувся в річищі Ян-Дзи і демонстративним салютом обмінявся з англійським та американськими суднами.

— Куди це він? — міркували на березі.

Ян-Лін уважно вистежив рух японця і, насварившись кулаком, вилаявся.

Крейсер зацікавив його.

Хвилі могутньо загойдалися, і од військового корабля полинув великий вал. Хвиля понеслася до затоки, але, стрінута иншими, зам'ялася і нарешті змішалася у вінегреті одблисків, піни, води.

„Ісухі“ — попрямував у море. Корма прийшлася напроти того місця, де вичікував Ян-Лін, і він бачив, як панцерна стіна проминула повз його сірою смугою.

Стяги і вимпели затріпотіли од вітру і злилися в одну кольористу лінію од щогол до носу і до юту.

Нова догадка промайнула в китайця. Ця дума опанувала душу. Так завжди буває, коли морські вали рівномірно набігають на берег і піняться, але один з них буває надзвичайно бурхливий, високий і пінястий. Для моряків — це дев'ятий вал, а для Ян-Ліна — ритмічний наплив неопанованого моря.

— Куди?

Крейсер покинув рейд і зненацька наблизився до великого невідомого судна, що стояло оддалік з рудим вимпелом, що означало, що на кораблі — холера, чума або инша пошесть.

Японець раптом посірів, і моряцтво, яке щойно махало платочками, руками і кашкетами, затихло в глибокій образі.

Невідомий мовчав і не рухався.

— Що це значить? — закричали на молу. Ян-Лін побіг до хвильорізу, щоб дізнатися, в чім справа.

А крейсер ще більше здивував публіку — він викинув чорний вимпел, а всі стяги притьмом убрав — моряки кинулися у каюти і в кубрик.

— Там холера!

Місто і порт були повні балачок. Стрілянина припинилася, лише окремі частини облоги об'їжджали вулиці, а порт глухо мурчав і морем, і повітрям, і людьми. Тим більше, що незрозумілі акції японської нахаби та присутність невідомого пароплаву підтримували напруження й цікавість портового населення.

— Що це за пароплав?

— Хіба я бог, щоб знати?

— Давно він на рейді?

— Приплив перед розстрілом.

— А чого його не пускають у порт? — настирливо запитував захеканий голос.

— Мабуть, команда хвора. Певно, там тифус! Ви як гадаєте, містер?

— Не тифус, а холера!

І обиватель сухо підводив пальця у небо.

Так невідомий пароплав з його характерним вимпелом прибрав до себе увагу усього населення порту. Японський крейсер поважно пройшов повз нього і страхіттям полинув у чисте просторе море до потемнілого обрію.

Ян - Лін розкритими очима оглядав роздольний простір і не спускав очей з холерного корабля. Це судно мовчало і, здавалося, хоронило за своїми хмурими бортами неоцінимі скарби, якийсь алмаз правди.

Військо шукало по вулицях повстанців, і дві сотні китайської поліції прибуло до порту, щоб одшукати, заарештувати винних та невинних.

Тоді колишній рікша добіг до контори „Офіс ов Орієнт - Ляйн“. Заскочив у кімнату і опинився перед конторником.

— Коли будуть вантажити вугіль на це судно?

— Нащо тобі?

Ян - Лін тоді сипнув словами, що означали палке бажання зробити послугу чужоземному кораблеві. Слова, немов просіяні, падали з вуст гулко, а конторник, сухий і підозрілий, схожий на детектива, з позавчорашнього американського фільму, байдуже слухав його і робив висновки у своїй вугластій голові.

— Гаразд! Сьогодні ми набираємо групу кулі. Приходь! Але... умова...

І конторник розповів йому про розпорядження приймати на роботу лише тих, хто „не боїться халери“.

— Так справді це судно пошесне?

— Я не повторюю по два рази, — різко одрізав конторник і додав:

— Через дві години будь тут.

— А відкіля це судно? Якої держави воно?

— Це не твоя справа, — і конторник витурив його за двері.

Мусив чекати Ян - Лін. Перед конторою зібралося уже більше сотні кулі. Серед них він помітив постать білої людини, що трималася окремо і гордовито поглядала на останніх. Білий притулився до штабелю лісного вантажу і впадав у вічі самотністю. Хто він такий — кулі не знали. Вони бачили його вперше, але одне розуміли вони, що горе примусило і його взятися за важку роботу, може колишнього багатія. Китаєць пройшовся перед ним і подався знову на мол. Там він спустив ноги з парапету і запаленими зеленими очима позирав на ізольований корабель.

Позаду його (він бачив гострим оком) збирався одпливати вугільний транспорт, і на палубі його товклася кавалькада англійських лікарів і медичних співробітників з балонами дезинфекційної рідини.

Ян - Лін не стримався од реготу.

Один чудернацький лікар, у білому халаті, бризкав пульверизатором усіх, хто сходив із транспорту. Під ногами ж китайця хлюпало малахітове море і хвилі досягали бризками голих п'ят. Море

грало піною і частенько його гребені ляскали у камінь, потім одбігали і серед бурунчастих випінків мигтіли чудесні іскринки сонця. Через мить іскринки затухали і під ногами роззявляла свою пащу водорослинна глибочінь, а медузи — немов вінчальні парасольки ніжноводних істот, плавали на недосяжній глибині і мерцали прозорими синьокисільними поплавцями. У таку мить позір Ян-Ліна зупинявся на молочно-туркезових комочках, а руки сами тяглися у воду, щоб захопити у долоні поважно-рухливу медузу, бо серпанкові прожилки у тілі її здавалися жилами морського кришталю, оточеного жемчужною масою.

Дві години минуло у стеженню за морем, за медузами, транспортом і пошесним вимпелом. Туга тиха і безмовна виросла у серці сина Блакитної Республіки. Він чекав на ту мить, коли стрінеться з людьми, що при них говорив порт.

Е. ЯН-ЛІН І ЙОГО МРІЙНИЙ „ХАО-ЖЕНЬ"

У конторі записали його прізвище у портовий щоденник, зфотографували його, зняли дактилоскопічний відбиток з усіх десяти пальців, пронумерували скляні пластинки з цими відтисками, видали йому номер і послали його до другої кімнати, де коваль припаяв цей номер до залізного кільця.

Ян-Лін розкрив очі — він не бачив і не чув, щоб коли-небудь портовим робітникам робили таку процедуру.

Відколи вже як приходять чужоземні пароплави, а такого не чувано і не видано! Правда, портова влада иноді записувала в щоденник прізвище кулі, коли вони дуже часто без пашпортів утікали на чужоземних пароплавах в Европу або в Америку, але такої доскональности обліку ніколи не провадилось. Десятки кулі уже пройшли через руки конторника і коваля.

— Нащо це?

— Це наша справа!

— Там же холера, ви краще дали б халати, чи що инше. Ми не отара, не арештанти, щоб отак знущатися над нами, — сказав Ян-Лін ковалеві, поки той заковував на лівій руці кільце з числом 46.

— Не придурюйся. Там не холера, а більшовики!

Понуро виходили кулі з контори, а поліцай пропускав їх на транспорт, ретельно перевіряючи числа і перелічуючи, немов отару.

— Ол райт! — гукнув він, коли останній кулі зайшов на транспорт.

... Двадцять хвилин хлюпав інвалідний транспорт по хвилях рейду до більшовицького судна. Кулі густою юрбою стояли на

палубі і з радістю позирали на пароплав, на кормі якого полихав червоний, такий простий і звичайний прапор.

Транспорт підплив з правого боку і довго пришвартовувався, як на абордаж, а кулі напирали на чотирьох полісменів, намагаючись перервати ланку з восьми рук та з'єднатись з братерніми руками російських моряків. Поліцаї утримували їх. Ян - Лін божеволів од радости; кожна зайва хвилинка, що її він перебував на транспорті, мучила його і виснажала терпець. Чекання ставало фізичною мукою.

Червоний прапор чітко вимальовувався на фоні рясного такелажу корабля. Бугшприт врізався у похолоділе повітря і майорив носом серед спущених ланцюгів якоря, вантів і іржавих щоглових підойм.

Ян - Лін підійшов до білого незнайомця, що певно в перший раз приставав до кулів. Незнайомець якось змінився: з вуст зривалися незрозумілі фрази, пальці тяглися вперед через борт, а очі відбивали якесь жебрацьке прохання. На віях колисалися краплинки сльозинок.

Найшаленішим з усіх кулі був цей білий!

Коли росіяни кинули канат на транспорт, він впав на коліна, як божевільний, вхопив пучками каната, у молитовному екстазі схилився над ним і покрив цю шерхату зміїну ліяну палкими поцілунками.

— Що з ним?

Поліцаї підійшли до нього, але він не покинув каната і весело виглядував все, що мало на собі радянські ознаки.

— Рідна — люба — моя — батьківщина! В перший — раз — за — сім років — я — цілую — справжній — руський канат — і — мацаю — його! О, боже!

Білий тулив канат до серця, і сльози падали на нього, вкриваючи овальними пляминками.

Ян - Лін підвів його, а росіянин - емігрант не випускав із рук дорогоцінну річ, прохаючи радянських моряків одвезти його до рідної коханої Руси.

— Чи ваш пароплав не вмістить мене? Жалкуєте, дорогі землячки?

Моряцтво одповіло щирим реготом. Емігрант мав такий дикунський вигляд (якутський шаман!), що навіть кулі обступили нещасного колегу і почали вислухувати його сповідь.

Найближче до нього стояв Ян - Лін. Емігрант братерньо сунув руку під пахву китайця і підвів його до бугшприту радянського корабля. Там золотими літерами стояв надпис.

— Бачиш, жовтий ходя? „Пам'ять Леніна“ [1]) в Шанхаї! Знову наша славетна флота ріже своїми грудьми моря усіх держав — це та наша флота, що не один раз показувала всесвітові приклад геройства!

Емігрант залився сльозами радости. Він не відав, чому підійшов сперше до Ян-Ліна, — певне однакові почуття сприяли їхньому порозумінню.

Моряки з „Пам'яти Леніна“ висипали нагору і з цікавістю стежили за сценою на транспорті.

Навіть капитан і два його помічники спустилися з рубки і розпочали з емігрантом розмову.

— Ага — припекло, патріоте!

Емігрант почув російську мову і телятком-годованцем підстрибнув на місці. Очі заблискотіли.

— Яким щасливим вітром вас занесло сюди? А я плакав за своїми — думав, що більшовики порозстрілювали всіх!

Команда зареготала.

— Тебе, йолопа, ще не розстріляли! Чека за тобою плаче!

— Господин товариш! Як мені попасти до вас? — захекано питав він.

— А хто ти? — одповідав йому штурман.

Ян-Лін слухав їх і застиг без жодного руху на місці. Емігрант не одпускав мотуза і м'яв лівою рукою.

— Я, любі земляки, оренбурзький козак з вільних надрічних селищ Уралу, — явно брехав емігрант, бо долоні видавали в ньому особу аристократичного походження.

— Ти — такий на Уралі козак, як у морі дніпровський рак!

Емігрант не образився і прямо дивився в обличчя команди, що звикла до вихваток колишніх білогвардійців.

— Ех, землячки, землячки! Не розумієте ви руської душі!

Розвиток дії раптово перервався закінченням пришвартовання, і сотня кулі вистроїлась у чергу за мішками вугілля. Ян-Лін поспішив стати на своє місце за № 46, а росіянин десь попереду, в першому десятку.

Черга спадала на струмок жовтої блискучої лави, що колисалась од початку до кінця. Нерозгадано стирчали перед очима поліцаїв — ці постаті і вся людська черга, що тягала вугіль на радянський пароплав.

---

[1]) Нині відомо з газет, що „Пам'ять Леніна“ — захоплений південними військами Сун-Чуан-Фана, був затоплений не зважаючи на протест радянського консульства в Пекіні та команди.

Кулі навантажували „Пам'ять Леніна“ — і пузатий трюм союзного корабля поволі наповнювався чорним камінням, вогнем, що завтра спалахне під казанами і дасть динамітну силу парі.

Не почував ваги Ян - Лін од тяжких мішків. Черга розтала; швидко замість неї посунули дві спокійні лінії людей. Одна — в трюм, друга — назад. Емігрант геройськи тягав вантаж, і усмішка вигравала на його блідому обличчі.

Одколи жив Ян - Лін, але такого міцного піднесення, як сьогодні, він не переживав. Живі люди, тепло стрівали їх. Жоден наглядач ні разу не вилаяв жодного кулі.

Моряки вантажили корабель поруч із кулі. Вони проносили великий лантух повз англійського чиновника і навмисно намагалися зачепити його білоформенку. Англієць одступив на крок і зухвало стежив за пароплавом, щоб нічого не виносили відтіля. Він стояв як пень і пильно дивився на моряцтво, що глузувало з нього, звичайно, російською мовою.

Чотири години тривало навантаження. Як почув потім Ян - Лін, портова влада суворо обмежила час стоянки в порту і, боячись комуністичної пропаганди, рішуче запропонувала прискорити роботу і покинути Шанхай ще до наступу ночи. Але кулі не вправились, і капітан запротестував проти наказу, вимагаючи ще одного дня, щоб з більшим запасом вугілля вийти в море.

Остаточного дозволу ще не було, і кулі разом з моряками випорожнили з транспорту ледве половину запасу.

Кожний крок по палубі бадьорив Ян - Ліна, і він наївно мріяв перетворитися у дерево або залізо, аби як - небудь утекти з країни злиднів і тиранічного пригноблення.

Надходив вечір. Сонце звисало над містом жовтим китайським ліхтарем і поволі спускалося на шпилі будинків. Море присмирніло, і води заграли бенгальними сполохами зорі. Крученими зигзагами відбивалися щогли військових кораблів. Порт поважно щулився і затихав.

Капітан дав розпорядження зробити перерву в роботі, і кулі ревучою юрбою забрались на корму, оточили моряків і майже повисли на них, мацаючи кожну річ, одяг, кашкети і випрохуючи на спомин значків, портретів ватажків або поштових марок.

Ян - Лін ринувся у кубрик за одним росіянином, який кликав його до себе. Без перекладачів ці люди добре розуміли один одного. Китаєць сипав шиплячими згуками, створюючи дивний сумбур вигуків, жестів і міміки. Могутньою пружиною штовхала радість шалена та безпечальна, і губи дивака ворушилися в муках шукання. Очі чорними кружалами плавали у жовтизні зіниць і залюбки шугали по чолі і губах розмовника, щоб зрозуміти чужу слов'янську мову.

— Комніст! Ай-ом комніст, — говорив перед ним Ян-Лін. Моряк схвильований і радісний хутко кивав головою і стиха щось белькотів.

— Іш-танг? Ду ю іш-танг? — плутаючи дві мови, одповідав йому молодий мореходник і щиро стискав руку кулі.

Нагорі шумувало людьми і їх хвильною розмовою, згуки гармонійної радости долітали сюди, у кубрик. Вони обоє почули, як затремтіла палуба над головою.

Певно, усі зібралися на юті і голосно гомоніли між собою, поділяючи радість зустрічи.

— Ту борд ов шіп. Ту дек! На палубу, на борт корабля! — гукнув моряк, і Ян-Лін рушив слідом.

Нагорі почали щось співати, але раптом спів припинився і по сходах затупотіло: то група кулі і моряків за забороною співати спускалася у ленінський куток.

— Ту Ленінс-корнер! В ленкуток, — чулося що раз — і ось строката компанія чоловіка з дванадцять кулі розсілася на лавах, стільцях і з напруженою увагою забігала очима по стінах, по столах, де лежали, як білі острови серед червоного моря — газети та журнали.

Хтось знову затяг пісню, і вона залунала у тихих одшумах невеликої каюти.

Арайс-йе старвлінгс фрам юр слямберс,
Арайс, йе криминальс ов вант [1]) . . .

понеслося з переднього краю. Це співав штурман, чорнявий українець, і закликав до співу міцним тенором, що краяв повітря на шматки. Од вигуку стіни кололися, розсувалися. Люди, як командарми, вирушали у войовничу путь з своєю бентежною піснею.

Ян-Лін протиснувся до столу і вплів свій хриплий голос у загальну мережу слів:

Фор різон ін чеволт ноу т'андерс
Анд ат ляст індс тзи адж ов кант . . .

Штурман подужав усіх. Поки кулі втягалися й пісню, а друг незрозуміло поглядали на инших співаків, він полетів угору на мелодійних крилах, потім спустився на землю, і не приземлився, а тихо поплив на півтональній висоті, тримаючи напруження пролетарського гімну.

Моряки посадили Ян-Ліна поміж себе.

— Співай!

---

[1]) Перша строфа „Інтернаціоналу“ англійською мовою. — Дослівно:
Просніться, голодні, од вашого сну,
просніться, злочинці, од злиднів.

Шанхаєць ледве розтулив вуста, як ускочив капітан і стурбовано оглянув кімнатку.

— Тихше!

— У чім справа? — запитав штурман і припинив співи. Його диригентська рука повисла над гуртком.

— Усі кулі, присутні тут, мусять залишити пароплав,— сповістив капітан. Здивовання застигло на обличчях.

— Чому?

— Наказ портової влади.

— А не можна похерить наказа? — встряв знову штурман.

— Не можна! Я закликаю до порядку!

— Ні-ні. Лише дві хвилинки,— закричав англійською мовою Ян-Лін.— Товаришу капітане, попросіть за нас!

— Той блазень не послухає!

Китаєць зупинився перед командиром і од несподіванки не знав, що зробити.

Такі чудесні і неповторимі хвилини минули. О горе! Чому отой держиморда тиранствує над кулі і заважає відпочивати в сонячнім оточенні міжнародньої дружби?

Потемніло у голові китаян.

— Це серйозно?

— І серйозно, і рішуче,— промовив капітан.

Всі встали, як над домовиною, і одчайний одблиск очей запалав під бровами.

Вихлюпнуло кров'ю серце Ян-Лінове радість сьогоднішнього дня. Чорним запиналом покрилися очі.

Проміння сонця згасло на небосхилі, і для нього не сонце заходило за обрій, а якийсь мідяний величезний ілюмінатор блакитного корабля.

— Я не піду з корабля. Ай гоу нот фрам шіп!

І набундючився од жахного удару, затулив рукою очі. Не вірив, навіть не слухав. Очима не дивився, щоб не бачити, як виходять його товариші з ленінської каюти.

Тоді штурман-українець матюкнувся, на превелику радість білоемігранта, і крикнув на всю каюту.

— Так співайте ж, хлопці, анахтемам у пику.

— І перший затяг заспів „Інтернаціоналу“:

Ноу, комрадс, ком релі
Тзи ляст файт лєт юс фес
Ль'Інтернешіонелє
Юнайтс тзи гюмен рес!

Приснули очі Ян-Лінові. Зморшки зникли з чола, а груди моторно задихали од свіжого припливу повітря. Потягся до штурмана й схилився, несподівано для себе й для моряка, на його плече.

— Що тобі?

— Я не піду.

— Ай ом нот...

— Ай...

І потряс своїм бляшаним номером 46.

— Комрадс! Товариші! — гукнув злякано і слізно. — Розкуйте мене! Я не піду! Вбийте! Не піду! Товариші любі, кохані! Врятуйте! Мене вб'ють і спалять мої вороги! Мене буде пожирати фа-фа, мене спопелує вогонь!!!

І припав до грудей штурмана в сльозах гнівних та відчайних.

Задубів штурман, а Ян-Лін широко розвив руки, підвів голову угору і застиг на портреті Леніна.

— Не піду! Ось — він! Я...

Далі не зміг говорити, а зубами вчепився у заковане коло на руці і в безсилій рішучості рвонув з такою міццю, що на яснах показалася кров.

— Товаришу капітане! Прийміть мене у матроси! Я служитиму! Не оддавайте мене назад!

Штурман тепло обняв Ян-Ліна: щось хотів сказати, як китаєць підійшов до портрета Ілліча і став урівень з ним.

— О, Хао-Жень во! Во Хао-Жень! Ця людина — брава людина! Ленін — дай, Ленін — хао! Ленін—добрий і шляхетно великий Жень-чоловік!

Всі, хто виходив, зупинилися у дверях, і почалася одна з нестерпучих сцен, які супроводять кожний радянський корабель, коли він пропливає повз колоніяльних країн. Не очі дивилися, а два кратери вулкану, і вогонь колючими струмками виривався з них. На лобі Ян-Ліна — немов лежала чорна хмарина. Краплини темного поту спадали долу.

— Вгамуйте його, — сказав капітан до штурмана.

— Хто добре знає китайську мову? — кричав шкіпер. Але перекладача не знайшлося. Китаєць у дикому розпачі щось белькотів, часто переходячи з однієї мови на другу.

— Виведіть його!

Капітан сам підійшов до Ян-Ліна і чемно попрохав вийти на палубу. У відповідь на нього глянула сама одчайдушність. Страшно було силоміць виводити китайця.

Вийшли майже всі кулі — і лише білоемігрант та кілька чоловіка чекали на розвязку драми.

— Не піду! Я лишусь,— волав кулі. Немов зляканий привидом завтрашньої смерти, він тупцяв на місці і плакав од гніву. Не слухав ні штурмана, ні капітана.

— Хао - Жень! Дай - Дао! Великий і шляхетний! Прийми, одвези у СРСР — любий і дорогий товаришу! Ти розумієш — фа - фа? Ай ом нот гоїнг!

Три чи чотири фрази вилітали з рота, а слина пухирястою пінкою виповзала відтіля. Инших слів не існувало.

Позаду стукнуло дверима.

— Шкіпер!

Ян - Лін прикипів од жаху. На порозі стояв портовий чиновник і кликав капітана.

— Шкіпер? Ви ведете більшовицьку пропаганду! Що це значить? Ви зазиваєте до себе мошенюг і волоцюг, інструктуєте їх, а потім випускаєте на берег. Ви — агент Комінтерну! Я заарештую ваш корабель, а вас посаджу у в'язницю до міжнародного суду.

— Брехня! Я — господар і прошу бути ввічливим і коректним на моєму пароплаві,— гостро одрізав капітан.

— Транспорт відпливає. Прошу випустить моїх людей, що їх я мушу доставити назад на берег,— нахабно кричав англієць.

— Ви поводитесь занадто брутально! Ви оголосили наше судно холерним, в той час як ми здорове, найкраще судно що до санітарії.

Чиновник підскочив до Ян - Ліна і вхопив за рукав нещасного.

— Ай ом нот гоїнг!

— Ай ом нот...

— 46 - ий! 3 - ій, 15 - ий і 61 - ий! Транспорт зараз відпливає, і ваше залишення я покладаю на відповідальність шкіпера з „Пам'яти Леніна".

Кулі з бляшками 61, 15 затупотіли босоного по сходах, а біло-емігрант, що мав № 3, тихо попрохав штурмана подарувати йому що - небудь на спомин.

— Дай, землячок! Нудьга випікає душу!

— На марку з портретом Леніна.

— Конфіскують!

№ 3 пом'явся, потоптався і, побачивши, що морякові нема чого дарувати, попрохав одрізати йому „кусок прекрасного радянського канату".

— Може, вішатись?

Сльоза блиснула на віях емігранта.

— Я... руська душа. А може... коли доведеться, повішусь „на отечественной веревке" — з зідханням одповів № 3,— все рідніше.

Чиновник не чекав більше і з гуркотом покинув каюту. Ян - Лін упав на долівку і поки моряки (з горем і розпачем устряв штурман до цієї справи) тягли бідолашного кулі по залізних сходах,— він дряпався, кричав, благав і зрошував шлях повертання сльозами та кров'ю.

— Пустіть! Не піду... това... капітан... Ти ж кревний родич по... Простіть мене, за одчай, але у Росію пу... одчепіть рабське число...

Штурман пружив свої м'язи і з великими зусиллями підводив що - кроку з долівки. Два дебелі моряки допомагали йому.

Лише на палубі опам'ятався китаєць. Вітер холодний, вечірній ударив у лице і вйними опахалами синьоперими обдув його. Похолодів кулі і, щоб не соромитись перед проклятим англійцем, сам підвівся на ноги і твердо ступив на сходні пароплаву.

Транспорт уже одшвартовувався. Знімали канати. Верещав якорний ланцюг. Чиновник поспішав одпливати і робив перекличку кулі за реєстром.

Море потемніло і сажею атраментових вод хлюпало у борти. Ванти і горішній такелаж пароплаву чітко відрізнялися на тлі жовтогарячого заходу. Щогли струнко впирались у зоряне небо, антена тонкотканна полосувала зелений одцвіт зорі і краяла хмарку, що висіла серед порожнявої блакити ночи. Реї розкритими обіймами приймали до себе вечірню прохолоду і звисали блоками, немов гусарськими аксельбантами.

Порт оживав, але иншим, нічним життям!

Води одбивали електричну мережу ліхтарів; смуги холодного світла плили по хвилях і рухливими плямами стрибали унизу, простягаючись до берегової лінії.

— Го - гонг,—зойкнув транспорт гудком, і далекий відгомін полинув бухтою. Транспорт освітлився електрикою, і з димаря буксиру повалив дим.

Все це разом упало у вічі кулі. Гордість вперше пройшла по непротоптаних стежках серця, набряклого соками борні, і знову туга за кораблем оповила розум.

— Го - го,— вив гудок.

— Гонг - гонг,— несло відгук од камінного міста.

— Уан - Тсо Ленін! Уан - Тсо Совьєт! [1])

— Прощай, прощай, капітане,— гукали з транспорта кулі.

— Гуд бай!

Моряцтво махало хустками, матросками, газетами. Транспорт заколисався, звільнений од прив'язу канатів.

---

[1]) Хай живе Ленін! Хай живуть ради!

— Ах, я забув,— скрикнув Ян - Лін і засунув руку в кешеню Там був метелик № 2 шанхайської ради профспілок.

— Товаришу шкіпере! Візьміть! На спомин од мене.

Він перекинув листок через леєра. Штурман підхопив його і своєчасно, бо вітрець уже підкинув його і був би поніс над кораблем, коли б рука моряка не вхопила за край.

— Що це?

— Читайте уголос.

Штурман розгорнув папір.

— Голосніше!

Тоді моряк прочитав уривок з промови Ван - Тін - Вея, одного з тогочасних ватажків Уханського Гоміндану. Лиця англійських наглядників витяглися й посіріли.

Штурман читав:

„Готуючи замах на китайського імператора, я не вмів готувати бомби. Не зважаючи на всі мої розпити та усі мої шукання, я ні від кого не міг дізнатися цієї таємниці... В Японії я випадково стрінув одного російського революціонера. Він навчив мене не лише виготовляти бомби, але й навчив кидати їх.

„З китайською революцією скоїлось щось подібне. До вивчення досвіду Жовтневої революції ми не вміли робити своєї“...

Штурман щиро подякував і, кружляючи над головою метеликом, закликав усю команду. Моряки позбігалися до нього. Навіть вахтовий послабив свій нагляд за поліцайними моторами, що, немов крицеві щуки та товсті соми, крутилися навкруги пароплаву. Одкривалися люки, і гурт на деках зростав і зростав.

— Браво! Молодці червоні шанхайці!

— Головне — досвід Жовтневої революції і ленінська незламність та рішучість,— гукав штурман.

Ян - Лін ледве не стогнав од смертного болю. Не долоні, а серце стискалося в червоний кулак, не кров текла по жилах, а запалена невгасима нафта, і думки, як рокотливий дим, слалися в голові, немов у широченній океанській далині.

Його одривали од рідних побратимів, а він, як глибиноводна черепашка, чіплявся всією істотою за материнську скелю.

А штурман читав далі без упину:

„В Манджурії і на півночі Китаю китаянкам уродували ноги, а на півдні і на сході американські коледжі та християнські місіонери калічили китайцям мозки.

„Китайська революція звільнить народ і від першого і від другого“...

Голос штурмана тремтів од радости. Моряки ледве утрималися, щоб не закричати „ура“, але присутність англійця нагадала їм продещо, і запал команди потроху підупав.

Чиновник стояв костуром і сичом миршавим оглядав радянський корабель.

Транспорт оддилився од бортів „Пам'ять Леніна“ і попрямував на буксирі у затоку Жовтого моря, сполучену з дельтою Ян-Дзи. Корабель ясних надій залишався самотній,—далекий од своєї вільної країни. На рейді розправлялися з кулі, і транспорт даленів із ними до старих берегів, до чиновних держиморд.

А Ян-Лін...

Ян-Лін плакав солоними сльозами безсилля; поливав їми рабську ознаку — металеве число. Кільце теліпалося на руці і дзвеніло жалібно та довго, немов кості ма-джонг у партнера, що програє останнє майно.

Сліз було небагато, але кожна з сльозинок коштувала дорогої ціни. Вони тінькали об мідно-колірні вилиці, а потім спадали на спітнілу долоню.

Моряки дочитували метелик і серед сутінку маячили їхні постаті, споріднені подувом радянських безмежжів, пахом сибірської тайги, колосистим зойком українського Донбасу.

Штурман говорив перед ними промову, але припинив, бо до корабля підплив поліцайний катер і заборонив їм голосно балакати.

Реї і шкоти поплили на схід (транспорт повертав) і замайоріли нарешті на инших румбах — на обріях норд-осту та великоокеанських тайфунів.

Пароплав радянський розпливався у безсвітлості вечорового серпанку. Лише корпус чорноплямно борсався у валах припливу. Невтомні напористі хвилі йшли од радянського гостя і гуркотливо набігали у порт. Ламалися на хвильорізах іскринками дикої розпушеної піни.

Ян-Лін кипів, як цей приплив, і сльози рідше і рідше мочили лице. Зір його поринав у пітьмі норд-осту, шукав червоний сигнальний вогник на правому боці корабля, ловив синій шелест розгойданого рейду і замирав у золотій лихоманці своїх бажань.

Приплив ішов навалою вод!

Металевий № 46 лип до вогкої долоні.

Примара червона — сигнальний вогник блискотів на обрії норд-осту.

Ян-Лін утопав од припливу кров'яної піни.

А за спиною застиг із корсарським видом і здивованими очима англієць з „Орієнт-Ляйн“.

Він застиг од довгого глядіння на вали, і корковий шолом непомітно сповзав на потилицю.

А фельдшери тимчасом повиймали свої пульверизатори і дезинфекційну рідину. Вони по черзі підкликали китайців і оббризкували їх. Дехто сперечався, відмовлявся. Тоді його тягли силою і уважно, ретельно поливали одяг. Ця холодна методичність злила кулі, і Ян-Лін думав з великою неохотою про неприємну процедуру.

„Холера!“

Чиновник мовчки слухав глузування і темножовтим зором обводив транспорт.

Тоді рікша хутко обернувся і потряс над головою зляканого пірата своїм числом 46.

Кипів
кривавою піною
Ян-Лін.

Од норд-осту наливався
бентежними хвилями
раптовий приплив...

... приплив історії
з кораблем, що змінив курс на чотири румби повним поворотом на майбутнє...

ПАНЬКО ПЕДА

ВЕЧОРІЄ

Пли - ве - сна - ми - ве - чір,
Ледве вії мружить,
Синяву мережить
Хмарами байдуже.

Тихо ти.. Холоне
Обрій злотожеврий
В пристані — долоні
Простині рожеві.

Глянь - мо - ре - сто - рани
В літеплі відбило,
І ковза в безкраї
Пароплав безсило.

Хоче у безмежі
У казки заплисти,
Стежать міста вежі
Й хмарки золотисті.

Прощавай же, милий,
Може буря буде,
Сколихнуться хвилі,
Мов коханки груди.

Замутять бурдою
Хмари бородаті,
А вітри з водою
Будуть танцювати.

Збісять дикі вали,
Загремлять поганці,
Може й пароплава
Дно візьме у бранці.

А тимчасом вечір
Мрійно зорі лічить
і встає стареча ніч.

I. ТОПЧІЙ

ЗНАЙОМСТВО

М. Годованцю

Так, ми з цим селянином знайомі. Навіть більше, це брат мій Сафрон. Молодший був, у мене в домі бував. Діти мої дізнавалися з нього про запах хлібів. (Готувались на поетів).

Та тепер не хоче знатись. Бо мене несе тротуаром вітер моїх машин і ноги мої переставляє по камінню непокій жаги володіння, а він...

Натужаться двоє переляканих конячок, в босі копита пече їм камінь, котиться за ними, трясучись, возик і Сафрон і низкою тягнуться букера.

Везе приручену культуру.

Грохіт авто, крик сирен, трамваїв іскри й дзвони, буруни шуму — все безсиле.

Сидить на возі, в руці тирчить хмизина, а друга трима мотузку, прив'язану до морди конячок. І хоч би що: голову схилив і заплющив очі, мов в степу рідному їде, прислухаючись, як пухкотить після дощу земля.

Він знає, що я тут в натовпі біля нього, але поглянуть не хоче. Занятий.

Знаю, твоя філософія: багато язиків — немає людей. Знайомитись ти завжди цуравсь, а тепер і не впізнаєш.

Тоді я їду автом прямо на нього, їду з музикою тисяч демонстрантів, співаємо, вітаємо його — все даремно. Навіть з маніфестацією дітей їду, яких він так любить плодить, — все рівно, аніякої уваги.

Упертий і не цікавий. Завжди казав: у вас більше галасу, чим діла.

* * *

Уже разів десять я опережав його машинами туди й назад. А немазані букера усе пищать брукованою вулицею наївно й смішно. Возик розсохло плаче, Сафрон... у степу. Ах, так! Тоді серце на серце. В мені заговорила земля, що забрукував я її камінням.

Іду назірці. Невже город мій випустив ворогом тебе?

Та околиці вже: починаються простори і байдужість, сидять потомлені люди і на вигонах гуляє дітвора.

Невже ж?

О, він уже зачув улюблений простір. Зводить потроху голову. Кінчається брук і починається пухка пилява дорога і степ.

Селянські возики з такою радістю стрибають з твердого бруку на м'який шлях, що вибили бакай з домовину.

Сафронів возик, пискнувши, стрибнув і вирнув та загубив два букери.

Коней покинуть неможна, дрочуться, зриваються в степ і букера причепить треба. Навколо безпорадний степ.

Спритна юрба хлопчаків веселих кинула футбола, запряглась у букера, прив'язала до воза і Сафронові допомогла на воза сісти.

Дививсь, як на бородавку.

Стояли в червоних краватках язиками, привітні й готові.

Розглядав.

— Хто ж ви такі?

— Піонери,— відповіли.

— Па-а-нє-ри? Гм... Так будьмо знайомі — селянин Сафрон.

— Тепер ти мій,— сказав я твердо, тиснучи йому руку.

І. ТОПЧИЙ

ЧЕРВОНА ХУСТКА

Моя хазяйка вважається всіми мешканцями цієї пригородньої околиці за людину смирну, богобоязну і майже цнотливу. І тому вона говорить: — Убить мало, каналлю — по-діловому, твердо з крижаним відблиском у старіючих очах.

Її співбесідниця і наша сусідка, галаслива і сварлива жінка, не стрималась, зойкнула і прохрипіла з великима очима:

— Що-о ви — ска-за-ли???

— Убить, да... — і знов сказала так, щоб пробиту зойком околичну тишу було зараз же зведено докупи.

Рій зелених гладких мух летів і вже не чути було його дзижчання, а корова мукнула — і як грім вдарив: в безмежній гладкій тиші поторохкотіла луна.

Спека, тиша, кури, ніжні свині в своїх холодних ваннах і десь за калюжою-рікою пищить трамвайчик. Позіхаю і, ледве стуляючи слова, питаю:

— К-о-г-о у-у-бить?

— Домаху. Зрозумійте, — каже спокійно і побожно моя хазяйка, — камуністові скорилась, наділа червону хустку, як дівка бинди. Куди ж це воно, їх бог нищить, а вона плодить буде.

Домаха теж квартирантка моєї хазяйки і дружина якогось хитрого чоловіка. Живуть у дворі під солом'яною стріхою, в маленькій коробочці з двома віконцями. Приходить він з праці у синій блузі і з повними карманами газет. Мені подобається його упевнена легка хода і гнучкий оформлений працею стан. І тільки пообідають, зразу сам прибирає зі столу, подає Домні посуд, вона миє, а він ще й хату підмітає і або сміються, або співають. А потім — тиць, сам ліг на траву, посадив Домну біля себе і давай читать газети. Вечером знов уходить, тільки вже без червоного вузлика у руці. Коли повертається і коли ранком уходить — не бачу.

Чую, Домна в своїй-не своїй коробочці чимось побрязкує, збирається кудись.

Вийшла... Як позіхнув, так і рот лишився. Спокуслива і хустка на ній, як вінок.

Кінчик збудженого мого мізку починає сполучать: Революція— жінка і навпаки...

Домна пішла на город з сапою. В лабірінті парканів, поснованих хмизовими сітками, на кілках роззявились роти. В безмежній тиші захлинається вересок, і лайка біжить услід Домні рікою зелених блювотин.

— Записалась... Запаніла... Усіх розумніша стала... Знімемо хустку з патлями...

Стомились язики — і знов тиша. І от так день - у - день. Зранку пропливе вулицями в город молоко на коромислах, потім повернуться порожні глечики й голодні жінки, і ані ляльки.

Іду до Домни, допоможу хитрому чоловікові.

На городі жовті сонячники схилили умлілі голови. Домна сапує і співа, а через калюжу - ріку підспівують 3463 будинків, два чугунно - ливарних і один суперфосфатний заводи, бавиться кастаньєтами трамвайчик і не всі підспівують 52 тисячі мешканців города.

Домна страшенно здивована тим, що я говорю — мов газету читаю.

Сміється, неначе її хитрий чоловік лоскоче.

Дивно, і я про те ж саме, що її чоловік.

* * *

День відпочинку. Сидимо під вітвистим каштаном і п'ємо чай. Снідаємо ласо: редиску, сметану, житний хліб і їмо багато, а сперечаємось, мов голодні. Сперечаємось з пустяковини: у скільки поверхів будинки будувать у „Городі - Садкові", де хитрий чоловік за голову Правління.

Він, виявляється, страшно розумний, бо переконав мене і Домну, хоч вона і сердилась і навіть спиралась на партбилет, що уже дістала його.

З стародавньої церкви української ідуть, спираючись на ціпочки, старенькі, богобоязні бабусі і прибиті смутні молодиці. Дійдуть до нашого двору, зупиняться, перехрестяться і скажуть:

— Бодай тебе земля не прийняла, камуністка проклята...

Галаслива сусідка наша з дітлахами груші рве у своєму садкові.

— Баталія буде, — говорить Домна, задумчиво дивлячись на сусідку.

Після обіду прибігла розпатлана й побита сусідка.

— Де ж те право жіноче? — кричала вона на Домну. — Продала груш, так віддай йому гроші, проп'є й це. Ледве не вбив.

Червона хустка

Домна вдягає червону хустку, зводить рішуче докупи брови і йдуть з сусідкою.

Стверезілий забіяка при нас пише підписку, що коли він дозволить собі тверезий чи п'яний образити бійкою свою дружину, то вона має право позбавити його всього їхнього майна, яке вони, працюючи, надбали.

Другим днем до червоної хустки, усміхнувшись, привітались декілька білих хустинок з - за парканів.

26/IV — 28 р.

А. С. і Г. ЖУК

СВЯТО КОПАЛЕНЬ

Коли в карьєрах рвуть бурки, луна від вибухів котиться далеко в степ, гуркотить по кряжам і кручам, бентежить спокій могил старенької „неньки України", щезає десь за обрієм.

Отак зворушене слово покотилось по копальням Криворіжжя, заргукотіло по куточках карьєрів і залунало десь ген - ген : їдуть . . . їдуть . . . їдуть . . .

Люди копалень повні поважности і спокою. Вони не люблять капливости, біганини. Вони звикли біля свого залізного діла бути завжди з повагою, бо діло велике й важке вимагає до себе обережного відношення. Збентежити їх або злякати теж велика мудрація, бо вони привикли до небезпеки. Коли ви спитаєте молодого парубка, що у нього в очах повно зеленого життя, чи не сумно йому спускатися в копальню або карьєр, де кожну хвилину загорожує смерть, будьте певні, що він посміхнеться (якщо часом не здивується) і відкаже вам : „Хіба є страх смерти там, де кожен свідомий свого єднання з великим колективом, де кожний виконує свій обов'язок в загальній справі . . . Не вірете ? . . прийдіть запитайте".

І от несподівано спокій цих людей зворушило маленьке лунке слово. На копальнях заворушились, загомоніли . . . Зустрічаючись, замість привітання питали : „Чули ? Їдуть". Що - вечора збирались у читальні (особливо шахтарська молодь), наступом розбирали українські книжки, шаруділи сторінками, читали, щось шукали, змагались, иноді сиділи мовчки і довго з новим виразом вдивлялись одне в одного, почували в собі існування чогось до цього часу непомітного потрібного, людського і мабуть великого, бо не дурно ж їхали сюди до їх на глухі копальні українські письменники.

Одного раннього вечора, коли ще ледве - ледве почало сіріти, Сашко повертався до інтернаціоналу (а простіше — до казарми). Поспішав, бо затримався, а ще треба було вимитись у лазні, змінить брудний шахтарський одяг на чистий і бігти до ВеРТЕ. [1]) Але зупинився, пригадавши ще одну річ. Після лекції треба ще бути в дівчачій кімнаті, де що - четверга завжди маленькі збори читачів, читали там голосно останні новини з літератури та горняцькі журнали. Сашко один з найприхильніших до цієї справи, але сьогодні ні . . Сьогодні він так би хотів залишити при собі той чудовий настрій, що був у нього з самого ранку. Але, коли доведеться бути там, ця потвора Оля напевне зіпсує йому настрій. Справа в тім, що Сашко і Оля страшенні вороги. Для усього інтернату це було як гріх на душі, тому що зневажливе ставлення Сашка до робкора Олі здіймало палкі змагання між інтернатцями. З інтернатців одна половина була за Сашка, а друга підтримувала Олю. Колись вони навіть товаришували, і скоїлось лихо несподівано. Оля була робкором

[1]) Вечірній Робітничий Технікум на коп. ім. Жовтневої Революції.

російського горняцького журналу, писала коротенькі, як її курносенький ніс, замітки про справи шахтерського життя і, коли їх друкували, ходила мовчазна, таїла в глибоких очах якусь таємницю й думала глибоку думу. Про віщо? Та хто його зна, про віщо думає та молода дівчина, що перші спроби її друкують у російському столичному журналі. Можливо, що думи її недалекі від Наполеонових, коли він ішов на Москву.

Одного разу в „дівочій“ кімнаті Сашко підсунув Олі до носа останнього журналу і, тикаючи пальцем в невеличке оповідання, спитав:

— Це твоє?

— Моє.

— Чому б не надіслати до українського журналу? Тут саме про козацький степ, що зникає під копальнями, чудово вийшло б, коли б написати українською мовою.

Не дивлячись йому в очі, Оля відповіла:

— Українською?.. Ні не вийшло б, вона дуже груба, я її не люблю...

Сашко навіть підвівся. Лупнув на неї очима раз, другий...

Вперше вони тоді позмагались і з цього разу, як кажуть, чорний кіт проскочив між ними.

Коли в хаті хвороба, це небезпечно для членів сім'ї. І вся молодь заразилась од Сашка і Олі. Ті, хто поважав Сашка, як доброго товариша, справного робітника і освіченого читача, почали суперечити тому, хто захищав Олю, як робкора свого шахтарського. Звістка про письменників трохи припинила непорозуміння, бо всі з нетерплячкою чекали. Сашко чекав приїзду, як ото хлібороб чекає дощу на свою припалену ниву. Навіть про Олю не хотів думати ці дні. І йти йому сьогодні в „дівочу“ до смерти не хотілось. Ні, він не піде. Швиденько одягнеться — і на лекцію. Тільки хотів Сашко зійти на ґанок, коли це двері раптом навстіж, а з їх, як шалений, вилетів Максим Пархоменко, розхрістаний, з кепкою козирком назад. Зараз же за ним вискочила Оля з великими очима. Натягаючи на голову червоний капелюшок, швиденько злетіла по східцях, за нею, мов чорногуз, розкидаючи ноги далеко назад і вперед, побіг довжелезний Вадим.

Сашко злякано поточився і не дуже ввічливо кинув у слід:

— Тю, божевільні, куди це так?...

— Приїхали,— гукнув уже десь далеко Вадим.

У Сашка гупнуло в грудях, наче бурка порожнім кар'єрі.. З півхвилини він стояв, блимаючи очима, потім підхватив поли прозодежі і навскоки побіг за товаришами.

Перехожі жахливо кидались з шляху і лаяли божевільних, але, вхопивши летюче слово „приїхали“, мовчки повертали назад і чимчикували до клубу. Ліхтарі здивовано блимали на неприємну біганину, на паркані велика біла афіша радісно шепотіла в пітьму вітрові: „приїхали, чуєш — приїхали“. Сашко наздогнав товаришів біля дверей клубу, вірвалися всі разом, як буря. В читальні, в біліярдній, навіть в „кімнаті спочинку“ було порожньо і двері навстіж, але в великій залі коїлось щось неймовірне. Повно було не тільки в рядах, товпилися в дверях, повквітчували вікна... Хлопці метушилися в натовпі і осили... Де там! Злилось все в одну велику стіну і чекало, як одна людина.

— Пустіть... та пустіть же во ім'я людськости,— молив Максим.

Сашко з силою, як добрий відкатчик на вагонетку, напирав на нього ззаду. Бачив, що своєю брудною одежею вимазав усю спину в новому пальті товариша, але грець тому пальтові, чи ж до нього зараз?

— Пустіть! Ой, пустіть,— стогнала сплющена з усіх боків Оля.

— Та розступіться ж, громадяне, дівчину задавите, — рикав, мов лев, Вадим, а сам з усієї сили надавлював на худенькі плечі Олі. Якимсь дивом вони протовпились до стіни. Максим влаштував Олю на вікно, а сам, витираючи піт, радісно озирався навкруги.

— Яка сила народу, де вони набрались? ..

— Як де? .. Повилазили з кар'єрів, покидали казарми і навіть повтікали з лекції — бачиш всі наші студенти тут,— з'ясував Сашко, задоволений з того, що не один він пропустив сьогодні лекцію.

Нараз стало урочисто тихо. Двері збоку відчинились і вони ввійшли. Було їх п'ятеро. Тисяча очей з жадобою дивилась ... чи то пак: їла їх. Тисяча рук невтримано заплескала їм назустріч. Це ж вони, ті, хто так глибоко, просто вміє почувати і висловлювати людське життя, хиби його, радощі й сум, ті, над чиїми книжками хилились голови старих і молодих ... І от вони живі, дійсні перед очима. Завкультвідділом, сяючи сам, як скло його нових окулярів, проголосив прізвища присутніх:

Остап Вишня ... В залі бухнуло і розсипалось на тисячу плесків. Репетували, бо дуже знайоме було це ім'я кожному.

— Микитенко.— І знов вибух.

— Володимир Сосюра ... Шмигельський ... Первомайський ... І після кожного тремтіли вікна від плеску. Щиро й радісно робітники вперше в житті привітали своїх письменників і було це якесь велике несподіване свято.

— Максимку, ти бачиш, ти чуєш? — збентежено шепотів Сашко і плескав брудними шахтарськими руками.

Вечір почався. Та був це не просто вечір, а якийсь нежданий - негаданий ранок. Шахтарі завмирали, коли поети говорили свої власні вірші. Ці грубі вуха, що звикли до грюкоту бурок та до дзичання забурників, виявили велику чутливість і до голосу людини. Довго слухали, про минулі часи боротьби, про сучасне життя, про велике єднання .. Поважно слухали, потім спочатку несміливо і зрідка почали запитувати, висловлюватись, підбадьорені щирими відмовами, посміливішали, захопились і забули свою неговіркість. Розговорилися про літературу, про мову, згадали Шевченка. Наслухались. І похилились голови шахтарів, підперли їх міцні мозолясті руки, а в очах заворушилась глибока думка.

Коли вечір наближався до кінця, в рядах загомоніли, кожному хотілось на прощання сказати щось таке ... таке ... що здається і слів би не вистачило, коли б почав говорити. Шепотіли, хвилювались, когось прохали, когось примушували вийти отуди наперед і сказати те велике, що почували всі. Увесь час бліда Оля сиділа ва вікні.

Сашко, Максим і Вадим радісно товпились тут. Ззаду робітники нетерпляче насідали:

— А ну, ви, освічені, ви зумієте скласти так, щоб було до речі ... а ну котрий? Живо ...

— На мою думку, цю справу повинен виконати наш робкор, здається, він гарно вміє говорити,— несподівано запропонував Сашко і суворо глянув на Олю.

— Справді, Олю! — зраділи й инші. — Ну, сміливіше!

Оля мовчки похитала головою.

— У неї, бачите, слів бракує, — загвозднув Сашко, безнадійно махнувши рукою.

Оля мовчала. Коли її залишили і повернулись дослухувати одного із письменників, вона похапки, наче її хто сіпонув за ногу, зіскочила з вікна й заховалась за чиюсь спину. На розгорнутому зшиткові заворушилась маленька груба рука з оливцем. Напружено морщився лоб і зграя слів бігла рядок за рядком. На мить голова підвелась, озирнулась, вхопила вухом декілька слів, втулила їх в рядок і знов зашарудів оливець. Посунувся по руках клаптик паперу ...

Свято копалень

Коли письменник закінчив останні слова, всі встали мовчки... Урочисто...

Кінець свята, світлого свята. Ні, ще щось... Голос того ж письменника.— Ще пару слів, тут папірець. Краще було б, щоб власник сам зачитав його, та вже коли він подав — читаю.

Стало тихо - тихо. Він читав. Робітники слухали здивовано і радісно озираючи один одного. Оце ж якраз те, що вони хотіли сказати своїм письменникам. Хтось так добре впіймав одно спільне почуття. І дяка за все вислухане, і враження, і надія надалі налагодити звязок між робітниками й письменниками, і прихильність...

Письменник тихо, виразно скінчив. Заля грімнула як один чоловік. Без кінця плескали робітничі руки, цілком підтримуючи щирі слова невідомого автора.

Оля нишком вийшла з залі. На дворі була ніжна ніч ранньої весни. Ласкаво всміхались до лихтарів далекі зірки. Розходились, гомоніли с перервами, наче прислухаючись. В глибині своєї істоти кожен обережно ніс щось пробуджене, дороге й потрібне в великім єднанні. Десь далеко зідхали бурки. Пахло весною, а в грудях дзвоніли срібні дзвони.

Криворіжжя
Копальня ім. Жовтневої Революції

І. МИКИТЕНКО

НОВИЙ ЕТАП

I

> На наших очах поволі, але невпинно зростає пролетарська література.
>
> З Маніфесту Всеукраїнського З'їзду пролетарських письменників 28 січня 1927 року.

Коли декому ці слова здавалися проблематичними ще рік-півтора тому, то наша сьогоднішня літературна дійсність у великій мірі мусить розчаровувати принципових скептиків і опозиціонерів пролетарського літературного руху. Справді бо, так ВУСПП, як і організація „Молодняк", від того часу, коли вони тільки-но з'явились на літературному обрії осередками письменників з певною класовою пролетарською програмою, встигли вже до сьогодні пройти великий шлях творчого зростання — ідеологічного й мистецького; виявили своє художнє й громадське обличчя не тільки в літературній дискусії, що в ній вони брали активну участь на сторінках своїх органів а й певними літературними фактами. Останнього року на літературному ринкові з'являється багато нових книжок, що їхніми авторами є члени цих двох організацій. Майже цілу віршовану продукцію (за небагатьма винятками), що з'явилася на ринкові за останні півтора роки, дали поети з ВУСПП'у та з „Молодняка". Книжки В. Сосюри, І. Кулика, М. Терещенка, Д. Загула, Г. Косяченка, О. Влизька, А. Шмигельського, Д. Гордієнка, О. Донченка, Н. Забіли, Ю. Дубкова, А. Дикого, М. Доленґа, Т. Масенка, Л. Піонтек і ин. — ось та переважна віршована продукція, що їй за цей час було віддано увагу читачів і критики. З поетів єврейської секції ВУСПП'у дали свої книжки — Д. Гофштейн, І. Фефер та ин. З руського сектора — книжки Кісільова, Радугина (вид. ДВУ) й ин.

Таким чином маємо реальні підстави сказати, що поети ВУСПП'а й „Молодняка" стали головними продуцентами книжок поезій від того часу як на Україні створилися ці дві організації. Ми не можемо в цій статті розглядати зокрема кожну книжку всіх наведених тут

авторів. Треба тільки сказати на підставі критичних оцінок, вміщуваних у пресі, що ця продукція і своїм соціяльним тонусом, і своїми мистецькими якостями в тій чи иншій мірі відповідала вимогам нашої епохи.

На полі белетристики письменники з ВУСПП'у та „Молодняка“ також не лишились пустоцвітами. Багато нових авторів разом із старішими видали за цей час не мало збірок оповідань, повістей, ба навіть з'являються романи. Книжки Івана Ле („Юхим Кудря“, „Танець живота“ — ДВУ, „Ритми шахтьорки“ — ВУСПП, „На шляху“ — в „Черв. Шляхові“, „Чорна сестра“ — в „Житті і Революції“), Л. Смілянського („Нові Оселі“ — ДВУ, І. Микитенка („Вуркагани“— ДВУ, „ІДУ“, — „Маса, „Брати“ — ВУСПП), Л. Первомайського („Земля обітована“ — ДВУ, „День новий“, „Комса“, „Околиці“ — роман), О. Кундзіча („Село вовче“ — ДВУ, „В ущелинах республіки“ — Пролетарій, „Де факто“ — роман), І. Кириленка (повість „Курси“ ДВУ та ин.), В. Кузьміча („Італійка з Мадджента“, „Наган“, „Хао жень“), К. Гордієнка („Автомат“ — Книгоспілка), О. Донченка („Сурми“, „Золотий павучок“ — ДВУ), А. Клоччя („Шахтарське“ — ВУСПП), П. Радченка, Юр. Вухналя й ин. — ось побіжний перелік вуспівської та молодняківської белетристрики, від якої не легко буде відмахнутися будь-якому скептикові.

В галузі критичних праць з'являються книжки В. Юринця (про П. Тичину), Б. Коваленка („В боротьбі за пролетарську літературу“ та друга, більша книжка в ДВУ), В. Коряка, І. Момота, М. Доленґа, Я. Савченка, праці Б. Якубовського, С. Щупака і ин. Треба згадати ще велику працю „Антологію американської поезії“, що дав І. Кулик, та инші переклади з европейських та американських авторів, які внесено в українську літературу вуспівцями.

Нарешті, на полі масової літературної роботи ВУСПП і „Молодняк“ також не тільки не пасли задніх, а завжди являлися піонерами й ініціяторами.

Всі ці галузі роботи двох пролетарських організацій характеризуються спільними рисами: це та тверда класова лінія, патос нашого будівництва і прагнення до все більш значних досягнень, що їх поклали в основу своєї роботи як ВУСПП, так і „Молодняк“.

Тримати фронт пролетарської літератури під довгим обстрілом і в атмосфері постійного скепсису й недвозначних посмішечок з боку „літературного оточення“ — це справді було не легким завданням. Не губити рівноваги, не кидатись в розпач, залишатись вірними традиціям перших фундаторів пролетарської літератури, зміцнювати свої позиції і прагнути до встановлення братерського звязку з пролетарськими літературами всіх народів СРСР, відстоюючи повну

самостійність розвитку окремих літератур — ці завдання лягли на плечі ВУСПП'у й „Молодняка" цілою своєю відповідальною вагою.

Як же справді допомогав дехто з літературного оточення зростові ВУСПП'у та „Молодняка"? Що дало нам це „оточення" такого, на чому б ми могли повчитися, як письменники й громадяни, на чому б ВУСПП і „Молодняк", як нові письменницькі організації, могли б нормально рости й розвиватися?

Надаремно ми будемо шукати теоретичних праць, що могли б нам стати за науку, на сторінках „Вапліте", органу колишньої Академії. Очевидно ж бо, що ні Христюкове „розпечене перо", ні Обсерваторові „Думки про молоду белетристику", ні т. Кулішева „Критика, чи проскурорський допит", ні т. Сенченкове „Зачароване коло", ні т. Хвильового „Одвертий лист до Володимира Коряка", ні редакційна стаття „Наше сьогодні" — за таку науку нам не могли стати. Цей вибуховий матеріял Академія пускала його на ринок з иншою метою. Що-правда, він зашкодив ВУСПП'ові й „Молоднякові" менше, ніж самій „Вапліте", але призначення його було нам ясне. Одначе ми зараз не збираємося брязкати мечами. Ні, ми об'єктивно аналізуємо ту „науку", що давали нам ті, хто завжди мав слабість вважати себе за вчителів, за зразкових майстрів то-що.

Що ж залишається з теоретичних праць у „Вапліте"? Залишається стаття т. І. Айзенштока (що не був членом „Вапліте") — „10 років Опоязу", т. Смолича — „Nature mort в художній літературі", т. Досвітнього „Тенденція твору" (Про Ібан'єсів дуалізм) та формалістичні етюди Йогансена й Майфета.

Ми, звичайно, вдячні й за це. Але нам все-таки неясно, де ті підстави, на яких дехто з „Вапліте" робив нам такі закиди: „Ви не хочете вчитися. Дивіться на нас?"

Доводиться сконстатувати, що підстав цих малувато.

З теоретичних праць колишніх академиків, що вийшли б окремими книжками, є одна-однісінька. Правда, зате вона знаменита. Це книжка М. Йогансена — „Як будується оповідання". („Книгоспілка", 1928, ст. 144). Книжка справді „знаменита". Ми не хочемо сказати про її автора так, як сказав недавно один російський критик про Полонського: „Неужели Полонскому непонятно, что лучше жить в дикой пустыне, носить тяжелые вериги и быть знакомым исключительно с проходящими мимо верблюдами, чем пользоваться такой „известностью", какою пользовался в свое время князь Дундук?"

Ні, ми присвятимо кілька спокійних рядків цій науці про те, „як будується оповідання". Автор її, що раніше виступав у літературі як поет і прозаїк („17 хвилин"), вчить нас сьогодні у теоретичній своїй праці:

„З дурня прозаїка не буде, хай вже краще прямо вчиться на історика літератури“ (стор. 29).

Не будемо заперечувати цього авторитетного твердження. Також не будемо в даному разі сперечатися з т. Йогансеном і проти думки Дізраелі, що каже:

„Ви знаєте хто критики? Люди, що не мали успіху в літературі та мистецтві“ (стор. 28).

Визнаємо ці думки за дуже дотепні й відзначимо, крім того, зворушливу Йогансенову любов до таких-о „наукових“ слів, якими він охоче оперує: „Дурненькі“, „ідіоти“, „дурень“, „брехати досхочу“, „дурний письменник хай забирається к . . . історикам літератури“ то-що. (З розділу „Як зробитися новелістом“).

Відзначимо також, що наш учитель застосовує у цій своїй книзі „свій єдино марксивський, більше того — єдино правдивий погляд на мистецтво“ (ст. 3), який полягає в тому, що значіння мистецтва прирівнюється до значіння сельтерської води чи лімонаду.

І нарешті скажемо, що ВУСПП „має слабість“ уважати цю книжку т. М. Йогансена за шкідливе непорозуміння в „Книгоспілці“, яка видала цю „науку“ мабуть „по злобі“ на автора . . . Треба тільки додати, що, крім „єдино марксівських“ поглядів на мистецтво, в книжці уміщено ті праці автора, що друкувалися в „Вапліте“ і за які ми вже дякували при розгляді цього журналу [1]). Отже можемо спокійно робити висновок:

— Не допомогу знаходили ВУСПП і „Молодняк“ від „Вапліте“, а щось . . . „більш правдиве“.

Другий фланг нашого оточення була майстерня Революційного Слова“ („Марс“). Свого органу ця літературна організація не мала і через те не могла пекти нас „розпеченим пером“, брати нас в „зачароване коло“, давати „поради молодим белетристам“, вияснювати „наше сьогодні“ то-що. Отже і тут „теоретичної науки“ (що-правда, з инших причин . . .) ми не мали. З художньої ж продукції „Марс“ дав українській літературі такі „шедеври“, як „Гармонія і свинушник“, що належить колишньому голові „Марсу“ Б. Тенеті, твори Борзяка, Брасюка та инші „зразки“. На жаль . . . . вони можуть стати за науку кому завгодно, тільки не ВУСПП'у. Й не „Молоднякові“, гадаємо.

Ось при такій аналізі доводиться знову запитати: а де ж ті підстави, на яких і ця організація поглядала на ВУСПП звисока

---

[1]) Справді бо, вони без отієї передмови, розхитаної та химерної, склали б потрібну книжку. І. М.

й „улюлюкала“ на його адресу, захлинаючись від власних „дотепів“?

Ми залишаємось без відповіди. Але будемо справедливі. „Бур'ян“ А. Головка („Плуг“) та „Голубі ешелони“ П. Панча („Вапліте“) — ось два приємні й безперечно значні факти, що ми охоче приймаємо від нашого літературного оточення. Ще дві-три збірки (як „Дні юності“ А. Любченка, „Кров землі“ Ю. Яновського) — це все краще, що дістала наши література від цього флангу за цей час.

Одначе порадувавшись „Бур'янові“ А. Головка, доведеться навести й зразок „допомоги“ з боку одного критика, члена цієї ж таки дружньої нам організації, „Плуг“. З мудрістю „філософа в осьмнадцять лет“ цей критик писав:

> „Одне те, що нам доводиться довгенько таки чекати на реальне здійснення тих завдань, що ставить собі ВУСПП — створення нових художніх і культурних цінностей, перейнятих активним пролетарським світоглядом, неминуче викликає як певні сумніви що до творчих можливостей організацій, так і сувору обережність в оцінці того, що вона нам дає“. (Ю. Савченко). (Розб. І. М.).

Для більшої об'єктивности нагадаємо, що ці „сумніви“ надруковано плужанським критиком 1927 р. на самому початку роботи ВУСПП... Значить, гадаємо ми, для критика з дружньої нам організації не важно було чекати на „реальне здійснення“, а важно було як мога скорше висловити „сумніви“, й „сувору обережність в оцінці“.

Порівняймо, як зворушливо збігаються „сумніви“ Ю. Савченка з „пророцтвом“ журналу „Вапліте“.

> „Навіть за найкращих умов ВУСПП вплинути на історичний розвиток української пролетарської літератури не зможе. Але з фактом його існування доводиться рахуватися, як з необхідними й неминучими „іздержками революції“ („Вапліте“, № 3, ст. 155).

Далі — ще рішучіш.

> „Ми не без жалю констатуємо перший провал ВУСПП і знаємо, що за ним неминуче, як невблаганна смерть, прийде другий і третій“ („Вапліте“, № 3, ст. 135).

Нам здається, що деяка подібність в думках і „сумнівах“ цих двох наших критиків єсть. Навіть більше: вони ніби один одного продовжують.

Щоб не образити „Нову Генерацію“ та В. Поліщука з „Авангардом“, треба згадати, що „критикували“ нас і вони. Правда, у „Нової Генерації“ це виходило досить смішно, як і годиться їй.

Що ж до В. Поліщука, то цей перманентний буян і „радіовіщатель“ конструктивного динамізму, динамічного конструктивізму й иншого верлібрового джаз-банду, як і треба було сподіватись, багато „шумів“ на ВУСПП і „Молодняк“ і навіть на літературному диспуті закликав громадянство розігнати ці організації, щоб очистити поле для „Авангарду“. Крім того, видавані за його редакцією та участю брошурки („Молодик“, „Радіус Авангарду“) лишаються в історії нашої дискусії „найяскравішими“ документами своєрідности „поліщучих“ прийомів боротьби.

Таке було наше літературне оточення. В цій своєрідній „блокаді“ (не кажучи вже про різних инших „критиків“, що палили на вуспівські позиції з поза організацій), брали участь навіть такі поважні люди, як професори скотарства. Один профскотар навіть у передмові до вибраних творів О. Вишні, хитро (по-волячому) підморгуючи до Шенгеріївської відьми, „запускає“ тим часом свої „профскотарські“ зуби в спину „деяких“ організацій.

Так „благодійно“ впливало на нас л і т е р а т у р н е оточення...

І вже одне те, що ВУСПП і „Молодняк“ знайшли в собі сили не захитатися, утриматись на своїх позиціях, мусить промовляти за той органічний зріст, що йшов усередині цих організацій. І правда. Зростати вони могли тільки в моральній єдності одного товариша з другим, в контакті з робітничим читачем та цілим революційним суспільством і в протиставленні себе, як пролетарських організацій, негативним впливам, що йшли від декого з літературного оточення. Бо ті впливи не допомагали цьому зростові, а гальмували його і не лише своєю зовсім не дружною критикою, а часто й „художніми“ творами.

Та, не зважаючи ні на що, ВУСПП і „Молодняк“ не зійшли з позицій пролетарської литератури.

І не зійдуть.

II

> Утворюється братерське співробітництво пролетарських культур, яке ще більше стимулює інтенсивність їх розвитку, зміцнює їх інтернаціональну суть, розгортає нові, найширші обрії.
>
> ...Ця література, об'єднуючи кращі творчі сили пролетаріяту, відкриває широку можливість співробітництва для тих попутницьких елементів, які щиро хотять наблизитись до ідеології пролетаріяту.

Ми навмисне взяли за мото до другого розділу ці два абзаци з того самого Маніфесту. І то не для того тільки, щоб показати, як логично вони один одного доповнюють і розвивають, а щоб

виявити тут ще раз ті можливости й перспективи, які відкриваються перед пролетарською літературою і творчістю решти радянських письменників при умові гармонійного сполучення їх творчих прагнень. Нам ясно, що пролетарська культура і культурна революція, в процес якої вступають республіки СРСР, не протирічать одна одній. Бо ж розвиток пролетарської культури мусить становити і становить зміст цілої культурної революції. І тільки на певному ступені цієї культурної революції відбуватиметься „переростання культури пролетарської в загальнолюдську культуру комуністичного суспільства". (З резолюції по доповіді т. Авербаха на Всесоюзному З'їзді пролетарських письменників). Коли ж до того ще згадати, що „диктатура пролетаріяту не є закінчення класової боротьби, а є продовження її в нових формах" (Ленін), і що XV З'їзд ВКП(б) констатував загострення класової боротьби саме в сьогочасний період, то роля пролетарських елементів культури, а зокрема роля пролетарської частини літератури, мусить стати нам цілком ясною. Та нам ясно і те, що як не можна протиставляти пролетарську культуру цілій культурній революції, так не можна протиставляти й пролетарську літературу цілій радянській літературі. Навпаки ідеї пролетаріяту мусять все більше просякати в творчість радянського письменника, в творчість попутника.

Пролетарська література мусить допомогти письменникові-попутнику пробробити цю еволюцію; вона мусить радіти з кожного навіть незначного його досягнення на цьому шляху, сприяти йому і відповідним чином поцінювати кожний крок попутника, скеровний на перемогу над рештками т. зв. „аполітичности", упадництва, байдужости до героїзму робітничого класу і до його великого будівництва. Пролетарська література й своєю справжньою витриманістю, і патосом своєї художньої продукції мусить наочно показати попутникові неминучу правдивість цих слів: „Думки панівного класу є в кожну епоху панівними думками, цеб-то клас, що є панівною м а т е р і я л ь н о ю силою суспільства, є в той самий час його панівною д у х о в о ю силою" (К. Маркс).

Звідци для письменника-попутника, який щиро йде до ідеології пролетаріяту, мусить стати ясно, що гегемонія пролетарської літератури, якої вона ще не має, явиться одначе історично неминучою і досягнення її він не повинен утруднювати, а, навпаки, в міру своїх сил сприяти цьому. Часом дехто любить кидатись словами: механічно розв'язують справу. Таким охочим перекручувати нашу дійсність нагадуємо, що в постанові Політбюра ЦК КП(б)У (про політику партії в художній літературі) зостережено всі права й можливості кожної літературної групи: „партія висловлюється за вільне

змагання різних угруповань і течій в цій царині“. Кінець 2 п. цієї ж постанови просто вказує, що „жодна з літературних груп, існуючих на Україні, не може претендувати на монополію й на пріоритет“. І ми завжди про це пам'ятаємо. Отже будь яка думка про механічне розв'язання цієї справи відпадає. Пролетарські письменники повинні з а р о б и т и гегемонію, а не п р е т е н д у в а т и на неї тільки тому, що вони пролетарські. І вони її зароблять. Кожен рік, навіть кожен день наближає їх до того. В цьому розумінні й для письменника - попутника, який справді таки „щиро хоче наблизитись до ідеології пролетаріяту“, мусять стати ясними шляхи його творчости. Ці шляхи ведуть його до максимального співробітництва з пролетарською літературою.

Зрозуміло, що він може піти й иншими шляхами. Він може також опинитися і в ворожому таборі, в лабетах буржуазної ідеології, і вже виступатиме тоді в нашій дійсності, як культурна сила, що протиставила себе завданням ленінської культурної революції. Така неминуча логіка діялектики. І з неї виходять на цей випадок і завдання пролетарської літератури: найобережніше й найуважніше ставлючись до тих, які ще вагаються, шукають шляхів і боязко наближаються до пролетаріяту, — боротися нещадно й безкомпромисно з тими, що свідомо протиставляють себе прелетарській літературі. Бо ж:

> „Мистецькі шукання й змагання в українській літературі, що стоять на ґрунті пролетарської революції, відбуваються в соціяльній площині, наміченій резолюцією червн. пленуму ЦК КП(б)У, яка говорить, що на ділянці творення соціялістичної культури йде боротьба за її ідейну чистоту з ворожими силами буржуазії“ — говориться в тій самій постанові Політбюра.

Письменники - попутники не можуть не помічати, що в цих шуканнях пролетарська література уже й тепер має великі досягнення. Вона вже виросла настільки, що здатна не тільки дати рішучу одсіч тим, хто захоче нівелювати її значіння, а й переконати решту письменників у правдивості своїх шляхів. Бо тільки той письменник, що завжди лишається в своїй творчості на позиціях пролетарського світогляду, може найбільш об'єктивно й правдиво пізнати соціяльну дійсність і подати її в своїх творах. Тільки та література, що пізнає світ з погляду пролетаріяту і впливає на читача відповідно до завдань робітничого класу, втягаючи в цей складний процес і літературу попутницьку,— зможе допомогти великому соціялістичному будівництву. Решта лишиться пустоцвітом, одноденним „цінностями“, „художніми“ витребеньками, хоч як будуть деякі викладачі літератури

пропагувати ці „шедеври“ студентам наших педтехнікумів то-що. Мало того, що такі твори від цього не покращають, і що поезії на зразок:

Коли сподіванки твої пірнуть у небуття,
А мрій крилатих облетить і пір'я, —
То обпирайсь в останні дні життя
Об тверду скелю гордого зневір'я...

або:

На бур'яни, облиті жовчю,
Холодна мжичка миготить,
І скалить осінь зуби вовчі,
І дуб заковується в мідь,—

залишаться чужою нам „мжичкою“, „жовчю“ і „гордою зневірою“,— студентство наше пропаганди цих творів не прийме, бо це студентство напружено йде до молодого творчого життя, а не до зневіри й мжички. Воно вміє пізнати також вороже не тільки в літературі, а й в лекції з приводу літератури. Нині не тільки студентство радянських ВИШ'ів, культурний авангард нашого суспільства, а й цілі широкі маси читачів розуміють, що боротьба на літературному фронті точиться не лише за ямби і хореї, динамізм, конструктивізм, чи за неокласичні, чи будь-які инші форми поезії, реалізм чи романтизм у прозі, а головним чином за ідеологічний вплив, за застосування в літературі ідеологічних поглядів і стремлінь тих соціяльних верств, для яких (свідомо чи несвідомо) пишуть письменники окремих груп.

Цеб-то — на полі нашої літератури нині особливо яскраво й виразно відбуваються ті процеси, що їх схарактеризовано було в резолюції ЦК ВКП(б) (з 1 липня 1925 р.): „Складність господарчого процесу, одночасне зростання протирічних і навіть просто одна одній ворожих господарчих форм, процес народження й зміцнення нової буржуазії, що викликається цим розвитком, неминучий, хоч попервах не завжди усвідомлений потяг до неї частини старої і нової інтелігенції, хемічне виділювання із суспільних глибин нових і нових ідеологічних агентів цієї буржуазії — все це повинно неминуче відбиватися і на літературній поверхні громадського життя“.

І коли пролетарська література давно вже визначила своє місце в згаданих складних процесах, то на вагання инших письменників часом доводиться ще поглядати з тривогою. Щоб максимально вплинути на історичний розвиток літератури, щоб дійти найбільших досягнень у своїй власній творчості, збагатити її художньо й зміцнити ідеологічно, і щоб спільними силами сприяти наближенню до пролетаріяту инших письменників, насамперед потрібна єдність в лавах пролетарських письменників.

З усіх цих поглядів питання про консолідацію сил пролетарських літератур нашого Союзу давно треба було вважати за дуже актуальне. Всесоюзний З'їзд пролетарських письменників, що відбувся в Москві (30/IV — 8/V — 1928) поставив його в порядок денний, як одне з найголовніших питань. Ті наслідки, що їх досяг Всесоюзний З'їзд, після довгого й гарячого обговорення справи, становлять новий етап в історії розвитку пролетарської літератури.

III

„Об'єднання пролетарських письменників України повинно увійти в товариські стосунки з такими ж письменницькими об'єднаннями Росії, Білорусії, Грузії та всіх инших союзних та автономних республік. Це повинно йти до їх об'єднання у всесоюзну спілку літературних федерацій всіх народів СРСР на засадах пролетарського інтернаціоналізму, з поборюванням усяких національних протиставлень або претензій на геґемонію, чи зменшення самостійної культурної творчости кожного народу".

З постанови Політбюра ЦК КП(б)У

З промови т. Коваленка, що її надруковано в цьому числі „Гарту", читач довідається про ті розходження, які були виникли на Всесоюзному З'їзді при обговоренні національного питання. Ми не будемо повторювати тут тих міркувань з цього приводу, які нам довелося вже висловити в статті про Всесоюзний З'їзд („Комуніст" з 13/V — 1928 р.). Зазначимо тільки, що делегація ВУСПП, в якій було забезпечено представництво й єврейської, й руської секцій, заперечуючи дещо з тверджень доповіди т. Сутиріна, виходила, як з наведеної вгорі постанови Політбюра, так із директив Пленуму Ради ВУСПП, що дав своїй делегації цілком ясного наказа.

Насамперед треба було заперечити правдивість організаційних принципів ВАПП'а. Той „демократичний централізм", що на ньому було збудовано Всесоюзну Асоціяцію Пролетарських Письменників, ступневим приєднуванням організацій окремих республік до російської асоціяції, ні в якій мірі не відповідав лінії нашої делегації. Тому наша делегація виробила проєкт засад Всесоюзного об'єднання асоціяцій пролетарських письменників окремих республік СРСР, як рівних і повноправних членів цього об'єднання. Цей наш проєкт викликав довгі й жваві обговорення, в наслідок яких З'їзд прийшов з рештою до згоди, визнавши рацію новим принципам, що їх висунула наша делегація і підтримала організація пролетарських письменників „Кузніца".

Було окремо переведено З'їзд руських пролетписьменників, на якому створено окремо російську асоціяцію (РОСАПП), що взяла потім, нарівні з Білоруською, Закавказькою, Туркменістанською, Узбекістанською асоціяціями та з ВУСПП'ом участь у створенні Всесоюзного об'єднання (ВОАПП).

Ще в „Проєкті основ" наша делегація підкреслила відсутність на З'їзді таких пролетарських організацій як „Полимя" (Білорусь) та „Молодняк" (Україна), що їхня участь у Всесоюзному об'єднанні не тільки бажана, а й необхідна.

В тому ж проєкті делегація ВУСПП зазначила, що „найпершим і невідкладним завданням об'єднаних пролетарських літератур мусить стати сприяння утворенню в своїх республіках, радянських літературних федерацій, що об'єднуватимуть з пролетарськими письменниками решту радянських письменників (селянських, ліф'ів, попутників). Фронт пролетарської літератури повинен прагнути далі до створення Всесоюзної Спілки Радянських Федерацій".

„...Всяка инша лінія, що веде до ізоляції пролетарської літератури від решти радянської літератури, мусить бути категорично засуджена З'їздом і не повинна припускатися Всесоюзним об'єднанням, як лінія, що розминається з політикою партії в художній літературі".

Не доводиться говорити далі, що і в цьому проєкті, і потім у статуті ВОАПП, що його виробила наша делегація — статут одноголосно ухвалено з'їздом — підкреслено невідмінну й тверду умову об'єднання пролетарських літератур: їх абсолютну рівність і цілковиту самостійність їх розвитку.

Нарешті делегація ВУСПП, виконуючи волю Пленуму Ради ВУСПП і пам'ятаючи потребу повного контакту з організацією „Молодняк", залишила право затвердження участи ВУСПП'а у Всесоюзнім Об'єднанні й виділення своїх 10-ти представників до Ради ВОАПП, за Всеукраїнським З'їздом ВУСПП, що має відбутися ще цього року.

IV

Утворення Всесоюзного класового фронту пролетарської літератури становить новий етап на шляху широкого її розвитку. Звідци відкриваються необмежені контактовані в дружній роботі творчі можливості. Цим забезпечується крім того й поборювання, як місцевого націоналізму в окремих республіках, так і великодержавного шовінізму, який, проявляючись часто-густо в різних напіввідвертих формах, спричиняється в першу чергу до розвитку шовінізму в инших республіках. Пролетарська література, вільна

від страшної націоналістичної отрути, зможе тільки спільними силами допомогти цілій радянській літературі позбутися цього буржуазного гальма, цих темних плям на широкому полі нашої молодої культури.

Ворожу нам ідеологію, що за висловом тов. Бухаріна в умовах пролетарської диктатури „ползет на карачках в укороченном виде“, можна перемогти тільки в дружній боротьбі, в братерському співробітництві всіх літератур нашого Союзу. Уже цей Всесоюзний З'їзд висловив рішучі протести проти тих проявів великоруського шовінізму, що траплялися на сторінках газет, як от „Читатель и Писатель“ № 14, то-що. („Тревожный сигнал“).

Ми не хочемо бути казенними оптимістами й гукати, що віднині ці болючі прояви не знаходитимуть собі місця. Ми знаємо, що в умовах класової боротьби, загострення якої в сьогочасний період якраз констатував XV З'їзд ВКП(б) такі прояви націоналізму різних відтінків траплятимуться як в РСФРР, так і в инших республіках, в тому числі й на Україні.

Отже боротьби проти них буде ще досить. Та ця боротьба буде спільна, а значить і найбільш успішна.

В розумінні творчого художнього розвитку пролетарських літератур Всесоюзне Об'єднання повинно створити найкращі умови. Воно повинно забезпечити найповніші творчі взаємовпливи і постійний обмін досягненнями окремих літератур, вихід їх за межі своїх республік, набування ними всесоюзного і міжнародного значіння.

Так відкривається республіканським літературам шлях до Літінтерну.

21/V — 28 р.

Б. КОВАЛЕНКО

НАЦІОНАЛЬНЕ ПИТАННЯ В ЛІТЕРАТУРНІЙ ДІЙСНОСТІ

(Співдоповідь на Всесоюзному З'їзді пролетписьменників)

Я, товариші, вважаю, що той матеріял, яким оперував товариш Сутирін, є надзвичайно цікавий і цінний, так само як і та проблема, яку ми сьогодні розробляємо. У нас, у делегації Всеукраїнського Союзу Пролетарських Письменників, з цього приводу є свої міркування, деякі поповнення, а також відміни до тих пунктів, які висунув тов. Сутирін. Тому я почну з деяких теоретичних передумов для того, щоб закінчити основною темою моєї співдоповіди — пропозицією відносно практичного пристосування теорії національного питання до умов літературної дійсности. Теоретично це питання досить розроблене, і зараз на Всесоюзному З'їзді особливо гостро повинно стояти питання про практичне й організаційне вирішення національного питання в такий спосіб, щоб його було найповніше ураховано при конструюванні форм Всесоюзного Об'єднання Пролетарських Літератур.

Я не мав змоги будь-як угрупувати ці питання, які зачепив у теоретичній частині своєї доповіди тов. Сутирін, а тому буду висвітлювати їх у хронологічному порядкові, так як їх було видруковано в тезах.

В другій тезі ми стріваємо таке цікаве твердження: „без перебільшення можна сказати, що минуле десятиріччя пролетарської літератури в СРСР не тільки не вичерпало завдання національної політики, але збільшило, поглибило його". Далі: „це цілком зрозуміло, бо перехід від оборони революції до економічного будівництва дав змогу зміцнити політичну рівність нації з відповідним господарчим розвитком, а заглиблення в епоху культурної революції зробило актуальною проблему національної культури. Тому не є випадковим, що Всесоюзний З'їзд Пролетарських Письменників, включаючи до своєї повістки, як спеціяльне питання, національну проблему, віддає їй значно більше уваги, ніж кілька років до цього".

Тут ми маємо дві постановки питання. В першій — вказівки на те, чому національне питання особливо гостро й особливо повно стоїть зараз, так, як воно не стояло, скажімо, в період військового комунізму, в період початку непу. Звідси друге твердження, що є виправдуванням лінії ВАПП, а саме: „якщо ВАПП не звертав раніш уваги на національне питання або не досить звертав уваги, то це тому, що національна проблема не була актуальною, і тільки тепер, у звязку з новими політичними і господарчими культурними умовами, треба це питання розглянути". Мені здається, що це твердження не цілком вірне. Національне питання стоїть гостро від самого 1917 року, якщо говорити про епоху післяжовтневої революції. Ми мали, товариші, ускладнення характеру політичного, саме на національному ґрунті, і ускладнення настільки гострі, яких тепер безумовно не маємо.

Значить, ми не можемо стверджувати, що національне питання набирає актуальности саме тепер. Воно було дуже актуальним, скажімо, для України в 1918 році. Воно коштувало Україні, звичайно, разом з класовими моментами таких видатків соціяльної революції, як гетьманська влада в 1918 році, як період петлюрівщини, період бандитизму, і саме — бандитизму класового, але з націоналістичним забарвленням. Українська буржуазія ввесь час використовувала національні моменти, як один із головних і важливих аргументів, для захисту свого класового господарства. Національне питання зараз не стало актуальнішим, ніж у 1918 році, тільки тепер ми маємо досить твердий і успішний курс для його щасливого вирішення. Це одне.

Друге: я думаю, що на З'їзді в порядку самокритики не доводиться заховувати помилок ВАПП'у. Помилка ВАПП'у полягає в тому, що він у свій час відмахувався від національного питання, наприклад, в 1925 році, що він вирішував національне питання надзвичайно просто і на цьому саме ґрунті відбувалися сутички ВАПП'у із Спілкою Пролетарських Письменників „ГАРТ", що існував на Україні до 1925 року включно. Це одна увага що до питання про значність національного питання і весь період розвитку післяреволюційної нашої доби.

В шостій тезі ми знаходимо подекуди невиразне формулування, що також примушує нас жадати деяких пояснень... „Встановлення політичного рівноправства національностей всередині СРСР, господарче зміцнення окраїн колишньої царської Росії (повторення того, що я казав) — все це призвело до того, що нації, які існували за царату, не тільки не послабили своєї національної закріпи, але підсилили її".

Б. Коваленко

Я, товариші, в марксистській термінології не стрівав такого терміну, „національної закріпи“ [1]), і не уявляю собі виразно, що це за „звір“ під цим ховається.

Не входячи в пояснення цього терміну, я думаю, що це може зробити тов. Сутирін, висловимо з цього приводу свою думку. Якщо зріст національної культури розуміти як всебічний розвиток нації в умовах радянську дійсности, то доводиться зазначити, що в цьому всебічному розвитку нації є свої специфічні моменти, а саме — класова диференціяція. В галузі літератури ми не обмежуємося пролетарською українською літературою тому, що життя, об'єктивні умовини висувають, крім пролетаріяту, творчість селянських мас, і то селянських мас різних соціяльних верств, починаючи від глитая і кінчаючи незаможником — найбіднішим селянином. Ми маємо рецидив буржуазної літератури, великий розквіт міщанської літератури, так що це багатство „національних скреп“, їх зміцнення вміщає в себе розвиток і буржуазних відтінків національної культури, причому в цьому відношенні инші республіки не являють собою винятку в порівнянні з РСФРР, де так само, на ґрунті часткового відродження буржуазії в умовах непу виростають різні „неумеренные любители русских блинов“. В звязку з багатством і різноманітністю класового змісту сучасних культур окремих національностей СРСР, ми маємо діялектичний процес боротьби всередині націй, пролетарського крила з крилом буржуазним, при чому ми маємо боротьбу не лише класи проти класи, пролетаріяту проти буржуазії за її знищення, а й боротьбу ще за завербовання проміжних шарів дрібної буржуазії, яка має революційні тенденції революційної інтелігенції і особливо — селянских верств. От, товариші, той складний зміст „національних закріп“, що його треба розшифрувати. Завдання наше — передставників окремих республік — не лише в тому, щоб стимулювати розвиток пролетарської культури, але в той же час — провадити нещадну боротьбу з виразно буржуазною літературою, за опанування, за ідейне керовництво літературою селянською і взагалі перемежною, революційно-інтелігентською і навіть попутницькою.

Переходжу до проблеми культурної орієнтації, яка так само викликає у мене деякі зауваження. Перш за все самий термін культурної орієнтації — невиразний.

Що це значить?

Якщо ми беремо культурну орієнтацію на Захід взагалі, значить, наша орієнтація має не лише культурний, але й політичний зміст,

---

[1]) В доповіді тов. Сутиріна — „национальные скрепы“. Прим. ред.

так як це було у свій час із позицією Хвильового, від якої він уже відмовився. Якщо цей термін пристосований до РСФРР, або саме — до російської культури, то тоді треба зазначити деякий відтінок однобокости в цьому терміні, деяке протиставлення, яке в тезах Сутиріна було виразно висловлено: або на Радянську Росію, або на „обов'язково реакційний" Захід і Схід. Ця суперечність — метафізична. Тут не має елементів діялектики і ось чому: річ у тому, що сучасний Захід не являє собою чогось монолітного. Ми знаємо, що там командує буржуазія і командною культурою з'являється буржуазна культура, але це не значить, що на Заході немає антиподів буржуазної культури, культури пролетарської. Імена Сінклера — Америка, Бехера — Германія і Анрі Барбюса — Франція говорять про те, що всередині буржуазного суспільства зростає культура нової класи, класи могильників буржуазії, і якщо ми, — як каже Сутирін, — одмежуємося від орієнтації на Захід, як на реакційний, то ми відкинемо також революційні і пролетарські елементи західньої культури, які там є. Я думаю, що аналогічну аргументацію, правда в меншій мірі, можна розвинути і в відношенні до Сходу. Поза тим, відвернувшись від Заходу, ми відкинемо ту багату культурну спадщину, яку Европа збирала протягом багатьох століть і яку нам корисно вивчати в порядку студіювання класичної літератури. (Голос з місця: „Це одрижка Хвильового!"). Це у вас трохи кисла одрижка. Я можу процитувати відповідне місце з постанови ЦК комуністичної партії більшовиків України, де рекомендують засвоювати світові досягнення культури, опрацьовуючи їх в потрібному для пролетаріяту напрямку. Я гадаю, що не варто оперувати демагогічними вигуками, тому, що від такої демагогії не дуже гарно пахне (голос із Президії: „Це навіть не делегат"). Тим краще!

От, товариші, як ЦК Комуністичної Партії (більшовиків) України формулює завдання пролетарської літератури, даючи їй пораду засвоювати світові досягнення революційної літератури. Ми беремо від Заходу революційні елементи, ми ставимося до них критично, коли ці елементи не пролетарські, а лише революційні, тоб - то з домішкою дрібнобуржуазних настроїв, або обмежености. Ми можемо вивчати відповідні елементи східньої літератури. Нам треба опанувати всім багатством, всією сумою людської культури для того, щоб потім на цій багатій підвалині продовжувати будівництво пролетарської культури, обробляючи й переробляючи у відповідний спосіб культурну спадщину. Ось одна орієнтація значно ширшого характеру. Тепер візьмемо инше питання — обопільного впливу літератури в рямках СРСР. Тут у нас спостерігаємо таке явище: дуже буйно виростає не лише російська література, а росте українська література,

білоруська, грузинська, єврейська література, яка територіяльно розпорошена, але як література певної мови, певної національної культури являє, безумовно, великий художній інтерес, і от, якщо говорити про обопільний вплив братерських літератур СРСР, треба особливо підкреслити конечність брати від усіх літератур СРСР, які, безумовно, кожна зокрема мають свої особливі досягнення, яких може, а навіть напевне немає в инших літературах. Треба поставити широко питання про обопільний культурний вплив в межах СРСР і в межах усього світу, треба урахувати величезну ролю літературного інтернаціоналізму, що об'єднує пролетарських і революційних письменників всього світу. Тільки в такий спосіб ми підійдемо правильно до питання, може не „культурної орієнтації", бо цей термін иноді по-різному розуміють, а до засвоєння й опанування багатством окремих націй. Ми на Україні саме так і вирішуємо цю проблему. У нас є звязок із білоруською літературою, хоч би в формі перекладів з білоруської мови, що друкуються по наших журналах, у формі співучасти на наших З'їздах Пролетписьменників Білоруси і на З'їздах білорусів - українців, у формі висилання літературних делегацій. Недавно у нас була білоруська делегація і, здається, за кілька днів, виїздить на Білорус українська делегація. От ці, хоча поки - що і неудосконалені методи культурного звязку, які одначе у нас уже здійснюються по лінії білоруської літератури. Про російську літературу я не кажу, це само собою зрозуміле. Російська література має великий успіх, велику читаність і значіння на Україні. Беремо літературу Закавказзя. Ми маємо багато перекладів цієї літератури на українську мову, перекладів зроблених найхудожніше, не якими - будь середніми авторами, а такими, як скажемо, Павло Тичина, — один із кращих, видатніших поетів нашої післяжовтневої епохи. Ми маємо звязок із єврейською літературою, не лише в процесі дружнього співробітництва в одній організації, про це я буду говорити, але саме в процесі обміну літературним досвідом, художніми досягненнями, а також через переклади, через обміни нашими літературними зразками.

Чергове питання — це питання про склад пролетарської літератури. Тов. Сутирін, ні трохи не перевіривши фактів, стверджує, що склад пролетарської літератури других республік, не йдучи за прикладом пролетарської літератури Росії, складається переважно з селянських і дрібнобуржуазних перешаровань, які щойно пролетаризуються. Не знаю, як стоїть справа з иншими республіками, але що до України, то це безумовно неправильно. Безумовно, у нас, в пролетарських організаціях, відсоток робітників не нижче від відсотку робітників у російських організаціях. У нас є великі кадри

українського пролетаріяту, і ці кадри висувають один по одному більш або менш видатних людей і імен для нашої молодої літератури. Таким чином і це твердження тов. Сутиріна також неправильне. Не треба створювати якоїсь загальної схеми, яка б простягалася на всі республіки, а треба ураховувати міру культурного росту окремих республік, зокрема їхнього пролетаріяту, а також кількість робітників даної республіки. Якщо, скажімо, у Києві маємо 60 відсотків робітників - українців, то цілком нормально, що цей відсоток зробить свій вплив на творче обличчя української літератури; і не варто стригти під один гребінець культури, які мають великий історичний розвиток і культури молодих народів, які лише в радянських умовах піднімають свій рівень, і то починаючи з елементарних форм освіти, письменности й т. ин.

Далі треба визначити, що в звязку з багатством літератури розвинених культурних одиниць, з класовим і загальномистецьким змістом, — не доводиться особливо підкреслювати ролю російської літератури, визначаючи при цій нагоді її подвійне значіння, — російської літератури, як тієї, що веде перед у всіх инших літературах в художньому розумінні, і російської літератури, як тієї, що має особливо ортодоксальний класовий зміст, як літератури, що найближче стоїть до інтернаціоналізму, не в приклад иншим радянським літературам, що, очевидно, стоять від нього далі. Ми читаємо в третьому розділі тез тов. Сутиріна такий вираз: „Російська пролетарська література на шляхах до переробки національної культури на інтернаціональну стоїть, безумовно, на першому місці". Звідки це видно? Де й коли це було доведено? Ми не можемо зменшити значіння російської літератури, її інтернаціонального значіння, але всеж не слід так категорично, не перевіривши фактів, установлювати якийсь зверхінтернаціональний зміст російської літератури.

Треба не забувати одного моменту, а саме, що рецидиви місцевих націоналізмів (термін, може, не цілком влучний, але думка зрозуміла) в більшій мірі відживляються великоросійським націоналізмом, і уривки цих рецидивів, які можуть проскочити і в російську і в українську літературу, безумовно, мають певне пропорціональне співвідношення. Ми можемо пригадати слова Леніна про те, що головний ворог, основний ворог у всесоюзному маштабі — це великоросійський шовінізм, тому, що великоросійська буржуазія в минулому гнобила окремі нації, і місцевий націоналізм є в більшій мірі реакцією на великоросійський націоналізм, в більшій мірі, але не виключно, бо національний момент єднається з класовим; всякий націоналізм породжує буржуазія. Одначе треба ураховувати й те, що великоросійський націоналізм викликає зусилену реакцію

з боку місцевого націоналізму. Тому пролетарська література Росії, що не являє собою замкненого табору, яка впливає на всю радянську літературу й перероблює її в інтернаціональному розумінні, ця література, безумовно, якщо вона буде мати хоч найменшу „відрижку“ не лише націоналізму, але й неуважного ставлення до національної проблеми в окремих республіках, вона вдарить по пролетарських і, особливо, радянських літературах національностей і тим підсилить відпорні тенденції недовір'я на національному ґрунті. Тому не варт підкреслювати зверхінтернаціоналістський характер російської літератури і робити звідси висновки, що треба виживати в першу чергу місцевий націоналізм, бо це відвертає увагу від боротьби з націоналізмом великодержавним.

Тепер далі — про головні труднощі нашої роботи в УСРР. Велику й шкідливу ролю відограє колосальний вплив російського шовінізму на наш національний шовінізм, що, звичайно, має своє місце.

Тут я перейду до галузи публіцистики взагалі, не лише літературної. Я кажу, що російський шовінізм в літературі впливає на нас. Я беру тут літературу загального характеру — радянську і навіть иноді антирадянську, яка випадково проскакує.

Перш за все, товариші, треба зазначити цикл таких явищ, як русотяпські вибрики проти української літератури. Тов. Сутирін подає деякі дані із Закавказької практики. Я нагадую найяскравіші факти з цієї ж ділянки, що стосуються до України. Русотяпська робота ускладняє нашу роботу на Україні. От Ларін не стидався в такому великому органі, як „Більшовик“, висунути глибокодумний постулят про шкідливість українізації в пролетарських центрах на Україні. Цей же самий Ларін засуджував українську літературу на селянське, загумінкове існування. При чому не лише великі міста, як Київ та Одеса, але й навіть районові міста, як, приміром, Золотоноша, попали до списку центрів, які належить зрусифікувати. Об'єктивно — це безпосередня підтримка українського глитая. Український глитай цього тільки й чекає, щоб потім виступити в ролі захисника і борця за загальнонаціональні інтереси, аж до організації бандитських загонів під відповідною вивіскою. І коли Ларін, відповідальний робітник, розкидається такими реченнями, то вони викликають хоробливу реакцію на Україні, не лише в колах попутників, але і в колах пролетарських письменників. Це одна перлина, що про неї ми мусимо згадувати на кожній культурній нараді не особливо теплим словом.

Тепер друга перлина — Ваганян. . . — Теорія асиміляції по культурній лінії. Цей самий Ваганян — обер-русифікатор і великодер-

жавник, спекулює інтернаціоналізмом, прикриваючи ним відвертий націоналізм. Далі! Ми ще маємо таке видання, як „Жизнь Искусства“, де пишуть, що на Україні досі проживають малороси, що їм не треба давати в Одесі української опери тому, що вони не доросли до цієї опери. На такі „головотяпські“ вибрики з боку російських шовіністів, у нас реагують, може, значно енергійніше, ніж у РСФРР. Якби, наприклад, який-будь українотяп спробував назвати російський нарід „кацапами“, то він не побачив би ні одного органа друку в УСРР, а в виданнях РСФРР терміни „малоросы“, „хохли“ иноді стріваються. Та й не лише терміни, а й недопустимі великодержавні теорії.

Я, товариші, в звязку з національним питанням хочу підкреслити специфічні умови роботи пролетарських організацій національних республік і ті ускладнення, які ми маємо на місцях, і яких російські організації пролетарських письменників не мають. Ці умовини такі:

По-перше, історичний розвиток колишніх „окраїн“,— розвиток у рямцях колоніяльного побуту і самого нещадного пригноблення національної культури. Ми мали таке явище, коли в 14-му році після оголошення війни було закрито всю українську пресу. Я не є прихильником тих видань, тому, що вони були або дрібнобуржуазні або середньобуржуазні (великобуржуазних не було), але все ж такий натиск давав буржуазії матеріял для агітації за єдиний національний фронт буржуазії і українського пролетаріяту. В теперішні часи українська буржуазія теж намагається довести, що й сучасна практика радянської системи має багато відрижок старої колоніяльної практики. Буржуазія намагається під своїм буржуазним прапором об'єднати весь нарід, особливо селянство, його не надто трівкі частини. Друга особливість розвитку укрлітератури — це народництво, селянські та дрібнобуржуазні літературні традиції, які склалися на Україні знову ж таки в силу вимушеної русифікації і взагалі соціяльного пригноблення низів. В силу цієї русифікації робітничі елементи не попадали в творчі кадри, а попали переважно селянські, та дрібнобуржуазні — різні поповичи, спадкоємні вчителі і т. ін.

От, товариші, друга особливість, з якою нам у своїй роботі доводиться рахуватися. Тому, коли в Росії, головно, доводиться провадити боротьбу по класовій лінії (тут є буржуазні письменники, яких треба громити), то в нас класова лінія ускладнюється національними трудношами. У нас буржуазія — не лише буржуазія в класовому розумінні, але вона також є ще й розсадником націоналізму. Ми маємо низку особливостей в розвитку соціяльної революції

на Україні. Головно — це переплітання класових елементів з елементами національними. Цей момент коштував нам багато в часи громадянської війни. Всі ці об'єктивні умови дають поживу настроям деякого недовір'я до Росії, що спостерігається в селянських та інтелігентських колах. Ми маємо той факт, на який не треба закривати очей, а саме, що в Білорусі ставлення до української інтелігенції инше, ніж у Росії. Якщо не цілком инше, то, принаймні, в більшій мірі. Звичайно ця інтелігенція, головно попутницька, але ж завдання наше зводиться до того, щоб притягати попутницьку літературу до пролетаріяту. От чому, товариші, нам доводиться особливо серйозно підходити до вирішення національного питання так, щоб не було абсолютно ніякого натяку на яку б то не було культурну залежність, культурне командування з боку російської національности й инших національностей. Ми говоримо, що в культурному житті це переплітання класових моментів з національними дуже хоробливо відчувається. Ми маємо труднощі в розвитку пролетарської літератури, як майбутнього гегемона зокрема, тому, що пролетарська література не популярна на Україні в колах українських письменників, якраз у звязку з труднощами національного питання, і тому, що пролетарська культура з погляду багатьох попутників — це „полк вірних малоросійських козаків"; це — „кочубеївці", що продалися Москві, втративши своє національне сумління, як каже фашист Донцов. І от на цьому спекулюють, підривають пролетарський авторитет. В силу історичних умов, в перші роки революції до культурного життя прийшли, безумовно, дрібнобуржуазні елементи. Пролетаріят не був настільки культурний, щоб почати писати, його репрезентували в 1919 році письменники — одиниці пролетарської інтелігенції, що цілком зрослася з пролетаріятом. А головні літературні кадри — це була внутрішня еміграція, що орієнтувалася на Захід в поганому розумінні цього слова, на буржуазну еміграцію жовтоблакитного кольору. Були ще й кадри таких лібералів, які вважали, що внутрішня еміграція — невдалий етап, і що треба використати радянські умови для розвитку націоналізму. Це свого роду національна „устряловщина" з сильним націоналістичним відтінком. Все це мало місце і видбиток в літературі. В порівнянні з тим невеликим численно, але міцним в художньому розумінні колом письменників, пролетарська група безумовно опинилася на якийсь час ззаду, — лишалася ззаду в творчому відношенні, бо вона не досить переконувала в творчому розумінні наших класових ворогів.

Ми знаємо, що пролетарському письменникові важко переконати буржуазію своєю творчістю тому, що буржуазія в силу свого

світосприймання не може захопитися пролетарською художністю, але певну формальну грамотність вона все ж таки може визнавати, і нам довелося багато попрацювати, щоб досягти хоч би такого визнання, а разом із тим і авторитету — не для буржуазії, ворожої літератури, а для попутницької та для революційної. Ми маємо таке явище, коли хвильовисти розбили першу спілку пролетарських письменників „Гарт", що її організував поет-комунар, фундатор пролетарської літератури Василь Блакитний. Тоді багато проміжного елементу попало під вплив націоналістичної науки Хвильового. Багато проміжного елементу вешталося ввесь час поміж Хвильовим та пролетарським табором, але бачачи, що пролетарський табор слабший, що це переважно молодняк і окремі особи із старших письменників, вони пішли за Хвильовим, керуючися до певної міри почуттям отарним, бажанням прилаштуватися до літературної популярности, досягти літературної слави в очах буржуазної критики, яка одразу визнала Хвильового за генія, як тільки він зробився ідеологом націоналізму. В цьому руйнуванні „Гарту", крім класових умов, велику ролю відограли націоналістичні ускладнення, велику ролю відограло побоювання асиміляції з Москвою, гасло — „геть від Москви!" — здобуло популярність саме як теорія одмежовування від Москви, щоб не асимілюватися, а одержати самостійне культурне оформлення в поганому розумінні цього слова. З культурною орієнтацією на Захід були звязані політичні висновки, які частково робив сам Хвильовий; особливо ж розробкою цього питання зацікавилися українські фашисти за кордоном. В роботі ВУСПП'у, а також комсомольської організації „Молодняк" на Україні, яка вже існує коло 2-х років, ми мали велику, жорстоку боротьбу з правими організаціями в питаннях творчих і політичних. Нас не визнавали, як творчу групу, заявляли, що ми просто генеральні писарі. Це ж так гармонує з полком малоросійських козаків і, от, мовляв, скільки генеральних писарів, що не мають художньої вартости, політиканствують, хочуть поставити українську культуру в залежність від російської.

За два роки роботи ми маємо творчий зріст організації, який примушує, якщо не буржуазних письменників, то принаймні попутників та революційну інтелігенцію визнати нас, як літературну силу. Ми маємо 4 бойові органи, видавництво Всеукраїнської Спілки Пролетарських Письменників. Ми маємо боєвий орган ЦК комсомолу „Молодняк", що обслуговується за більшістю групою письменників „Молодняк". Цікаво якраз розвивалася творча робота нашої Спілки. Ми розвивали творчу роботу не лише Українською мовою, але й мовою національної меншости. Ми маємо перший в світі орган пролетарської еврейської культури „Проліт". Цей факт є знаменний,

він доводить, що наслідком правильного вирішення національного питання на Україні, еврейська література росте в тісній згоді і обопільному вливові, в кращому розумінні цього слова, з українською літературою. Російська література на Україні має також перший на Україні після жовтневої революції товстий журнал „Красное Слово". Ці досягнення не лише творчого порядку, це досягнення величезного політичного значіння. Мені, по правді сказавши, дуже боляче було чути заяву кавказького товариша, що от, мовляв, Гільдін, наш лідер еврейської групи ВУСПП, виходить у фраці перед Всесоюзним З'їздом: цим він уподобляється якомусь літературному Чемберлену [1]). Така термінологія не потрібна тому, що вона якраз пахне недооцінкою значіння національного питання. Не можна говорити про перший пролетарський орган, що це „якась книжка", це не „якась" книжка, а епоха в історії пролетарської еврейської літератури. Є у нас і досягнення в розумінні нових творчих течій формального та ідеологічного порядку. Ми маємо таку течію, як пролетарський реалізм. Я гадаю, що цей термін всім відомий, тому довго зупинятись на ньому не буду. Ми маємо таку течію, як нову лірику нової людини, життерадісного комунара, поборника, будівничого, а не розвезлого, розсмиканого інтелігента. У нас є багато нових поетів такого напрямку. Ми маємо у ВУСПП'і зосередження ортодоксальних, бойових марксистських сил у критиці. Це знаменний факт і говорить він про те, що ВУСПП набирає все більшого впливу на загальнорадянську літературу, раз він озброєний марксистською критикою не в груповому розумінні цього слова і не в розумінні якоїсь сторонньої оцінки, а в розумінні ортодоксальної вірности ідеологічним завданням партії, які ми на Україні переводимо. Творчий авторитет ВУСПП'у виріс; виріс авторитет громадський. Міра досягнень дальшої нашої роботи багато залежить від правильного вирішення національного питання у Всесоюзній Організації Пролетарської Літератури.

Якже ми збираемся вирішити національне питання, звичайно в організаційному оформленні? Про принцип тут говорив тов. Сутирін; я з самого початку зробив деякі поправки й додатки, які, на мій погляд і на погляд української делегації, є доцільними. Що ми розуміємо під організаційними принципами і разом із тим, які висуваємо конкретні пропозиції?

По-перше, треба знайти такий модус вівенді, таке співробітництво пролетарської літератури, яким буде забезпечено максимальну

[1]) Один із товаришів, у своєму виступі дорікав тов. Гільдіну за те, що його промова мала дипломатичний характер. Про те від таких докорів не були вільні й инші представники делегації ВУСПП'у, що виступали на З'їзді дуже одностайно.

Редакція.

волю оперування цієї літератури на місцях, максимальну творчу волю, максимальну організаційну волю, відсутність тіни залежности від якої иншої літератури. Це, товариші, головний принцип, який конче треба перевести і від якого ні в якому разі ми не можемо відмовитися.

І от, товариші, з'ясовуючи цей принцип, я повинен сказати, що в практиці ВАПП'у не завжди було чутливе розуміння національного питання. Якщо ми переглянемо історію роботи ВАПП'у в цьому питанні, то побачимо, що елементарне недооцінювання, механічний підхід до національного питання мали своє місце. Візьмімо, наприклад, тактику яку собі взяв ВАПП хоч би підчас кавалерійського наскоку, тов. Валяйтися. (Сміх, галас). Між иншим у нас на Україні ім'я Валайтеса так тісно асоціюється з його тактикою, що ми говоримо Валяйтися, а не Валайтес (галас). Він приїхав до нас 1925 р. на З'їзд „Гарту" і начеб-то якийсь „літературний імперіяліст" диктував нам волю ВАПП'у для українських письменників. І ми його зі З'їзду вигнали. Але все-таки він своєю тактикою довів групі Хвильового, що треба відмежовуватися, тікати від Москви... (Микитенко: „Доводив") Ясно, що нам він не довів, але доводив, а декому й довів. І криза пролетарської літератури 1925 року де в чому мусить завдячувати його „успіхам". В органах ВАПП'у ми маємо низку статтей, що не цілком нас вдовольняють, і якщо ми — пролетарські письменники — намагались иноді на цю помилкову інформацію про українську літературу не звертати уваги (хіба мало буває помилок), то наші вороги використовували найменшу зачіпку, щоб довести, що от, мовляв, хочуть командувати, але ні чорта не розуміють в справах української літератури. Приміром, до неправильного розуміння української літератури може бути надто швидка і упрощена оцінка українського становища. Українське становище — дуже складне становище. Це я заявляю з повною відповідальністю. Лінія ВУСПП'у провадиться в повному кантакті з поглядами політичної суспільности, з великою витриманістю, що до цього. І от, товариші, в органі ВАПП'у НА ЛИТПОСТ'у читаємо таку оцінку: „... хоч українська пролетарська література і допустилася низки помилок, — одначе вона з честю захищала свої позиції" — які це помилки? Не можна, товариші, розкидатися такими словечками. Якщо ви говорите про помилки, то ви принаймні повинні конкретно зазначити їх, і не мати претенційного тону, що не допускає суперечок і не враховує всієї складности нашої роботи. Такі факти також роблять своє враження не лише на літературу, але й на суспільні кола.

Далі загострення моменту, що зробив ВАПП у процесі організації Всесоюзного Об'єднання Пролетарських Письменників. Ми вва-

жаємо, що методологія створення цієї організації безумовно була помилкова. Не можна було створити Всесоюзну Асоціяцію шляхом поширення Всеросійської Організації, втягуючи в її орбіту все нові й нові національні одиниці. Така методологічна постановка питання створювала враження втягання до ВАПП'у слабших республік. Поза тим ВАПП називає себе Всесоюзною Асоціяцією Пролетарських Письменників цілком без усяких об'єктивних підстав, бо Всеукраїнська Спілка Пролетарських Письменників і тепер іще існує як цілком окрема одиниця. Білоруський „Маладняк" увійшов до ВАПП'у недавно. Що до вирішення питання про вступ Всеукраїнської Спілки, то ми мали готовий штамп Всесоюзної Асоціяції, цей штамп товмачать у колах української радянської літератури як відбиток „захватницьких" тенденцій.

Яке ж становище витворюється через таку методу утворення Всесоюзного об'єднання? Виходить, що Всеукраїнська Спілка Пролетарських Письменників федерується з готовою Всесоюзною Асоціяцією Пролетарських Письменників. Як же ми можемо федеруватися з ними, коли ми є невід'ємною частиною Союзу РСР?

Неправильно було поставлено роботу що до скликання Всесоюзного З'їзду. Ми висловлюємо свій жаль, що З'їзд було скликано не за принципом паритетної участи всіх національних республік, що Україна приїхала на З'їзд за запрошенням, а не брала участи в його організації. Це також методологічна помилка. (Голос із президії: „Ви ж не вступили!"). Звичайно, не вступили, і не думаємо вступати, а думаємо об'єднуватися з усіма пролетлітературами СРСР.

Товариші, звіт Авербаха на З'їзді, так мовити, політичний звіт всесоюзної літератури, його було скеровано по лінії Всеросійської Асоціяції Письменників, по лінії критики і оцінки російської літератури. Це, звичайно, не погано, але слід було б це центральне питання, що має величезне значіння, організувати так, щоб дати принаймні оцінку найбільших національних одиниць у всесоюзному маштабі, урахувати досвід праці.

Далі, товариші, я не збираюся оздоблювати свою промову діялогами і прошу не перешкоджати. (Галас). Далі, що до тих діяграм, що ми мали „приємність" читати їх тут на З'їзді, ми, делегати, що прибули з України. Там ми маємо таку характерну річ, як те, що ВАПП об'єднує 4.500 душ письменників „кроме Украины", значить ВАПП і Україну об'єднує? Так не можна ставити питання до його вирішення, бо це ускладняє саме вирішення. Ми маємо список видань ВАПП'івського об'єднання і там ми знаходимо нашу ВУСПП'івську „Літературну газету", хоч ВУСПП не є членом ВАПП'у. Це передрішення питання, ця тенденція скерувати організацію Всесоюзної

пролеткультури в певне річище, в таке річище, в яке ми не вважаємо за доцільне її скеровувати.

І от такі методологічні помилки є продуктом недооцінки складности в роботі окремих республік і правлять за матеріял для підсилення анти ВАПП'івських настроїв на Україні. Ми маємо ще один цікавий факт в цій же ділянці: національне питання ставиться сьогодні, коли ми вже маємо вирішення в справі національного питання. Мені казав закавказький товариш: „Ми маємо рішення закавказької делегації". Яка рація обмірковувати національне питання, після його вирішення, не вислухавши думки однієї з найбільших республік, що має найбагатший досвід саме в національному питанні? Це помилка, яка варта грошей, помилка, що ускладнює питання, а не вирішує його.

От наші конкретні пропозиції що до об'єднання пролетлітератур національних республік: ми категорично проти Всесоюзної Асоціяції Пролетарських Письменників, збудованої на демократичному централізмі та за принципом вступу національних республік до головної Всесоюзної Асоціяції. Ми висовуємо принцип федерації на паритетних підвалинах, на підвалинах не лише теоретичної, ідейної рівноваги й рівности, але на підвалинах організаційної рівности. Постанова Всесоюзної федерації, яка торкається певної республіки, у ній же мусить бути затверджена і тільки тоді може входити в силу, бо инакше ми можемо таких постанов навиносити, що від таких постанов на місцях буде гаряче. Тепер дозвольте мені аргументувати наш принцип федерації, про віщо просив мене тов. Авербах. Головний аргумент — це політичний стан роботи національних республік, про віщо я говорив у більшій частині своєї доповіди. Це головний аргумент. Додатковий аргумент — утворення федерацій радянських письменників: увійшовши до ВАПП'у, ми на Україні федерації не створимо. Прийняти принцип старого демократичного централізму в нашому об'єднанні, ми не можемо, хоч би тому, що не можна створити керовництво в центрі. Ми не можемо зняти зі своєї роботи не численних ударників, наших активістів, і послати їх до Москви для сталої роботи та інформації в порівнююче дрібних питаннях, вирішення яких припускає принцип демократичного централізму. Значить демократичний централізм буде провадити теперішнє крило ВАПП'у і, безумовно, буде провадити його помилково. Це практичний бік справи. Є також і принциповий бік справи... Ми маємо партійне керовництво і ми знаємо, як тонко це партійне керовництво ураховує найменше вагання літературного життя. Ми маємо резолюцію ЦК ВКП. Ця резолюція ЦК ВКП конкретного, вузького порядку вказі-

вок не дає, а дає принципову ідеологічну лінію на добрий шмат часу. І в рямцях цієї лінії можуть розвиватися літературні відтінки, може проходити боротьба поглядів, наслідком чого ми прийдемо до позитивних результатів. На Україні у нас є складне становище, і ми маємо спеціяльні постанови ЦК Компартії України. Там, товариші, також дуже тонко ураховують становище, там ніколи не дають вузьких вказівок, а дають принциповий напрямок, генерально-ідеологічну лінію. Партія вміє корегувати ухили від ідейної лінії, але вона не нав'язує дріб'язкового опікування і це правильно з боку партійного керовництва, і цей принцип треба покласти в основу ВАПП'у. Треба конче забезпечити обмін досвідом, обопільну підтримку в загальних ідеологічних завданнях характерних для всього Союзу, організаційну незалежність національних республік в рямцях своїх специфічних завдань. Ось як ми ставимо питання і вважаємо, що вирішення його саме в такий спосіб є найдоцільніше.

Що до централізації культури взагалі, то треба сказати, що цей принцип — небажаний. Якщо згадати постанови ЦК ВКП, то там обумовлено, що ні про які централізації літератури не може бути й мови, і це правильно, тому що література дуже складна надбудова, і помилкові директиви або вказівки, дані на цій ділянці, коштують багатьох політичних ускладнень. В постановах від 1925 року ми бачимо, що література повинна провадити боротьбу відтінків і самодіяльність, а це заперечує зайву централізацію, і це для нас цілком зрозуміло.

Ідея демократичного централізму, як її відбивають деякі виступи, має тенденцію в дійсності перероджуватися в справжню специфічну форму. Ми чули вже прикінцеве слово тов. Авербаха в справі його доповіди, і в цьому прикінцевому слові чули ми такий вираз, що, мовляв, хиба ВАПП'у не в тому, що ми втручаємося в справи національних республік, а в тому, що замало втручаємося. (Голос з місця: „Неправда!" Авербах: „Я цього не казав"). Це можна довести стенограмами, якщо ви їх іще не виправили. Далі заявляє тов. Авербах,— хиба не в тому, що було командування національними республіками, а в тому, що було віддано замало уваги національним республікам. Товариші, увага річ хороша, коли за нею не приходять обов'язкові організаційні висновки, инакше вона обертається в нещастя, в низку помилок, які пізніше приходиться загладжувати довгою працею. Я вважаю, що для того, щоб командувати, для того, щоб керувати національними республіками, треба їх добре знати, а я не певний в тому, що хто-будь із російських товаришів, які працюють у ВАПП'і, настільки знають умови України, Білоруси, Грузії, щоб керувати їхніми пролетарськими культурами. Ми так саме

не знаємо як слід умов роботи в Росії і ніколи не претендуємо на опікування російською організацією, в яких би не було організаційних питаннях. (Голос з місця: „Та ж справа йде про допомогу!“). Дякуємо за допомогу, але допомога буває різна, иноді вона вилазить боком. Не варто також говорити на З'їзді і „козиряти“ такими термінами, як „ми, мовляв, не хочемо нікого образити“. Справа не в образі і така постановка питання що до України звучить трохи гумористично, бо хто нас може образити?

Далі йде козир тов. Авербаха,— він хотів передрішити питання і в прикінцевому слові багато уваги віддав організаційній структурі; він говорив про те, що ми, мовляв, ВАПП, потім Грузія, взагалі Закавказзя, Білорусь й т. ин., уже перейшли етап федерації, ми його переросли, а Україна, що домагається федеративного об'єднання — нація відстала, вона ще не доросла. Вибачте, саме на Україні література так багато розвинена і така складна, що коли ми домагаємось федерації, то саме це свідчить про те, що у нас є особливе багатство літератури; може це ті товариші не доросли, у яких немає складних умов і для яких досить єдиної асоціяції. От як треба ставити питання.

Що дає Всесоюзне Об'єднання асоціяцій? Обмін досвідом, безумовно багатим цінним, загальноідеологічну лінію в загальних питаннях, полагодження звязку, який дуже цінний для нас, витворює солідарність, єдиний фронт проти буржуазії — своєї і чужої. Це завдання може вирішити федерація, а не асоціяція, наскільки єдину асоціяцію будується за принципом старого демократичного централізму, про який я говорю і який не є бажаний. Ми не можемо піти на такий вступ до ВАПП'у, як декому здається. Це на Україні будуть розуміти, як проглинення ВАПП'ом нашої організації. (Голос: „Хто?“. Широкими колами революційної інтелігенції і селянства. (Сміх. Голоси: „А робітнича класа?“) Не можна робітничу класу відокремлювати від селянства. Наша категорична заява: лишити розмови в пресі і усно про те, що на Україні, мовляв, націоналісти. Лишіть цю справу, якщо ви хочете говорити про єдність. Лишіть розмови про те, що нас веде буржуазія. Нас веде партія, так само як і вас. Киньте козиряти такими річами тому, що від них заносить російськими блинами. Треба відкинути штампований оптимізм, з яким виступають товариші, заявляючи, що у нас на Закавказзі все гаразд, а не те, що у відсталій Україні.

Ми знаємо, що певний ідеологічний процес переходить однаково по всіх республіках, і якщо пролетарські письменники Закавказзя вважають, що у них все гаразд, то це здається трохи підозрілим.

Закінчую свою промову проєктом засад Всесоюзного Об'єднання Асоціяцій Пролетарських Письменників, яке наша делегація Всеукраїнської Спілки Пролетарських Письменників пропонує З'їздові як єдине можливе, принаймні, для України і делегації Всеукраїнської Спілки Пролетарських Письменників. (Зачитує проєкт).

ПРИКІНЦЕВЕ СЛОВО

Я, товариші, повинен висловити своє вдоволення з тієї нагоди, що питання національне все таки було обмірковане серйозно. Висловилося дуже багато товаришів, висловилися представники майже всіх національностей, які тут репрезентовані. Говорили з великою зацікавленостю, иноді з великим темпераментом (тов. Исламів: „Зі східним"). Так, зі східним. Цей темперамент, правда, иноді шкодив поважності обмірковування, иноді товариші якось поверхово аргументували, використовуючи більше жести, ніж докази. (Сміх). Але все ж таки загалом підхід був поважний. Це добре. Національне питання, так само, як і звіт про ідеологічну роботу літературної асоціяції, викликав велику увагу, чого і слід було сподіватися. Правда, в поривах полемічного захоплення деякі товариші пришивали українській делегації таки прикмети, яких вона безумовно не має, наскільки є організацією пролетарських письменників. Иноді говорили про націоналістичні тенденції, порівнювали з якимсь товаришом Кикодзе, про якого ми властиво не маємо уяви, але думаємо, що така аналогія не повинна говорити на нашу користь. (Сміх). Представник із Казани виступив з обвинуваченням, що ми не організуємо письменників-татар, але я за ціле моє життя не бачив на Україні ні одного письменника-татарина. Я не знаю, може, є які творчі гуртки в Харкові, а в Києві безумовно немає, бо я сам із Києва. (Голос з місця: „Є на Донбасі"). Тоді треба було і їм виявити якусь ініціятиву в розумінні зближення з нашою організацією. На Донбасі працює „Забой", організація ВУСПП'у, пролетарська, куди входять за більшістю робітники і якій, напевне, не можна пришити ні яких націоналістичних тенденцій. Очевидно, що якби до неї звернулися татарські гуртки, вона б їх могла втягнути до загальної роботи. Також мені здається, що не варт було особливо відміняти за всіми відмінками ім'я Леніна, побиваючи ним українську делегацію. Тому, що ця метода, мало того, що тенденційна, але, поза тим, і непридатна для заперечення наших аргументів. Коли я говорив про Леніна, то підкреслював дуже уважне, дуже чуле відношення Леніна до національного питання взагалі і в окремих республіках, та особливу велику ненависть Леніна до шовінізму

взагалі, і зокрема до великоросійського, який є найнебезпечніший, хоч би тому, що має за собою великодержавні командні традиції. Український шовінізм, чи який - будь инший, скажемо — білоруський, не мав ніколи владного становища, якщо не рахувати такої клоунади петлюрівської та гетьманської, яка промайнула на Україні протягом кількох літ. А от російський імперіялізм, породжений російською буржуазією, тримав у свій час колишні окраїни на колоніяльному становищі. Тому великоросійський шовінізм має традицію історичну. Має врешті і більше сили: та ж, якщо взяти на увагу порівняльну силу російської буржуазії і української, то напевне російська буржуазія була б трохи сильніша у своїй питомій вазі. І от, в звязку з цим, Ленін саме й підкреслював небезпечність великоросійського шовінізму. Я це і мав на увазі. „Ми, великоросійські комуністи, повинні як - найсуворіше проганяти із свойого осередку найменший прояв великоросійського шовінізму“ . . . Це лист до робітників України. От, товариші, яка оцінка великоросійського шовінізму у Леніна. Він говорив, що це поважний ворог. Принаймні український шовінізм менше значить по своїй соціяльній силі. Це ж твердження розвинене і у тов. Сталіна. Як ви пригадаєте брошуру „Основи ленінізму“, — правда, це видання досить давнє, може бути товариші не пригадують, — але там також підкреслено, що з великоруським шовінізмом треба особливо вперто боротися, наскільки він у великій мірі стимулює инші шовінізми, шовінізми колись поневолених народів.

Цілком даремно нас обвинувачують саме по цій лінії, начеб - то ми забуваємо про свій націоналізм. Хто знає хоч трошки історію нашої організації, той безумовно може переконатися в тому, яку жорстоку боротьбу ми провадили якраз із своїм українським шовінізмом. І я повинен сказати, що в цій боротьбі наш голос лунав сильніше, я гадаю, ніж голос ВАПП'у, в боротьбі з російським шовінізмом. В російській пресі ми маємо иноді таку термінологію, із чого можна зробити висновки, що ми реагуємо більше на свій шовінізм, або, що певніше, на шовінізм буржуазії своєї нації, ніж ВАПП'овці реагують на шовінізм російський.

Питання, звичайно, не обмежується боротьбою за термінологію, але і з усіма иншими проявами шовінізму.

Тут намагалися якось, і дуже невдало, звязати нас із Хвильовим. Хвильовий перший би відхрестився від нас обома руками, так ми допекли йому нещадною критикою і примусили його в пресі в цілому відмовитись від націоналізму. А Ларін зробив це? — Ні! А Ваганян? — Ні. Яка - будь „Жизнь Искусства“ також досі не визнала своїх помилок. Звідси можна зробити такий висновок, що ми свою

українську національну буржуазію не забуваємо, енергійно боремося з нею, нещадно ганьбимо, так що по цій лінії нам дорікати не доводиться. Потім — що до революційної інтелігенції. Тут висовували ще таку концепцію, що вона, мовляв, провадить нас на поводі. Я хочу й тут цитатами із Леніна підкреслити, наскільки національна проблема поважна і наскільки від неї не можна відчахнутись. От, наприклад, як Ленін писав, або певніше доповідав на VIII З'їзді РКП: „Неправильно підмінювати самовизначення нації в цілому самовизначенням трудящих, бо така постановка не звертає уваги на те, з якими труднощами і якими заплутаними шляхами проходить диференціяція серед нації". Ураховуючи цю хоробливість, цю складність диференціяції всередині нації, Ленін підкреслював, що гасло самовизначення не може стосуватися лише літератури, тому що це гасло було б гаслом Рози Люксембург, а воно повинно стосуватися до цілої нації. „Різні нації ідуть однаковою дорогою, але у вищій мірі різноманітними, кривими доріжками та стежками". Таке твердження свідчить про величезну глибину національного питання і про конечність особливо тонко підходити до його вирішення. „Непохитно провадячи боротьбу за єдність націй, нещадно відганяючи все, що їх роз'єднує, ми повинні бути обережними, терплячими та податливими що до пережитку національного недовір'я". От чому ми не шельмуємо в цілому тієї революційної інтелігенції, яка заховала ще в собі деяке недовір'я в національному питанні. Ми не відкидаємо її через це недовір'я в табор контр - революціонерів, ми заявляємо, що треба чутливо намагатися допомагати широким верствам інтелігенції вижити недовір'я, що виросло на старій практиці. Для цього й треба довести, що дійсно наше Всесоюзне Об'єднання Пролетарських Письменників немає якого б то не було найменшого рецидиву націоналізму і національну проблему вирішуємо ідеально. Виходячи від Ленінових тверджень, підходимо особливо чуло до того, щоб не відкидати революційної інтелігенції, яка ще не є пролетарською; ми це знаємо, але намагаємося керувати цією інтелігенцією, щоб не дати українській буржуазії прибрати її до своїх рук, разом із селянством. Ми мусимо створити в майбутньому ґеґемонію пролетарської літератури на Україні, так само, як кожна пролетарська література повинна досягти ґеґемонії в своїй національній республіці. Ми не рекомендуємо обвинувачувати нас за це в „хвостизмі", що от, мовляв, ви йдете у хвості своєї інтелігенції. Ми не губимо своєї класової істоти, але в той же час впливаємо на цю інтелігенцію і, значить, боремося за те, щоб створити оптимальні умови для цього впливу, а не виключити його. От вам ще одне принципове питання, яке

викликало жваве обмірковування на З'їзді, але яке, я гадаю, після моїх пояснень начеб-то не повинно викликати заперечень. Я ще мушу застерегтися що до деяких речей, про які я в доповіді мало згадував. Тов. Кіршон дорікав мені в тому, що я не говорив про боротьбу з місцевим шовінізмом.

Правда, я не багато зупинявся на цьому моменті і не особливо багато говорив про конечність тісного звязку з російською літературою і російською революційною суспільністю. Не говорив я про це багато тому, що це речі характеру аксіомного — вони зрозумілі для нас і для вас і не викликають якоїсь дискусії. Я ж свою доповідь використував для того, щоб протягом години (правда, я трохи перетягнув цей час) висвітлити дискусійні питання. Тому не можна дорікати мені в однобокості, а треба урахувати напрямок співдоповіди — висвітлити з максимальною повнотою спірні питання і не пережовувати тих питань, що ви і ми давно вирішили.

Ще декілька слів про орієнтацію на Росію чи на Захід. Я проти такої формули, або точніше, проти самого терміну „орієнтація", оскільки він знайшов на З'їзді найрізноманітніше тлумачення. Я вважаю, що ми, перебуваючи в тісному звязку з Росією, в той же час лишаємося в такому ж звязку і зо всіма народами, що входять до нашого Союзу Радянських Республік, — з народами, що мають пролетарське ядро. Там, де пролетаріят слабий кількістю, є за те революційне селянство і ком. партія, яка провадить усі народи СРСР до комунізму. Так от орієнтація на Росію не стрівае суперечок. Ніхто не говорить про розрив із Росією, але в той же час ми радимо брати все корисне у всіх народів СРСР — по-перше, і по-друге — західніх та східніх письменників, які мають для нас інтерес ідеологічний і формальний. Ми ж не відкинемо Анрі Барбюса, не перестанемо читати Сінклера, а де чого і в них навчимося. Значить не можна перетовмачувати наших слів у такому розумінні, що ми хочемо повернутися лицем до Европи, а поворотним боком до Росії. Це не так. Ми тільки хочемо засвоїти всі досягнення світової літератури взагалі і світової революційної літератури зокрема. Ми не ототожнюємо революційної літератури з пролетарською, але питання про використовування революційної літератури, класичної світової літератури, на мій погляд, треба ставити, не піддаючися шкідливій, буржуазній ідеології. Ми повинні використати революційні тенденції, пророблюючи їх у відповідний спосіб крізь призму пролетарського світогляду. От наша програма, вона не заперечує марксизму і не може викликати суперечок. Принаймні ЦК Ком. Партії більшовиків України формулює завдання пролетарської учби саме як всебічну учбу, як засвоєння світових багатств з опрацьовуванням їх згідно нашим завданням.

Я вже наближуюсь до кінця, який має бути цікавим для делегатів З'їзду — що до питання про наше ставлення до З'їзду і до ідеї створення об'єднання пролетарських літератур СРСР. Якщо у товаришів звучали тут скептичні нотки, то я гадаю, що вони були безпідставними. Сам той факт, що ми приїхали на З'їзд передставницькою делегацією, а не вислали промовців для вітання З'їзду, говорить про те, що ми приїхали договорюватися, а не затирати питання, не відкладати його під сукно. Це цілком зрозуміло.

Питання стоїть не в такий площині, що ми проти Всесоюзного Об'єднання, а в площині вироблення ідеологічних форм цього об'єднання. Ми тут запропонували ті форми, що вважаємо їх за найкращі, ті форми, що нам доручила їх захищати організація, — організація, що має багатий досвід національної праці на Україні. Ми ці форми захищали, ми вислухували ваші міркування, терпляче, без паніки і без зайвого вимахування руками. Ми вважаємо, що наша постановка питання загострила вашу увагу до національного питання, примусила делегатів З'їзду, так мовити, напружити свої зусилля, щоб як належиться вирішити це питання, ураховуючи максимально всі обставини, всі тонкощі, створивши оптимальні умовини для роботи радянської літератури в окремих національних республіках.

Тому, товариші, питання про федерацію не треба розуміти так, як це розуміють деякі грузинські товариші — за аналогію з політичними партіями соціял - федералістів. Тут треба брати аналогію з нашим Радянським Союзом, але ні в якому разі не буржуазними федералістами, які були в Грузії або на Україні (вони рівнялися російським кадетам, лише з лівим відтінком).

Отже нашу пропозицію треба розглядати не в цьому звязку, а саме в розумінні федерування за радянськими принципами. Справа, нарешті, не в термінології, а в принципі. Ми не висовували цього слова — федерація — як бойове гасло, за яке обов'язково треба було перегризти горло. Ми ставили цей термін для того, щоб відтінити складні особливості, що у нас витворюються, принаймні в нашій республіці, з тим, щоб урахувати звязаний з цим терміном відтінок істотности справи. Наш проект передбачав таку постановку справи, що через неї не буде смикання окремих республік, не буде невдалих наказів із центру, а буде принципова єдність, буде єдність у головних питаннях, буде загальний фронт, але не буде дріб'язкового опікування, не буде дріб'язкового втручання, яке дуже і дуже шкодить. Воно було в 1925 році, коли Валайтес приїздив до нас — відповідальним робітником із ВАПП'у і розводив необмірковані, непридатні теорії. Безумовно, від такого опікування, від такого втручання буває велика шкода.

Значить, товарищі, я розшифровую наш проєкт федерації якраз для того, щоб відкинути ті скептичні зауваження, які иноді звучали і які висловлювались у твердженнях, що українці хочуть, мовляв, чимсь пошкодити Всесоюзному З'їздові. Неправда це.

Ми, товариші, висовуємо головний принцип об'єднання, який для вас, властиво, не буде новим, але який варто підкреслити — це те, що не треба ототожнювати літературу з такими політичними або громадськими організаціями, як партія, або професійні спілки. Треба не забувати специфічних умов літературної роботи і специфічних літературних завдань. Ми повинні пам'ятати резолюцію ЦК ВКП, і розроблену у нас на Україні, яка говорить про те, щоб не було бюрократичних збочень нашого об'єднання.

Треба створити такі форми об'єднання, які за максимальної єдности ураховували б специфічний характер літератури і в такий спосіб організували б літературу для максимальної творчости, ідейної роботи, а не для якогось дрібного політиканства, як це, на наш погляд, робить хвалена „ліва опозиція". У них — загальне політиканство, загальне стриження під мертву схоластику. Я гадаю, що ми не захопимося статтями Валайтеса про національне питання, разом з усіма його крокодиловими сльозами на адресу пригноблених націй. Цілу цю дурницю відкинемо, як демагогію.

Ми хочемо вірити в те, що у Всесоюзному Об'єднанні буде тільки дружня праця, і не буде демагогії. (Оплески).

ХРОНІКА

ДО 15 - РІЧЧЯ СМЕРТИ М. КОЦЮБИНСЬКОГО

Конкурс на пам'ятник М. Коцюбинському. В Наркомосі відбулося засідання спеціяльної комісії для вироблення умов конкурсу на пам'ятник письменникові М. Коцюбинському. Пам'ятник буде поставлено у Вінниці. До учасників конкурсу комісія вирішила поставити, як одну з головних вимог, щоб у пам'ятникові Коцюбинському було відбито письменника, як художника і як громадянина. Бажано виявити такі моменти Коцюбинського — громадянина, як протестантизм, приховану революційну потенцію, як співця революційної боротьби 1905 р. Участь у конкурсі можуть взяти скульптори всього радянського Союзу, а також Західньої України. Кращого провкта буде премійовано. Премія — 1500 крб.

До дня смерти М. Коцюбинського. ДВУ випускає такі його книжки: „М. Горкий та М. Коцюбинський" (листування). Уложив Айзеншток. М. Коцюбинський: „Він іде" з передмовою Квітки; „Пе-коптьор" з передмовою Міщанінова; „Коні не винні" з передмовою Ю. Савченка; „Persona grata" з передмовою Ізор'єва.

У СОТІ РОКОВИНИ НАРОДЖЕННЯ ПИСЬМЕННИКА ГЕНРІКА ІБСЕНА

20 березня минуло сто літ від дня народження великого норвезького письменника Г. Ібсена.

Вийшов Ібсен із старої данської родини. Вже в початковій школі звернув на себе увагу своїми вправами з письменства. В 1848 р. Ібсен захопився революційними ідеями: перший його вірш — це ода „Пеан повстанцям - мадярам". Маючи двадцять років він їде до Християнії на університетські студії. Тут він зустрічається з робітниками, серед яких проповідує суспільний радикалізм і націоналізм. В Християнії Ібсен став редактором, режисером і директором театру в Бергені і Християнії. В 1864 році він поселився в Римі. В 1891 році повернувся до Норвегії. Помер 23 травня 1906 р. Поховано його в Ослії.

Найголовніші твори Ібсена: „Пані з палацу Естрот", „Бенкет у Сольгаугу", „Ніч під св. Івана", „Оляф Ліліенкранс", „Лицарі півночи", „Комедія кохання", „Претенденти до престолу", „Бранд", „Нора", „Ворог народу", „Коли мертві воскреснуть", „Дика качка".

На українську мову перекладено частину Ібсенових драм.

ПЛЕНУМ РАДИ ВУСПП І ВСЕСОЮЗНИЙ З'ЇЗД ПРОЛЕТПИСЬМЕННИКІВ

28 — 29 квітня в Харкові відбувся поширений пленум Ради ВУСПП, який вислухав звіт секретаріяту, що його зробив т. Микитенко, а також обговорив низку питань організаційного і творчого характреру. Далі було обрано делегацію на Всесоюзний З'їзд прол. письменників, що відбувся в Москві (31/IV — 8/V 28 р.). В наслідок роботи З'їзду утворено Всесоюзне об'єднання асоціяцій пролетписьменників (ВОАПП.).

ЗАКАВКАЗЬКИЙ З'ЇЗД ПРОЛЕТАРСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ

У Тифлісі відбувся перший з'їзд пролетарських письменників Закавказзя. На з'їзді вислухали доповідь про підсумки й перспективи літературного життя Закавказзя та доповідь про радянську літературу.

У ДЕРЖАВНОМУ ВИДАВНИЦТВІ УКРАЇНИ

Книжки що вийшли з друку протягом останнього місяця: Микола Хвильовий — твори, т. II. М. Івченко — „Землі дзвонять" (оповідання, куди ввійшли: Напоєні дні, Порваною дорогою, Ранок, Лісові, поема, Світляки та Землі дзвонять) І. Микитенко — „Вуркагани". Т. Шевченко — „Художник" (автобіографічна повість — переклад з російської за редакцією та з переднім словом І. Айзенштока). М. Доленґо — „Узьмінь" (поезії). Борис Антоненко - Давидович — „Смерть" (в цю збірку ввійшли такі оповідання: Смерть, Тук - Тук, Крижані, Мережки, Шкапа). Т. Шевченко — Дві поеми: „Сон" і „Кавказ" (передмова акад. Багалія, редакція тексту М. Новицького). Т. Шевченко — „Катерина" (передмова О. Дорошкевича, редакція тексту М. Новицького). О. Донченко — „Золотий павучок" (повість). Іван Франко — „Грицева шкільна наука". Гр. Косинка — „Вибрані оповідання". І. С. Нечуй - Левицький — „Твори" т. II (за редакцією і з критичною розвідкою Юр. Меженка). Гр. Яковенко — „Вербовчани" (повість й оповідання). М. Коцюбинський — „Повна збірка творів" т. III (за редакцією і з переднім словом академика С. Єфремова).

ДВУ видало низку книжок Остапа Вишні: „Дід Матвій та инші оповідання", „Походження світу та инші оповідання", „Різдвяний сон кобили вороної", „Кримська ніч", „Страхіття", „Головполітосвіта", „Життя татарчине", „Про дядька Панаса", „Охорона народнього здоров'я" та „Усмішки" т. III.

З світової літератури видруковано: Вільям Шекспір — „Отелло" (переклад з англійської М. Йогансена і В. Щербаненка), А. Сінклер — „Король Вугіль" (переклад з англійської Н. Кучми за редакцією М. Йогансена).

В галузі художньої дитячої літератури видруковано: Марк Твен — „Пригоди Тома Соєра". Варвара Чередниченко — „Весела компания". В. Минко — „Swa № 2". О. Донченко — „Молотьба" (для дітей молодшого віку).

З критичної літератури видруковано: А. Абчук — „Менделе Мойхер Сфорім" (Ш. Я. Абрамович — його життя і творчість). А. Хвиля — „Від ухилу у прірву" (про „Вальдшнепи" М. Хвильового).

Друкуються такі книжки: Мамін - Сибіряк — „Вибрані оповідання". Е. Сінклер — „100%" (історія одного патріота). Я. Мамонтов — „Бузанівські лицедії" (трагікомедія на 12 одмін). Григорій Епік — „В снігах" (дитяче оповідання). Майн Рід — „Оцеола Ватажок". Доленґо — „Лиха сем'я". Бордуляк — „Вибрані твори". Лакіза — „М. Коцюбинський". В Сосюра — „Коли зацвітуть акації". Я. Кальницький — „Навколо світу в 50 днів". Серафимович — „Помолився". Хоткевич — „Село в 1905 році". Копиленко — „Сенчини пригоди". Барбюс — „Справжні історії". Лейтес — „Десять років української літератури".

ДВУ видає збірку новел Андрі Барбюса „Справжні історії", написані автором підчас подорожу по Румунії та инших країнах. У цих новелах автор викриває всі негативні наслідки капіталістичного ладу.

ХРЕСТОМАТІЯ ЗАХІДНІХ ЛІТЕРАТУР

ДВУ готовить до друку „Хрестоматію західніх літератур" за редакцією проф. Білецького у 5-ти томах. Том перший — зразки античних літератур — грецької та римської, том другий — середньовічна література, том III — література XVII та XVIII століття, том IV — література XIX століття, том V — література кінця XIX століття і XX-го.

У ВИД. „КНИГОСПІЛКА"

Книгоспілка видає „літературну бібліотеку", що містить вибрані твори найкращих українських письменників. Все видання розраховане на сімдесять п'ять томів. До кожного тому подано провідну статтю, що характеризує етапи та особливості творчости кожного письменника на загальному літературному тлі.

Все видання творів Лесі Українки за загальною редакцією Б. Якубського буде закінчено в липні 1928 р. У це видання ввійдуть недруковані твори Л. Українки.

Друкуються і готуються до друку з класиків: Черемшина М. „Верховина". Нечуй-Левицький—„Хмари". Вовчок М.— „Вибрані твори". Костомаров М. — „Чернігівка". Федькович О.—„Вибрані твори". Поети пошевченківської пори — „Вибрані твори". Прозаїки по 1905 році — „Вибрані твори".

З сучасних письменників друкується: Плужник Є. — „Родина Кашкиних" (роман). Тенета Б. — „Повість". Антоненко-Давидович Б. — „Січ-мати" (роман). Качура — „Оповідання".

З світової літератури друкується: Конрад Д. — „Визволення" (роман). Флобер Г. — „Мадам Боварі". Лесков М. — „Вибрані твори". Франс А. — „Харчевня Королеви Педок".

Вийшло з друку: Лісовий — „Микола Ярош" (В полум'ї революції, роман-хроніка). В. Підмогильний — „Місто" (роман) К. Гордієнко — „Автомат" (оповідання). Квітко-Основ'яненко — „Вибрані твори", т. II.

ПО ИНШИХ ВИДАВНИЦТВАХ

В-во „Західня Україна" видало книжку Петра Козланюка — „Хлопські гаразди" (оповідання).

В-во „Сяйво" видрукувало: Євген Плужник — „Недуга" (роман). „Досвітні огні" — Збірник української художньої прози від Гр. Квітки до великої революції (склав і передню статтю написав Ан. Лебединський).

В-во „Рух" видало Миколи Чернявського—„Твори" (поезії—молодість 1887—1896).

ВУФКУ видало книжку Евальда Андре Дюпона — „Кіно й сценарій" (переклад з німецької, передмова А. Басекеса та В. Хмурого). Книжка Дюпона призначена для новака-сценариста і, помимо своєї примітивности та популярности, зачіпає цілу низку основних проблем кінематографії та сценарія. Автор робить багато висновків на підставі численних матеріялів вивчання глядача. Цим самим книжка робиться ще цікавішою для радянського кіно-робітника, коли взяти на увагу, що в СРСР справа вивчення глядача ставиться на перше місце в низці актуальних проблем кінематографії.

НОВІ ВИДАННЯ РОСІЙСЬКОЮ МОВОЮ

Г. Гейне — „Лирика" (под редакциею П. С. Когана) „ГИЗ". Уильям Дж. Локк — „Счастье Теофила" (роман). Илья Эренбург — „Лик войны", „Зиф". Аркадий Аверченко — „Веселые Устрицы" (с предисловием А. Старчикова) „Зиф". Ярослав Гашек — „Счастливая семья" (юмористические рассказы — перевод с чешского И. Скачкова) „Зиф". Анатоль Франс — „Остров пингвинов" (перевод с французского под редакциею Корша Е. с критико-биографическим очерком А. В. Луначарского). Анатоль Франс — „Театральная История Йокаста". Александр Неверов — „Авдотьина жизнь" „Зиф".

КОНКУРС НА ЮНАЦЬКИЙ РОМАН ТА ПОВІСТЬ

9-го квітня 1928 р. відбулося засідання жюрі оголошеного ДВУ конкурса на юнацький роман та повість. З одержаних рукописів ухвалено до друку 3, а з цих трьох премійовано 2. Першу премію (1500 крб.) призначено Гр. Епікові за повість „Без ґрунту", другу (500 крб.) Ол. Соколовському, за роман „Перші хоробрі". До друку без премійовання ухвалено „Кучеряві дні" Ів. Кириленка.

ЗАКІНЧЕНО КОНКУРСА НА ДИТЯЧУ КНИЖКУ

7-го травня 1928 року відбулося останнє засідання жюрі оголошеного ДВУ конкурса на дитячу книжку. Разом було розглянено 74 рукописа, з них премійовано—3. Перша премія (500 карб.) „Омелько“ (дитяча повість) автор С. Баско — Харків. Друга премія (250 карб.) „Злодій“ (оповідання) автор М. Іваницька — Київ. Третя премія (100 карб). „Зінькова зірка“ (оповідання) з умовою, що автор виправить рукописа за рецензією. 45 рукописів, як непридатні до друку, повертаються авторам; 20 рукописів залишається в редакції дитячого сектору ДВУ для ґрунтової переробки. 6 рукописів передано для використання до редакції журналу „Червоні Квіти“.

Премійовані рукописи вийдуть незабаром з друку накладом Державного Видавництва України. Непремійовані, але придатні до друку рукописи після відповідної редакційної обробки буде надруковано окремим збірником. Провінціяльних авторів буде сповіщено почтою про стан їхніх рукописів. Харківським авторам пропонується звертатися за справками до Секретаріяту Редакційного Відділу ДВУ (вул. К. Лібкнехта, № 31) з 1-ої години дня (що-дня, крім суботи).

КОНКУРС НА ДИТЯЧУ П'ЄСУ

Державне Видавництво України оголошує конкурс на дитячу п'єсу для шкільного театру. Конкурс відкритий — участь в ньому можуть брати всі письменники (також і початкуючі). Твори приймається так оригінальні, як і інсценізовані за літературними творами (класичними або сучасними).

Бажано, щоб у п'єсі було не більш 3—4 дій та щоб виконання всієї п'єси продовжувалося не більш години (не рахуючи антрактів), а також, щоб головну частину дієвих осіб складали діти.

П'єси подаються обов'язково українською мовою, написані на машинці з одного боку аркуша. Рукописа надсилається на адресу ДВУ (Харків, вул. Лібкнехта, 31). До рукописа додається закритий конверт з прізвищем та адресою автора. На конверті визначається девіз та великими літерами „На конкурс“.

Остаточний термін подачі матеріялів першого серпня 1928 року. Премії встановлюється такі: I-ша премія — 500 крб. (одна), II-га премія — 250 крб. (дві), III-тя премія — 150 крб. (три). Премії надається за постановою окремого журі.

Оцінка п'єс для премії буде порівняльна, цеб-то премії дається за найкращі речі подані до даного конкурсу. Премії виплачується протягом місяця після постанови журі. Гонорар за видання в ДВУ премійованої п'єси виплачується за звичайним тарифом. Всі премійовані п'єси вважається за придбані ДВУ. Непремійовані п'єси, але придатні до друку, ДВУ використовує на звичайних умовах. Непремійовані і непридатні до друку п'єси авторам не повертається.

ЗА КОРДОНОМ

ДРУГИЙ ПОЛЬСЬКИЙ ФІЛОСОФСЬКИЙ КОНГРЕС

(Варшава 23 — 28 вересня 1927)

П'ять років тому, в умовах дикого розгулу зоологічного націоналізму, у Львові відбувся перший польський філософський конгрес. Звичайно, що це не могло не відбитися на „об'єктивності“ в підборі учасників конгресу. Він складався виключно з польських філософів.

З того часу політична ситуація дещо змінилася. Польський фашизм змагається консолідувати єдиний буржуазний фронт проти СРСР і тому на другому конгресі приймали участь делегати від російської та української білої еміграції, буржуазні філософи Західньої України, Югославії та Чехословакії.

Усього на конгресі було 147 учасників і коло 200 гостей. Крім пленарних засідань, працювали 7 секцій (історії філософії, метафізики та теорії пізнання, філософії природи, психології, логіки, семантики та естетики. За весь час конгресу було заслухано 70 докладів, більшість яких відносилась до історії філософії.

На пленарному засіданні укр. філософ Лірчук (Берлін)—ученик віденського професора Йодля — прочитав свою велику роботу „Про слов'янську філософію", а чеський філософ Vorovka (Воровка) із Праги зробив доклад на тему „Поворот до матеріялізму в філософії". На жаль, у нас немає хоч би коротких тез цих і слідуючих докладів, щоб судити про зміст і аспект, під яким розглядались окремі проблеми.

В секції історії філософії той же Мірчук прочитав доклад про „Укр. філософа Сковороду".

Дуже жваво працювала секція логіки, де відзначались декілька докладів, присвячених розробці т. зв. теорії дедукції Bertvana Russel'a та логістиці.

В секції психології між иншим український філософ, Фройдлит Ст. Балей, автор відомої роботи про Шевченка, зробив доклад на тему „Психологія змислу", суть якого зводилась до дилеми: „Життя не має жодного змислу". Не має ніякого сумніву, що Балей виражає не лиш свої занепадницькі настрої, але і вельми широких шарів західньо-української (а може й нашої!) дрібної буржуазії, що опинилась після революції в глухому завулку, із якого не бачить жодного виходу.

Але найбільшу увагу конгресу звернула на себе група російських махрових ідеалістів Бердяєва, Лосского та Франка, що в своїх докладах в секції метафізики змагались обоснувати сучасну религію при допомозі інтуїтивізму та різко виступали проти матеріялізму.

Слабо була представлена секція естетики, в якій було два доклади: Татаркевича: „Про асоціятивну естетику в 17 ст."; Осовського „Про різницю між прекрасним у природі та мистецтві".

Секція філософії природи головним чином посвятила свою роботу проблемі причиновости.

Нарешті в секції семантики наряду з докладами Осовської (Варшава) „Про поняття вираження", Карцевського (Прага) „Про диференціяльний характер язикових символів"—укр. філософ Чехович (Берлін) прочитав свою роботу про „філософію мови Потебні".

С. Ф.

З ЖИТТЯ УКР. ПИСЬМЕННИКІВ У ПРАЗІ

У Празі при спілці студентів громадян УСРР існує літературна секція, бувших членів т-ва „Жовтневе Коло". Останні в цьому місяці улаштували літературну дискусію про розвиток і напрямки сучасної української літератури.

А. Павлюк прочитав доклад на тему: „Модерні напрямки сучасної української літератури".

М. Масляк прочитав доклад на тему „Соціологічні основи Зах. - Української літератури". По докладах відбулася жвава дискусія, в якій приймали участь представники еміграції різних напрямків.

А. Павлюк переклав на чеську мову „Кіт у чоботях" — Хвильового. Переклад зданий в друк до видавництва „Одеон" у Празі.

Павлюк переклав з французької на українську мову поезії Аполінера.

Г. Пирхавка переклав: „Ян Маргул" — Ванчури, „Сполошений святий" — Шефера. Перекладає „Лани і поле бою" — Ванчури.

Е. Рижук кінчає переклад з чеської на українську мову: „Фільм" — Тайге. Перекладає: „Мій гандель гешефт зі псами" — Гашека.

Рижук і Павлюк приступили до перекладу відомого роману Гашека „Добрий вояк Швейк", який зараз майже перекладений на всі европейські мови.

Масляк переклав з чеської — поезії Волькера і поезії Гори. Переклав: „Веселі оповідання" Ольбрехта.

Видає — **Періодсектор ДВУ** Редагує — **Редколегія**

Центральна Науко[ва]
БІБЛІОТЕКА при Х
Інв. № 170664